

BALKAN TÜRKLERİ VE ŐEHY BEDRETTİN

Yazan: Fahrettin Öztoprak

ÖNSÖZ

Bu kitabımın hakkında **Arslan Bulut**: “Hazreti Ali, “İlime ihtiyaç duyduğum kadar, bazı zamanlarda cehaletin zorlamalarına da ihtiyacım vardır” diyordu. Tabii, bu cümledeki cehalet, insanın kendi cehaleti olduğu kadar, çevresindekilerin cehaleti de olabilir. İşte, topluca “cahil” olduğumuz bir konuda, “Şeyh Bedrettin ve yaşadığı dönemde Balkan Türkleri'nin durumu” hakkında, ciddi bir çalışma...

Fahrettin Öztoprak, araştırmasını sürdürürken neredeyse her akşam görüşüyorduk... Öyle ki, biz de, Şeyh Bedrettin konusundaki cahilliğimizi unuttur gibi olduk. Bu cehaletin zorlamasıyla olsa gerek, Öztoprak'ın eserini, eser henüz yayınlanmadan, kendisiyle tartışma fırsatını bulduk... Sonunda, “Önsöz”ü yazmamı istediğinde, Fahrettin Öztoprak'ın bu eserle, okuyucuya ne vermek istediğini araştırmaya başladım... Anladım ki, Öztoprak'ın amacı, birilerini memnun etmek değildir.

Peki, neydi amacı?

Öztoprak'ın amacı, Türk tarihinin, Balkan tarihinin karanlık kalmış bir zaman dilimini objektif olarak incelemek ve çıkacak sonuçlardan, hem bugünkü nesillerin, hem de gelecek nesillerin faydalanmasını sağlamaktır.

Pervez Hoodbhoy'un dediği gibi, “Gerçek iyice anlaşılmadıkça, yapıcı bir değişiklik konusunda hiçbir umut olmaz...”

“Balkan Türkleri ve Sınavna Kadısıoğlu Şeyh Bedrettin” eseri, o dönemle ilgili gerçeklerin iyice anlaşılması yolunda atılmış çok önemli bir adım olmakla birlikte, araştırmacının, bundan sonra da aynı konuda çalışmalarını devam ettirmesini diliyoruz.

Şeyh Bedrettin, hapiste zehirlenerek öldürülen İmam-ı Azam'dan çok sonra, belki de dini düşüncelerde “ihtilal” kabul edilebilecek bir tavır içindeydi. Osmanlı'dan çok önce Balkanlar'a yerleşmiş ve Hristiyanlaşmış Türk-Oğuz boyları ile Sünni İslam arasında, dinin evrensel mesajlarını yaygınlaştırıyor, sosyal düşünceleri ile halkı etrafına topluyor ve düşündüklerini uygulamaya çalışıyordu...

O'nun bir ihtilalci olduğu kesin.

Ankara Savaşı'ndan sonra; babası Yıldırım Bayezid'i sonuna kadar terk etmeyen ve Timur'un da takdirini alan Musa Çelebi, Şeyh Bedrettin vasıtasıyla, Balkanlar'da Hristiyanlaşmış Türkler'le Osmanlı kimliğiyle Balkanlar'a yerleşmiş Müslüman Türkmenleri aynı potada eritmek istiyordu. Ancak, Mehmed Çelebi Anadolu'dan iktidarı zorluyordu. Tabii, Bizans da devreye girecek, Mehmet Çelebi'yi destekleyecekti... Sonunda, Musa Çelebi kaybetti ve öldürüldü.

Belirtelim ki, Avrupa o tarihte Osmanlı padişahı olarak Musa Çelebi'yi tanıyordu ve Şeyh Bedrettin Musa Çelebi'nin kazaskeri yani şeyhülislamıydı.

Şeyh Bedrettin, adamları Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal'in başarısız Ege harekâtından sonra Balkanlar'da bu defa kendisi devlet olmaya girişecek, ancak idam edilecekti.

Sosyal ve dini görüşlerini hep birlikte düşünürsek Şeyh Bedrettin hareketinin son bulması, belki de “tarihi bir dönüşüm” fırsatının elden geçirilmesi idi. Çünkü o, bana göre kaynağını Kur'an'dan alan bir görüşle, o günkü mülkiyet anlayışını zorluyor, “servetin, zenginler arasında dönüp dolaşan bir devlet haline gelmesini” önlemeye çalışıyordu... Başaramadı ama, Hacı Bayram-ı Veli ve Akşemsettin gibi, mevcut sistemle uyum sağlayabilmiş düşünce adamlarını etkilemişti.

Günümüzde veya yakın tarihte, Şeyh Bedrettin'i bir ideoloji çerçevesine hapsetmek isteyenler olduğu gibi, o ideolojinin karşıtları da, sırf bu yüzden Şeyh Bedrettin'i araştırmadan karalamışlar ve cahilliklerini sergilemişlerdir. Fahrettin Öztoprak ise her türlü taraflı bakışın ötesinde, araştırdıkça Şeyh Bedrettin'i tanımış; tanıdıkça O'nu bugünkü nesillere tanıتما ihtiyacını hissetmiştir.

E. Werner gibi araştırmacılar, Şeyh Bedrettin'i "Gerçekleştirmeye çabaladığı devlet ve insanlık idealleriyle dünya tarihinin büyükleri arasına çoktan yükselmiş çağının güçlü kişiliklerinden ve Mustafa Kemal'e kadar Türk tarihinin en üstün devlet adamlarından biri" olarak yorumlarken, Türk aydınlarının Şeyh Bedrettin'i hiç tanımaması ne acıdır... Bu yüzden, Fahrettin Öztoprak'ı kutluyor; yapıcı değişiklikler olması için ümitleniyoruz" demiş; bunu kitabımızın birinci baskısında "Önsöz" kısmında yayınlamıştım.

Dr. Mehmet Niyazi Özdemir: "Babailer, Balkan Türkleri ve Sınavna Kadısıoğlu Şeyh Bedrettin" kitabı uzun süren birikimin sonucudur. Aynı konuda makaleler ve bir de kitap yazan Fahrettin Öztoprak bu çalışmasında konuyu daha değişik, sosyal ve tarihi boyutlarını da göz önünde bulundurarak ele aldı. İlgili alanının Şeyh Bedrettin ve döneminde yoğunlaşması, eserinden de anlaşılacağı üzere, onu çok farklı bir noktaya getirmiştir.

Tarihimizin en karanlık, en karmaşık dönemlerinin birinde Şeyh Bedrettin yaşadı. Gürbüz şekilde gelişmekte olan Osmanlı Devleti Timur'un darbesiyle dağılmış, şehzadeler arasında iktidar kavgaları da başlamıştı. Değişik sebeplerle bir şehzadeye yakın olanlar, diğer şehzadenin ve taraftarlarının nezdinde çok farklı değerlendiriliyor, Selanik gibi bazı bölgelerin kaybı da herkesin birbirini suçlamasına sebep oluyordu. Bir nevi geçiş dönemi idi; çok muhataralı olan bu dönemlerde insanlar birbirlerini yanlış anlarlar. Hele bu yıllar çeşitli zaruretlerden dolayı sütne gerisine itilmiş, aradan yüzyıllar geçtikten sonra ele alınmışsa, o yanlış anlaşılmalara daha girift bir şekilde ortaya çıkarlar.

O dönemin karışıklığı sadece Osmanlı Devleti'nin sürüklendiği buhrandan ileri gelmiyordu. Balkanlar değişik dinlerin, milletlerin, boyların kaynaştığı bir bölgeydi. Hayatını sürdürmek için muhtaç olduğu gücü kaybeden Bizans, entrikada ustalaşmıştı; bu bölgeyi karıştırmada bütün hünerini kullanıyordu. Bir devlet

kuruluyor, bir devlet batıyor, kavimler din değiştiriyordu... Neyin ne olduğunu anlamak o zaman bile gt.

Bu bölgedeki Türklerin durumu çok daha karışıktı. Yüzyıllarca nce Karadeniz'in kuzeyinden pek çok Türk boyları Balkanlara gelmişti; kimisi Müslüman, kimisi Hristiyan olmuştu. Aynı milletin çocuklarındaki bu farklılık istikrarın teminini daha da güçleştiriyordu. şeyh Bedrettin de böyle bir ortamda şahsiyetini bulduğu için, tarihi perspektiften ele alınıp, incelenmelidir. Fahrettin ztoprak da konuya bu şekilde yaklaşmıştır.

Yorumun olduğu yerde düşünce birliği aramak yanlıştır. Yorum, bir perde aralıyorsa, görevine ulaşmıştır. Kaynakların ışığında araştırmasını sürdüren Fahrettin ztoprak sık sık yorumlarını da ileriye sürmüştür. Bu onun hem görevi, hem de hakkıdır. Katılıp, katılmamak ayrı bir konudur; ama yerinde yorumlar yaptığını da belirtmek gerekir.

Milletlerin bir ayağı tarihte, bir ayağı gelecektedir. Mazi ne kadar iyi aydınlanırsa, günümüzü o kadar iyi değerlendirir, geleceğimizi görürüz. Her tarihi araştırma istikbalimizi yönlendiren işaret taşıdır. Bu gayreti esirgemeyene ne kadar teşekkür etsek, azdır.

*Her şeyin madde ile ölçüldüğü, her şeyin maddeye tahvil edildiği bir dönemden milletçe geçiyoruz. Böyle dönemlerde ihtirasları okşayan nesneleri bir kenara itip, hak ve hakikat uğruna kütüphanelerde, arşivlerde ömür tüketmek her türlü övgünün üstündedir. alışmalarının devamını, milletimize nice eser kazandırmasını dileriz" demiş, bunu kitabımın birinci baskısında "**Kitap Hakkında**" başlığı ile yayınlamıştım.*

*Bu iki gazeteci yazar arkadaş, bu yazılarını 1994 yılında, kitabım daha piyasaya çıkmadan, 15 yıl önce yazmışlardı. O sırada kitabımın basımını bir nedenden dolayı ertelemiştim, ama Turan Hocam'ın sayesinde 2 aylık "**Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**"nin 96. ve 97. sayılarında, 1995 yılında yayınlamayı ihmal etmemiştim. Aradan önemsenmeyecek uzun bir zaman geçmişti. Bu süre zarfında kitabımı geliştirdim, eklemeler yaptım ve 2009 yılının Temmuz ayının ortalarında basıma verdim. Kitabımın bu birinci baskısında*

gözden kaçan bazı ufak tefek, tashihler vardı ama, yine de “**Babailer, Balkan Türkleri ve Şeyh Bedrettin**” adlı kitabım, herhangi bir dağıtıma vermediğim halde, Ağustos’tan itibaren iki ay içinde tükendi..

Kitabımın birinci baskısı yayınlandıktan sonra “**Önce Vatan**” gazetesinde Yrd. Doç. Dr. Süleyman Doğan da şunları yazmıştır:

“Avrupa kıtasının güneydoğusunda yer alan topraklara Balkanlar, Balkan Yarımadası ya da Rumeli denir. Balkan sözü Türkçedir. "Sarp ve ormanlık sıradağ; sazlık" anlamındadır. Tarih boyunca Avrupa'nın hiçbir bölgesi Balkanlar kadar saldırı, istila ve işgale uğramamıştır. Uzun tarihi boyunca sık sık, özellikle kuzeyden ve doğudan gelen değişik orduların saldırısına uğrayıp ele geçirilen bölge, sırasıyla; Persler, Makedonlar, Romalılar, Bizanslılar, Hunlar, Avarlar, Bulgarlar, Sırlar, Türkler, Avusturyalılar ve daha başka uluslar tarafından uzun yıllar boyunca yönetildi. Balkanlar'ın yerli halkı olan topluluklar kısa süreli dönemler hariç tarih boyunca hep başka milletlerin idaresi altında yaşadılar.

Osmanlı Devleti'nin bölgedeki hükümrانlığının bitişinden itibaren Balkanlar'ın paylaşımına dair sıkıntılar günümüze dek sürmüştür. Balkanlarda özellikle son 130 senedir çoğu zaman açıktan devam edegelen baskıcı ve yok sayan uygulamalar sonucunda Türk-Müslüman toplumlar ait oldukları kültürel ve ahlaki değerleri yaşama hakkından yoksun bırakılmış ve kendi değerlerini gelecek nesillere aktaramamışlardır. Balkan Türkleri yok olmayla yüz yüzedir. Böyle bir dönemde Türk Dünyası Kültür ve Tarih Dergisi Sorumlu Müdürü Fahrettin Öztoprak'ın kaleme aldığı "Babailer, Balkan Türkleri ve Şeyh Bedrettin" kitabı çok önemli bir yaramıza parmak basıyor."

Kitabımın birinci baskısından sonra kaleme aldığım ikinci baskısında daha çok, Rıza Çavdarlı'nın “**Bektaşî Sırrı Çözüldü**” ve Prof. Dr. Mikail Bayram'ın “**Ahi Evran ve Mevlana Kavgası**” adlı eserlerinden yararlandım. Bu kitapların birincisi Orkun Abideleri'nde Gültekin'in Arap saldırılarına karşı Maveaünnehir'deki mücadelesine ışık tutarken, ikincisi Hacı Bektaş'ın neden Mevlana Celalettin'le olan sürtüşmesine, Mevlana'nın neden Türkmenlere karşı oluşuna açıklık getirmiştir. Bu arada bazı kaynaklardan da yararlandım. Mesela, Ulahların Türklüğü konusunda. Bununla ilgili yazımı kitabımın Balkan Türkleri kısmına

koydum. Bir de Ahmet Yesevi'yi ve Bektaşiliği incelemek gerekiyordu. Bu hususta birçok kaynak bularak hem Yeseviliğe hem de Bektaşiliğe açıklık getirmek istedim. O arada elime, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu hususunda panel bildirilerini içeren bir kitap ve Erdoğan Çınar'ın bir eseri geçti. Panel bildirilerinden mümkün olduğunca yararlandım. Katılımcılardan üç konuşmacı gerçekten de önemli konulara değinmişti. Erdoğan Çınar ise, çok farklı bir yol izlemiş, Türkiye'ye Alevileri azınlık olarak tanıtılması girişimlerinde bulunan AB'nin direktifleri konusunda hareket etmiş olacak ki, kendince Alevileri Türklükten arındırmaya kalkmıştı. Bunun yanı sıra o, Türk halkının pek çoğunun hafızasında yer etmiş olan Battal Gazi Efsanesi'ni de, ne kadar sıhhatli olduğu tartışılır bir seyahatnameden yola çıkarak rütmeye kalkmış. Kaldı ki, söz konusu seyahatnamede geçen olayların Battal Gazi'nin yaşadığı devirden en az 120-130 yıl sonra meydana geldiğini görmekteyiz.

Türk milletinin birçok meseleleri vardır. Bu meselelerden biri de Müslüman olmalarıdır. İmam-ı Azam ve Eba Müslim Horasani devrinde, yani XIII. Asrın ortalarında Türkler daha Müslüman olmamışlardı. Müslüman olan Türklerden bu ikisi ve birkaç da şimdilik ismini veremediğimiz bazı kimseler vardı. Emevilerin emrindeki Mevali Türkler ise tam anlamı ile Müslüman olmamıştılar. Keza Abbasilerde de durum aynı. Buna Afşin el-Haydar olayı tanıktır. İmam-ı Azam'dan bir Yüzyıl sonra durum biraz olsun değişmeye başlayacak, X. Asırda ise Türklerden toplu Müslümanlaşmalar olacaktır. Ancak, adını verdiğimiz ilk iki Müslüman Türk, birçok problemlerle karşılaşmışlardı. İmam-ı Azam Arapların Müslüman olmasına rağmen, pek samimi olmadıklarını, bu dini çıkarları ve faydaları açısından değerlendirdiklerini anlamıştı. Araplar tamamen tahakküm halindeydiler. A'lim bile olsan, onların nazarında bir hiçtin. İnsana ancak kendi çıkarlarına ve faydalarına dokunulmadıkça, karşı çıkmıyorlardı. İmam-ı Azam o tür Arap yatırımlarına izin verecek bir şahsiyet değildi. Bu nedenle hapsedildi. Eba Müslim Horasani, bir Emevi veya bir Abbasi kumandanı değildi, olamazdı da. Türk milletinin Türk Cihan Hakimiyeti kılıcı bir kere kınından sıyrılmıştı. Kimsenin buna mani olacak gücü yoktu. Araplar şaşırılmışlardı.

Bu arada el-Mukanna adlı birinden bahsetmeye başlamışlardı. Onu bir gören bile yoktu. Yalnız ondan Türk diye söz ediyorlardı. el-Mukanna şurada, el-

Mukanna burada demeye başladılar. Neymiş, çevresinde binlerce, onbinlerce insan toplanıyormuş! Araplar hayal görmeye başlamıştılar. Neymiş, bunun başı göklere varan bir kayalığın üstünde çok iyi tahkim edilmiş bir kalesi varmış! Ordular gönderdiler. Bu ordular sanki cinlerle savaşıyordu. Gün oldu, el-Mukanna'yı kuşattılar. Neymiş, teslim olmuyormuş! Bu kartal yuvasına saldırdılar ama, kimseyi bulamadılar. el-Mukanna ve adamları sır olup uçmuşlardı.

Arap alemleri "*Ashab-ı Kehf*"ten bahsederler. Onların bunu Romalılardan aldığını söyleyenler de var. Üçyüz yıl uyumuşlar. İçlerinden biri uyanmış. Diğerlerini de uyandırmış. Onun elinde üçyüz yıl öncesinin bir akçesi varmış. Görenler şaşırılmışlar. Genci alıp mağaraya varmışlar; bakmışlar. Kimse yok. Yedi gencin yedisi de sır olup uçmuş. Onların bir de köpekleri varmış, o da sır olup uçmuş. Evet; bizim el-Mukannamız da sır olup uçmuş. Öyle üç-beş kişi değil, iki bin kişi. El-Mukanna'nın gözcüsü köpek değil, kurtmuş.

İşin tuhafı, el-Mukanna'nın altından bir maskeye, altından bir zırhlı elbiseye sahip olduğunu da söylerler. Yüzünü bir kişi bile görmemiş. Öyle bir şahsiyetin varlığı meçhul ama, işin bir de hakikat payı var. O hakikat payı ise, Mukanna'nın Türkleri sembolize etmesi... Belki de Gültekin veyahut Türk Bilge Kağan'ı... Arap toplumu bu. Bir gizemli Türk gördü müydü, hayal alemlerinde bunu akıllarınca yansıtmaya çalışırlar ama, ne yapacaklarını bir türlü bilemezler. Şimdi aynı durum bizim toplumumuzun başında. Çünkü Müslümanlık adı altında, şartlarını da diretip onbinlerce insanı Araplaştırmak istediler ya!

Babailer gizemlidir. Hacı Bektaş keza! Ahi Evran keza! Şeyh Bedrettin gizemlidir. Börklüce Mustafa keza! Torlak Kemal keza! Bu gizemliler ve kezalarımız, saymakla tükenmez. Bir Nazım Hikmet çıktı, bir Şeyh Bedrettin Destanı yazdı. Gerçekten de bu destan tutundu. Onu bu destanı yazdığına pişman ettiler. Bu bir yönde, yani anlık bir pişmanlıktı! Anlamadılar. Çünkü akılları yetmiyordu. Aslında Nazım Hikmet ne kadar övünse azdır. Bir toplumu az-buçuk da olsa, uyandırmıştı ya... Varsın, Komünist desinler. Kapitalist olmaktan, emperyalist olmaktan, insanları sömürmekten; geçimini zor temin edenlerin, fakirin fukaranın sırtından kazanıp da dünkü Duyun-i Umumiye İMF'nin borçlarını

ödemekten hiç yoktan iyi. Kendinin efendisi olmak birilerinin uşağı olmaktan her zaman yeğdir.

Yalnız kitabımın bu son halinde Babaileri çıkardım, İmam-ı Azam, Eba Müslüm, Arapların Türkistan'a girişini, Alevilik ve Bektaşilik kısımlarını da çıkardım. Bu çıkardığım kısımları ayrı alarak düzenleyeceğim. Zaten Babailere dair olan kısmı Oğuzlar'ın İsyanı adlı kitabıma değişiklikler ve ilaveler yaparak ekledim.

Fahrettin ÖZTOPRAK

BALKAN TÜRKLERİ

1- GÖÇLER NEDENİYLE YERLEŞİMLER

A- BALKANLARA GELEN İLK TÜRKLER

a) Avrupa Hunları

Hunlar Karadeniz ve Hazar'ın kuzeyinde bulunan Alan ülkesini 355-365 yılları arasında fethetmişlerdi. Bunlardan bir kol o yıllarda Ortadoğu'ya keşif mahiyetinde sarkmış, Filistin topraklarına kadar uzanıp geri dönmüşlerdir. Hanlar 374 yılında Don nehrini geçip bölgeyi zaptetmiş, 375 yılında Ostrogatlar ve Vizgotlar yerlerinden edilerek, bunların batıya çekilmeleri sağlanmıştır.¹ 375 yılında Balamir Han, Dinyeper ve Dinyester nehirleri arasında Got kralı Vitrimis'in ordusunu mağlup etmiş, bu kralı öldürmüştü.²

Hunların ilk hükümdarı **Balamir Han** zamanında **Avrupa**'ya yerleşmeye başlayan Hunlar, bu kıtada yaşayan Alanları, Ostrogotları ve Vizgotları egemenlikleri altına aldıktan sonra, 391 ve 392 yıllarında **Tuna**'yı geçerek **Trakya Seferi** yaptılar. Stilikho kumandasındaki Doğu Roma ordusu bunları karşıladı, ama aralarında herhangi bir savaş meydana gelmedi. Hunlar 395 yılında iki koldan saldırıya geçtiler. Bir kol **Kafkaslar**'dan Anadolu'ya, oradan Kudüs'e, diğer kol **Tuna**'dan **Balkanlar**'a yöneldi. 400 yılında Hunların güney toprak sınırlarından birini **Tuna** nehri teşkil etmekteydi. **Balamir Han**'dan sonra başa geçen **Uldız Han**, **Balamir** gibi **Doğu Roma**'yı baskı altında tutarken, **Bati**

1 Umut Üren, İrnek'in Hunları ve Bulgarlaşma Hadisesi, Tarih Okulu Dergisi, Sayı VII, Mayıs-Ağustos, İzmir 2000, İstanbul 1995, s. 40

2 Savaş Eğilmez, Han-Alan Mücadelesi ve Yeni Bir Çağın Başlangıcı, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 2, Sayı 28-29, Haziran-Aralık, Erzurum 2002, s. 196

Roma'yla ilişkilerini geliştirdi. Onun zamanında Trakya sınırındaki sahalar ve kavimler de hakimiyet altına alınmaya başlandı. **Karpatlar**'dan başlayıp **Tuna**'ya, oradan **Balkanlar**'ın ötesine süvari Türk kuvvetleri sevk edildi. Böylelikle ilk kavimler göçü başladı. Sarmat ve Markomanlar yer değiştirmeye başladılar. Vandallar ve Vizgotlar **İtalya**'ya girdiler. Bunlar **Batı Roma** için büyük felaket teşkil etmeye başladı. **Stiliko**'nun durduramadığı Kuatları, yardım ricası üzerine 406 yılında **Uldız Han** durdurdu. O bir yıl önce de **Tuna**'yı geçerek **Trakya**'ya akın düzenlemişti. Bu akın 409 yılında bir daha yapıldı.

Hunlar karşısında zor duruma düşen **Bizans imparatoru İkinci Theodosius** 413 yılında tamamlanacak olan **Bizans** surlarını inşa ettirmeye başladı. Böylelikle **Uldız Han** zamanında Balkanlar Türk hakimiyetine girmeye başladı. 410 yılında **Uldız Han**'ın ölümü üzerine yerine **Karaton Han** geçti. 422 yılında ise Hunlarının başında **Han Rua** vardı. Bu Türk hakanı 422 yılında **Balkan Seferi**'ne çıktı ve **Bizans**'ı yıllık 350 libre altın ödemeye mahkum etti. 434 yılında ölen **Han Rua**'dan sonra yerine **Bleda ve kardeşi Atilla** geçti. 441 ve 442 yıllarında **Balkan Seferi** gerçekleştirildi. **Bizans** ile Hunlar arasında çok büyük bir savaş meydana geldi. **Margus, Viminacium, Singidunum, Sirmium** ve **Niş** gibi şehir ve kaleler Türkler tarafından zapt edildi, önemli ticaret ve ulaşım yolları kontrol altına alındı. **Bleda Han**'ın 445 yılında ölmesi ile **Atilla Han** tek başına iktidar oldu. O, **Bizans**'ın, Türk bölgelerine taarruzu üzerine 447 yılında **İkinci Balkan Seferi**'ni yaptı. Hun ordusu **Sofya, Filibe, Preslav** ve **Lüleburgaz** kentlerini ele geçirdiği gibi, **İstanbul**'u kuşatmaya başladı. **Gelibolu**'dan saldıran **Bizans** bir daha mağlup olarak geri çekildi. Hun ordusu **Küçükçekmece**'de konaklamıştı. **Bizans** anlaşmaya yanaştı. Artık pazarlar **Tuna** kıyılarında değil, **Niş**'te kurulacaktı. **Bizans, Atilla**'ya 6 bin libre altın ödemiş, yıllık 2100 libre altın vergi vermeyi de kabul etmişti. Böylece **Balkanlar** Türk idaresine tamamen girmiş oldu.³

Atilla, Batı Roma imparatorunun kızıyla evlenmişti; çeyiz olarak da imparatorluk topraklarının yarısını istedi. **Batı Roma** bunu kabul etmedi. 200 bin kişilik ordusu ile **Galya**'ya doğru yürüyen **Atilla**, 200 bin kişilik Roma ordusuna

³ Ali Ahmetbeyoğlu, Grek Seyyahı Priskos (V. Asır)'a Göre Avrupa Hunları, İstanbul 1995, s. 8-13

komuta eden **Aetiüs** ile **Katalon Ovası**'nda karşılaştı. 20 Haziran 451'de dünyanın en kanlı savaşı meydana geldi. 24 saat boyunca çarpıştılar. Akşama doğru **Roma** ordusu dağılmaya başladı. Batı Gotlar krallarının ölmesiyle savaştan çekilmiştiler.

Atilla, ordusunun kalan kısımlarını toparlayıp çekilen **Aetiüs**'ü takip etmedi. Zaten **Galya**'yı işgal etmişti.⁴

Bu savaştan bir yıl sonra **Atilla**, 100 bin kişilik ordusu ile **Roma İmparatorluğu**'nun tamamen sınırlarına katmak için harekete geçti. 452 yılında **Po Ovası**'ndaydı. **Roma**'dan maiyetiyle birlikte gelen **Papa 1. Leo**, **Atilla**'nın huzuruna çıktı. Ondan Roma şehrini bağışlamasını istedi.⁵ Ağladı, yalvardı. *“Her şartını kabul ediyoruz, zaten Roma topraklarına hakimsin. İstedğin vergiyi de her yıl ödeyeceğiz”* dedi. **Atilla** bunun üzerine **Roma**'ya girmeden geri döndü. Ancak Avrupalılar katedrallerinden birinde resmedilmiş, hatta **Rafael** tarafından büyük bir sanat eseri yağlıboya tablosunun yapılmış bile olduğunu gördükleri halde, bunu bir türlü kabul etmek istemezler.”⁶

Avrupa Hun imparatoru Atilla Han'ın 453 yılında ölümüyle tahta geçen oğlu İlek, isyancılara karşı giriştiği bir savaşta⁷ 455 yahut 457 yılında öldürüldü.⁸ **Dengizik**, 466 yılında tekrar Bizans'la savaşlara girişti.⁹ **469** yılında¹⁰ harp meydanında ölünce¹¹ Avrupa Hunları, bu hükümdarın küçük kardeşi **İrnek Han** idaresinde 469 yılında doğuya çekilmişler ve **Karadeniz** sahillerinde yaşayan

4 Hun İmparatorluğu, Vikipedi

5 Hun İmparatorluğu, Vikipedi

6 Fahrettin Öztoprak, Avrupa Türkleri ve Bu Kıtada Kurulmuş Türk Devletleri, My Blog, 1 Ekim 2011,

7 Osman Karatay, Doğu Avrupa Türk Tarihi, Çorum 2004, s. 15

8 Hun İmparatorluğu, Vikipedi

9 Karatay, a.g.e., s. 15

10 Hun İmparatorluğu, Vikipedi

11 Geza Feher, Bulgar Türkleri Tarihi, Ankara 1984, s. 24

Ogurlarla bir araya gelmişler, **Doğu Avrupa Hun Devleti**'ni kurmuşlardır.¹² İrnek 503 yılında vefat etti.¹³

Doğu Avrupa Hunları Doğu Türkleri, yani Oğuzlardan farklı olarak, ticaret ve tarımla uğraşmaktaydılar. 630 yılında Batı Türklerinin, yani Doğu Avrupa Hunlarının başına **Göktürkler**'deki gibi **Açina** soyundan **Kurt Han** geçmiş, o sırada **Doğu Göktürkler**'in Çin hanedanına bağlanması ile, bu hakan bütün Ogurları içine alan bir hanlık kurmuş, 668 yılında vefat etmiştir.¹⁴ Buna Kubrat Han da denir. Ancak Kurt Han'ın ölüm tarih şaibeli. 641-647 arasında öldüğü ileri sürülmüştür. Ancak Bizans tarihçisi Theophanes, onun İkinci Konstantin'in batıya hareket ettiği sırada öldüğüne değinmektedir. Bu nedenle onun ölümü 668 yılına çıkarılır. O. Pritsak, Kurt Han'ın vefat tarihi olarak 665 yılını verir. Herhalde en doğrusu budur.¹⁵

b) Tuna Hun Devleti (Proto-Bulgarlar)

Doğu Avrupa Hun Devleti'nin başına onun, yani **Kurt Han**'ın büyük oğlu **Bezmer Han** geçti. 679 yılında **Kuban** ve **Don** çevresinde yaşayan Hun Türkleri **Kurt Han**'ın küçük oğlu **Asparuh** idaresinde bir araya gelerek, **Balkanlar**'da yeni bir devlet kurdular,¹⁶ buna **Tuna Hun Devleti** adı verdiler. **Besarabya** ve **Dobruca**'ya da yeniden yerleşmişlerdi. Bizans **İmparatorluğu** bunlara karşı harekete geçti. **Tuna** bataklıkları Bizanslıların hareketini engelleyince, Tuna Hunları fırsatı değerlendirip saldırıya geçtiler. Bizans ordusu yenildi. İmparator, Tuna Hunları ile 681 yılında bir anlaşma imzalamak zorunda kaldı. Böylece Tuna Hun Türklerinin altın çağı başladı. Devletlerinin sınırları genişlemişti. **Balkan Dağları**'nın geçitlerinden itibaren bütün **Kuzey Bulgaristan**, batıda **İsker** nehrine

12 Üren, a.g.m., s. 41

13 Hun İmparatorluğu, Vikipedi

14 İsmail Kayabalı, Çev: Cender Arslanoğlu), Bulgar Türkleri, Ankara 1985, s. 9-15

15 Ali Ahmetbeyoğlu, Kubrat Han ve Büyük Bulgar Devleti'nin Kuruluşu, Karadeniz Araştırmaları, Sayı 13, Bahar, Ankara 2007, s. 40-41

16 Kayabalı, a.g.e., s. 15-16

kadar onlarındı. **Bizans**'tan vergi de almaya başlamıştılar. 688 yılında **İkinci Jüstinyanus** harekete geçti. Tuna Hunları bu Bizans ordusunu durdurmak için **Trakya**'ya kadar ilerledilerse de, çekilmek zorunda kaldılar. Ancak **Balkan Dağları**'na kadar ilerleyip de geri dönen **Bizans** imparatorunun ordusu bir dağ geçidinde bozguna uğratıldı. Başkentine dönen imparator sürgüne gönderilmekte gecikmedi. O, bunun üzerine **Asparuh**'un halefi **Tervel Han**'dan yardım istedi. Tuna Hunları **Bizans** surları önünde göründüler. **İkinci Jüstinyanus** yeniden tahtına geçti. Böylece Tuna Hunları **Bizans**'ın içişlerine de karışmaya başlamıştılar. Ancak bu **Bizans** imparatoru 708 yılında yeniden karşı taarruza geçti, ama mağlup edildi. Yeniden tahtı sallanmaya başlamıştı. **Tervel Han**'dan yardım istedi ama, öldürülmekte gecikmedi. Tuna Hunları hanı, çok geçmeden yeniden **Bizans** surları önünde belirdi. 716 yılında **Üçüncü Theodosius**'le barış imzalandı. 718 yılında Araplar **Bizans**'ın başkentini muhasara ettiklerinde, imparatorun ricası üzerine **Tervel Han**, süvarilerden müteşekkil bir ordu gönderip 20 bin kişilik Arap ordusunu bozguna uğrattı; böylece **İstanbul**'u Arap işgalinden kurtarmış oldu. O, bu yıl yani 718'de öldü. **Bizans** kaynakları **Tervel Han**'dan sonra 36 yıl Tuna Hunlarının hakkında suskun kaldıklarından söz eder.

736-740 yılları arasında **Sever Han**, 740-756 yılları arası **Kurmuş Han**, 756-762 yılları arası **Vineh Han** **Tuna Hun Devleti**'nin başında bulundular. **Vineh Han** zamanında **Bizans** imparatoru **Kontsantin Kopronilos**, bu hanla barış imzalamasına rağmen, yeniden Tuna Hunlarına karşı saldırıya geçti ama, mağlup oldu.

762 yılında **Tuna Hun Devleti**'nin başına bir ihtilal yaparak geçen **Telek**, Bizans ordusuna karşı başarılı olamayınca bunu 765 yılında hayatı ile ödemek zorunda kaldı. 765-767 yılları arası **Sevin Han**, 767 yılında **Umur Han**, 768-777 yılları arasında **Telering Han** başa geçti ama, Bizans siyasetine alet olmaktan başka bir şey yapamıyorlar. Yalnız **Telering Han**, durumu düzeltmek istemiş, bazı girişimlerde bulunmuş ama, yapamamıştı. 777 yılında başa geçen **Kardam Han** bu durumu düzeltti. Makedonya Slavları **Tuna Hun Devleti** tabiiyetine girmek istediler. 12 bin kişilik bir ordu **Makedonya**'ya gönderildi. 791 ve 792 yılında Bizans ordusu **Tuna Hunları** üzerine yürüdüysede, **Kardam Han** bu

orduyu mağlup etti. 796 yılında **Altıncı Konstantinos**'tan vergi talep etti, aksi takdirde **Trakya**'yı yağmalayacağını söyledi.

804 yılında **Kurum Han** devletin başına geçti. Bu sırada Franklar **Avrupa Avar Devleti**'ni yıkmış, topraklarını işgal etmeye başlamışlardı. **Kurum Han**, **Doğu Macaristan** ve **Erdel**'i devletine katmakta gecikmedi. 811 yılında **Bizans** imparatoru **Nikeforos**'u mağlup ederek, **Karadeniz** kıyılarındaki **Bizans** şehir kalıntılarına son verdi. 813 yılında İmparator **Birinci Mihail**'in ordusunu da mağlup etti. **İstanbul** önlerine kadar gelerek, gücünü gösterdi. 814 yılında devletin başına **Omurtag Han** geçti. Bu han, babasının semerelerini toplamaya başladı. Devleti sağlamlaştırmak istiyordu. Bunun için bir barış dönemine ihtiyaç vardı. Onun çalışmaları sonucu **Tuna Hun Devleti** iktisaden kalkındığı gibi kültür bakımından da geliştirildi. **Üsküp** sınıra dahil edildi. **Selanik-Belgrad** yolu da kontrol altına alındı. **Omurtag Han**'ın Franklarla iyi geçinmek istemesine rağmen, onlar bazı Slav oymaklarını **Tuna Hun Devleti**'ne karşı kışkırtmaktaydılar. Asiler yola getirildiği gibi **Tuna**'nın batı bölgesi. **Szeremseg** de ilhak edildi. Onun bu teşkilatçılığını ve çalışmalarını halefleri **Balamir Han** ve **Parsiyan Han** devam ettirmişlerdir.¹⁷

c) Bulgarlar

Bulgarların aslı, **Asya Hun İmparatorluğu**'na dayandığı gibi **Orta** ve **Batı Asya**'da yaşayan Ogur Türklerinden gelmedir. Bunlar da Oğuz Türklerinden olmalarına rağmen, "z" harfini "r"li telaffuz ettiklerinden ve **Karadeniz**'in kuzeyinde ikamet etmeleri nedeniyle Ogur, diğer bir deyimle Batı Türkleri diye anılmaya başlamışlardır.¹⁸ Selçuklularda Bulgar adına rastlamaktayız. **Toroslar**'daki **Bulgar Dağı**'na bu ad verilmiştir.¹⁹ Günümüzde Bulgar Bilim Adamları **Sofya**'da 1997 yılında **Umumi Bulgar Vakfı** adı ile bir araştırma

¹⁷ Feher, a.g.e., s. 44-55

¹⁸ Kayabalı, a.g.e., s. 9

¹⁹ Faruk Sümer: Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri, Boy Teşkilatı ve Destanı ile Oğuzlar (Türkmenler) 5. Baskı, İstanbul 1999, s. 199

merkezi kurmuş, Bulgarların Türklüğüne dair araştırma çalışmalarına başlamışlardır. **Bulgaristan Bilimler Akademisi** üyesi **Pyotr Dobriev** de bu hususta çalışmalar yapmaktadır.²⁰ **Antakya** piskoposu **Suriyeli Mikail**'in vakayinamesinde, Bulgarların aslen İskitlerden olduğu, İskitlerin ilk olarak otuz bin atlı olarak **Türkistan**'dan otuz günde **Don** nehri civarına geldikleri, daha sonra Romalıların onlara Bulgar adını verdiği söylenmektedir.²¹ Bunun önemi vardır. Ancak Bulgar adı verilen bu Türklerin, yani İskitlerin M. Ö.'de hem **Avrupa**'da hem de **Asya**'da yaşadıkları bir gerçektir. Bunu Yunan kaynaklarına baktığımızda görürüz. Yunan kaynakları **Kuzey Karadeniz** civarında VII. Yüzyıl'da kurulmuş **Pantikapei** şehrinden söz etmektedirler. Bu şehrin adı **Pont kapısı** anlamına gelmektedir. Türklerin **Karadeniz**'in kuzeyinde M. Ö. bin yıllarından itibaren yaşadıklarını da söyleyebiliriz.

1680 yılında yazılan **Bahşi İmam**'ın "*Cafer Tarihi*", Bulgarlar hakkında enteresan ve geniş bilgiler vermektedir. Bir de **Şan Kızı Destanı** vardır. Bu iki kitap 1939 yılında **Nirmatullin** tarafından Rusçaya tercüme edilmiş ama, orjinalleri o sırada kaybolmuştur. Şan Kızı Destanı 1991 yılında **Türkiye**'de Rusça ve Türkçe olarak yayınlandı. **Cafer Tarihi**'ni araştıranlar onun dil bakımından olsun, arkeolojik, folklorik ve mitolojik veriler bakımından olsun güven telkin ettiğini görmüşlerdir. Bu kitapta tarihi bakımdan da yararlı bilgiler vardır. **İdil-Ural Devleti**'nin kuruluşu çok eskilere dayandırılmakta, bayraklarında **Bozkurt** bulunduğu yazılmakta, kurt başlı sancak taşıdıkları da ifade etmektedir.²² **Baştı**'nın **Şan Kızı Destanı**'nda **Kiyev**'in, Bulgar Hanı da denilen **Doğu Avrupa Hun** hükümdarı **Kubrat**'ın, yani **Kurt Han**'ın kardeşi **Şambat** tarafından kurulduğuna dair bilgiler vardır. Bu şehre **Kiyev** adı verilmeden önceki adının **Şambat** olduğu da söylenmektedir.²³

852 yılında başa geçen **Boris Han**, **Makedonya**'nın tamamını **Tuna Hun Devleti** sınırlarına dahil etti. Ancak bu Türk hükümdarın Hristiyanlığı kabul

20 Mirfatih Z. Zekiyev, *Türklerin ve Tatarların Kökeni*, İstanbul 2007, s. 319

21 Zekiyev; a.g.e., s. 319-320

22 Zekiyev; a.g.e., s. 320-322

23 Zekiyev; a.g.e., s. 324

etmesiyle birlikte **Balkanlar**'daki Hun Türkleri Hristiyan olmaya başladılar. O, halkının Hristiyan olması için zor bile kullanmaya yöneldi. Böylece **Bulgaristan**'da Türklük bırakılıp Slavlık başladı. Bunlara Tuna Bulgarları denmeye başladı.

Ancak İdil Bulgarları Hristiyanlığı kabul etmediler. Bunlar için Müslümanlık daha cazipti. **Hazar Kağanlığı**'na bağlanmışlardı. IX. Yüzyıl'ın sonlarına doğru İdil Bulgarlarının Müslümanlaşmaya başladıkları söylenir. Onlar hakkında ilk bilgiyi **İbni Rûsta** vermektedir. O, şimdiye kadar bulunamayan **Ceyhani**'nin eserinden faydalanmıştı. **El Bakri** ve **Gardizi** de ufak değişikliklerle bu bilgileri vermektedirler. Derler ki: İdil Bulgarları, X. Yüzyıl başlarken çoğunlukla Müslüman olmuşlardı. İdil Bulgarları hükümdarı **Bağdat**'a, halifeye elçiler yollamış, halife tarafından da İdil Bulgarlarına **İbni Fadlan** gönderilmişti. İdil Bulgar hükümdarı **Şilki**'nin oğlu **Almus** tarafından **Halife Muktedir Billah**'a 920 yılında yollanan mektupta; İslam dinini daha iyi öğretecek fakihlerle birlikte cami ve istihkamlar yapılmasını sağlayacak ustaların gönderilmeleri, ayrıca masraflar için de para isteniyordu. **İbni Fadlan**, 2 Nisan 921'de **Bağdat**'tan yola çıkmış, 12 Mayıs 922'de İdil Bulgarlarının memleketine varmıştır. Onların hükümdarına "*Malik al-Şakaliba*", yani **Şakaliba maliki** diyorlardı. Bunun sarışınlar ya da kumrallar hükümdarı gibi bir anlamı vardır. İdil Bulgarları hükümdarının adı da **Almış b. Şilki Yitvar** imiş. (W. Barthold bu çağa ait Bulgar sikkelerinde onun adını **Barman** diye okumuş, **Vasmar** düzelterek **Bitvar**, **Zeki Velidi Togan** da **Elteber**'in Çuvaşça biçimi Yaltavar olarak okunması gerektiğini söylemiştir.) Devletin başkenti **İdil**'den altı buçuk km. uzaklıkta bulunan Bulgar şehriydi. **İbni Fadlan**, seyahatnamesinde bunları söylemektedir.²⁴ Seyahatnamede ayrıca İdil Bulgarlarının tüccar olduklarına, halkın tarım ve ticaretle uğraştığına, köy ve şehir hayatı yaşadıklarına, **Ortadoğu**'ya gelen kürklerin büyük çoğunluğunun İdil Bulgarlarından geldiğine de değinilmektedir.²⁵

d) Avar Türk Devleti

Avarlar hakkında çok şey söylenir. Az da olsa bazı yazarlar onları Türk saymak istemezler. Oysa Avar dilinde pek çok Türkçe isim ve kelime vardır. O kadar ki, **Avrupa**'ya göç eden Avarlarda bu sayı daha çoktur. Uvar, Huni ve Uvarguni adlı Avar oymakları bugün de Moğollar arasında yaşamaktadırlar. O nedenle Avarlara Moğol diyenler de vardır. Bu oymakların **Moğolistan**'da bulunması onların Moğol olmasına delil teşkil etmez.²⁶ Öyle sananlar Türklerin **Göktürkler** devrindeki başkenti **Ötüken**'in de **Moğolistan**'da olmasına ne derler, bakalım.

Avarlar **Ortaasya**'dan **Avrupa**'ya göçüp gelmişlerdir. Tarihlerde **İmparator Justinyanus**'un Avarlara her yıl haraç ödediği, yani vergi verdiği²⁷ yazılıdır. **Bizans** daha önceleri Slav kavimlerinden Ant'ları **Tuna** civarına davet edip buralara yerleştirmişler, doğudaki Türk kavimlerinin sıkıştırması ile Avarlar, **Tuna** havzasına doğru ilerleyip, Ant'ları buradan uzaklaştırmış ve 562 yılında **Aşağı Tuna** bölgesine yerleşerek **Bizans**'a komşu olmuşlardı. **Bizans** imparatoru **İkinci Justinyanos** vergi vermek istemeyince, **Bizans** topraklarına taarruza geçiyorlar, **Karpatlar**'ın güneyine indikleri gibi, önemli ticaret merkezlerini de ele geçiriyorlar. Hatta Lombartların müttefiki sıfatı ile günümüz **Macaristan**'ına girmiş ve onları buradan 568 yılında uzaklaştırmışlardır.

582 yılına kadar uzun süren kuşatmalara maruz kalan **Sirmium** ve **Belgrat** kaleleri bu yıl Avarların eline geçiyor. Bu iki kalenin düşmesi ile **Balkanlar**'ın yolu onlara açılmıştı. 597 yılında Avar hakanı **Bayan Han**, **Konstantinopolis**, yani **İstanbul**'da bile dehşet uyandırmıştır. **Galya**'ya, **İtalya**'ya kadar pek çok yer Avarların hakimiyetindeydi. **Bizans**'ın İranlılar için ayırdığı askeri kuvvetler geri dönünce, **Bayan Han**'ın son yıllarında bir süre Avar hakimiyeti **Balkanlar**'da zayıflıyor. Hatta **Bizans** kumandanı **Piriskos**, bir Avar ordusunu mağlup etmeye muvaffak oluyor.²⁸ **Bizans**'ın bu savaşta eşir aldığı 17.200 kişiden üç bini Avar,

26 Laszlo Rasonyi, Tarihte Türklük, Ankara 1988, s. 79

27 Rasonyi, a.g.e., s. 79

28 Rasonyi, a.g.e., s. 79-80

üç bini **Pontus** çevresinden gelme Türkler, dört bini Gebid, beş bini ise Slavdı.²⁹ Ancak **Bayan Han**'ın vefatından sonra Avar hakimiyeti **Balkanlar**'da yeniden canlanıyor, 626 yılında İranlılarla ittifak ettikleri gibi **Konstantinopolis**'i de bir daha kuşatıyorlar.

Almanların, **Çekoslovakya**'daki eski yurtlarına terk etmeleri ancak Avarların saldırışı nedeniyledir. Avarlar buralara emirleri altına girmiş olan Slavları yerleştirmişlerdir. Avarlar olmasa idi Slavlar buraya asla yerleşemezlerdi. Çünkü silah olsun, ziraat olsun, her yönden geriydiler.

Avar Türk Devleti'nin sınırları **Tuna Hun Devleti**'nin batı kesimlerini, **Sırbistan**, **Avusturya**, **Bosna Hersek**'i, hatta **Çekoslovakya**'yı içine almakta, **Galya**'ya doğru uzanmaktaydı. **Macaristan**'ın büyük bir kısımına Avarlar, az bir kısmına da Tuna Hunları hakimdiler.

750 yılında Avarlar **Atina** çevresine kadar uzanmışlardı. Bu şehrin bulunduğu yarımada ya girdiklerinde, yanlarında Slavlar da bulunmaktaydı. Onları buralara da yerleştirmeye başladılar. **Arnavutluk**'ta bulunan **Prestovats Altın Hazinesi** Avarlardan kalma idi. Bugünkü adı **Pylos** olan şehrin eski adı **Avarinon**, **Antivari**'nin eski adı **Avarorum** idi. **Mergen** adı ve kelimesi bu yarımada da çok kullanılır, Türkçe'de ve Moğolca'da yayıcı demektir, Hırvatça'da da şahıs adı olarak vardır. Hırvatlar **Yuğruş** unvan adını bile Avarlardan almışlardır. Bizans imparatoru **Konstantin**'in tarihi bu yönde önemli bilgiler vermektedir. Hatta **Adriyatik** denizine kadar Hırvatları götüren Avar kumandanlarının adlarını da belirlemektedir. Bu altı kumandanın adı, **Külük**, **Kösenci**, **Mugel**, **Alpel**, **Tugay** ve **Buga**'dır.³⁰

Avarlar VIII. Yüzyıl'ın sonlarına doğru zayıf düştüler. Franklarla savaştılar. **Alman imparatoru Şarl**'a karşı Bavyeralıların müttefiki oldular ve savaşı kaybettiler. İtalyanlara karşı yaptıkları savaşta da mağlup oldular. **Büyük Şarl**, 791 ile 796 yılları arasında Avar topraklarının batı kısmını zapt etti. İç kavgalar da başlamıştı. Bu Frank imparatoruna boyun eğmek zorunda kaldıkları gibi,

kağanları Hristiyanlığı da kabul etti. Ancak onların sert ve baskıcı idaresine karşı isyan bayrağı açtılar. Ancak muvaffak olmadılar. Franklara karşı giriştikleri ikinci savaşta tamamen ortadan kalktılar. Köle olarak yaşamaktansa topluca ölmeyi seçmiştiler.³¹

B- HAZAR'DAN BALKANLARA TÜRK GÖÇÜ

a) Macarlar

Slavlaşmadan önceki Bulgarlar ne kadar Türk kavmi ise, Macarlar da o kadar Türk kavmi sayılmalıdır. Hatta daha fazlası ile. Çünkü Macarlar Slavlara dahil edilememişlerdir.³² XIX. Yüzyıl'ın sonları ve XX. Yüzyıl'ın başlarında yetişen pek çok Macar bilim adamı Türkolog olarak Türk kültürüne hizmet ettikleri gibi, Türk milletinin Türklük şuuru ile bilinçlenmesinde ön planda yer almışlardır. Macarların ana yurdu Ural ve çevresi olarak gösteriliyor, buradan Avrupa'ya göç ettikleri söyleniyor, Bu göçün ilki Kuban nehri civarına 460 yılında Avarların tazyiki ile olmuştur.³³ 527 yılında Bizanslılar Kuban nehri kenarında, Kerç şehrinde Mogyeri adlı bir Macar hükümdarından bahsetmektedirler.³⁴ Macarlar 830 yılında Kafkasya'nın kuzeyinde, Don nehri ile Dinyeper nehri arasında bulunan Levedia'ya göçmüşlerdir. Kuzey Avrupa'yı Güney ve Doğu Avrupa'ya bağlayan ticari yol buradan geçmektedir. Ruslara hakimiyetleri ve alınan vergiler nedeniyle Macarlar zenginleşmişler. Kuyumculukta da ilerlemişler. Almanların Şarlman'a hediye ettikleri kılıç aslında Macarlardan Arpat sülalesine aittir. Bu onların silah tekniğinde ne kadar ileri olduklarını kanıtlar.

Türk boylarından biri olan Peçeneklerin doğudan saldırışının başlaması ile Macarlar bir az daha batıya Prut nehrine doğru çekildiler. Peçeneklerin ikinci saldırışı ile 896 yılında Karpat havzasına göçüldü. Macarların Türkçe adlar

31 Rasonyi, a.g.e., s. 84-85

32 Rasonyi, a.g.e., s. 118

33 Rasonyi, a.g.e., s. 119

34 Rasonyi, a.g.e., s. 119

taşıyan yedi oymak adı bilinmektedir.³⁵ Yalnız bu yedi Türkçe isim arasında “*Kürt*” adı verilen oymağın aslının “*Kurt*” olabileceğini de belirtmekten geçemeyiz. Ancak Kürt aşiret ismi kurt kelimesinden gelmez. Yabancılar da çok Kurt ismi var, Kurt Waldeim, Kurt Vonnegut ve Kurt Drawert gibi. Bunların hepsi Alman.

Macarları bir süre yöneten Arpat sülalesinin Turul, yani “*Tuğrul*” soyundan olduğu söylenir. Bunların Atilla’nın oğlu İrnek’ten gelme ihtimali de vardır. Macarlar Karadeniz’in kuzeyine çekilen Avrupa Hunları ile karışmış ve bir arada yaşamaya başlamış olabilirler. Bugünkü Macarca’da da günümüzün Türkçe kelimeleri vardır. Arpa, tarla, elma, öküz, keçi, koç, töre ve tanık gibi kelimeler bunlardandır.

Macarların rütbeleri, savaş taktikleri ve askeri teşkilatları tamamen Türk usulüne göre idi. Günümüzde de Turanid ırk tipinden olan Macarlar büyük çoğunluktadır. Macar folklor ve musikisinin de Türk folklor ve musikisi ile benzerlikleri yok değildir. X. Yüzyıl Bizans yazarları, hatta Alman Liutprand Macarları Türkler olarak saymaktadırlar. Macarlar Atlantik’e ve Kuzey Denizi’ne pek çok akın yapmışlardır.

955 yılında Almanların galip gelmesi ile Macarlar arasında Hristiyanlık yayılmaya başlandı. 997-1038 yılları arasında hüküm süren Macar kralı Etien, Hristiyanlığı kabul etmiş, bununla yetinmemiş, Hristiyanlığı devlet dini yaparak, Macarları Hristiyanlaştırmada büyük rol oynamıştır.³⁶

b) Peçenekler

Hazar denizi ve Karadeniz’in kuzeyinde yurtlanmış bulunan Peçenekler, 886 yılında Oğuzların Hazarlarla birleşmesi sonucu yalnız kalmışlar ve batıya doğru çekilmeye başlamışlardır.³⁷ 889 yılından önce o zamanlar Yayık denen Ural nehri kıyılarında yaşamaktaydılar.³⁸ Bunu Constantinos adlı Bizans tarihçisi de teyit

35 Rasonyi, a.g.e., s. 120-121

36 Rasonyi, a.g.e., s. 121-122

37 Hüseyin Namık Orkun, Peçenekler, İstanbul 1933, s. 11

38 Rasonyi, a.g.e., s. 133.

etmektedir.³⁹ Müslüman seyyah İbni Fadlan İdil Bulgarları'nın yaşadığı bu yere vardığı zaman bazı Peçenek kabilelerine de rastlamıştır. XI. Yüzyıl'da yaşayan Kaşgarlı Mahmut, Oğuz oymakları arasında Peçeneklerin bulunduğunu belirtir. Peçeneklerin bir kısmı da Hazar Kağanlığı'nda yaşamaktaydı.

Peçenekler Macarlar üzerine yürüyerek onları yerlerinden ettiler. Birkaç yıl sonra Peçenekler Tuna Bulgarları çarı Simon ile anlaşma yaparak, yine saldırdılar, Macarları Etel-köz denilen yurtlarından çıkardılar. Don nehrinden Dinyeper'e kadar, Karpatlar'dan Aşağı Tuna'ya kadar yerleştiler.⁴⁰ Yavdı Erdim'in başında Maitza, Küerçi Çur'un başında Kül, Kabuşın Yula'nın başında Korkut, Saru Külbey'in başında Ipaos, Karabay'ın başında Kaidum, Boru Tolmaç'ın başında Kosta, Yazı Kapan'ın başında Gieze ve Bula Çoban'ın başında Bata adlı beyleri bulunmaktaydı. Görüldüğü gibi sekiz kabileden müteşekkildiler. İlk üç kabile en cesurları olduğu için bunlara Kangar adı verilmişti. Peçeneklerden eski yurtlarında kalanlar da olmuş, Hazar Hakanı Bizans İmparatoruna müracaat ederek onlara karşı tedbir almasını istemiş, Bizans İmparatoru da bu teklifi kabul etmişti.⁴¹

Rus çarı İgor ile bir anlaşma yaptıktan sonra Peçenekler 915 yılında Tuna havzasında da görünmeye başladılar. Bu sırada Bulgar kralı Simon Trakya'ya girmiş, Bizans topraklarını tahrip etmekteydi. Jan Bagas adlı Bizans komutanı onlara karşı Peçeneklerden yardım istedi. Peçenekler bunu kabul ettiler. Ancak Bizans filo komutanı Romanos, Peçenekleri Tuna'dan öteye geçirmedi. Bu nedenle anlaşma bozuldu. Peçenekler geri döndüler. Bizans imparatoru Konstantin, oğlu Roman'a onlarla iyi geçinmesini, liderlerine yıllık hediyeler göndermesini, hatta gönderilecek mektubun iki altın yaldızla mühürlenmesini salık vermişti. Demişti ki: Aksi takdirde bunlar bizim topraklarımızı istila edebilirler.

Bizans Peçeneklerden öküz, koyun ve at satın alıyor, onlarla ticari münasebette bulunuyordu. Buna rağmen Bizans'ın bazı siyasi girişimleri yok değildi. Rahip Gabor, Macarlara gönderilmiş, onlar Peçeneklere saldırı için teşvik

39 Agacanov, Oğuzlar, İstanbul 2004, s. 193.

40 Rasonyi, a.g.e., s. 130

41 Orkun, a.g.e., s. 11-12

edilmiş ama, Macarlar bunu kabul etmemişti. Peçeneklerle barış içinde bulunduğu zaman kimse Bizans'a saldıramazdı.

Ruslar 965 yılında İgor'un oğlu Svatoslav'ın başa geçmesiyle Hazarlara bağlı olmaktan vazgeçmek istemişler, bu nedenle Akhisar kalesini zapt etmiştiler. 967 yılında Bulgaristan bunlar tarafından yağmalandı. Peçenekler 968 yılında Ruslara saldırdılar. Kiev'i kuşattıktan sonra çekildiler.⁴² 970 yılında Ruslarla Bizanslar arasındaki muharebeye Peçenekler de dahil oldu. Rus tarafındaydılar. Bizans ordusuna yenildiler.⁴³ Rusya Tarihi'nde bundan söz edilmediği gibi, harbin Bizanslılarla Ruslar arasında cereyan ettiği⁴⁴ söylenir. Yine Rusya Tarihi'nde 968 yılında Peçeneklerin Ruslara mağlup olduğuna dair bir kayıt yoktur.⁴⁵ Rus çarı Svatoslaw 972 yılında Peçeneklere yenildiği gibi tutsak da edildi. 978 yılında Rus prensi Yaropolkı onlar üzerinde muzaffer oldu. ⁴⁶ Rusya Tarihi'nde Svatoslav'ın öldürülüşü var ama, Yaropolkı'nın muzaffer oluşu yoktur.⁴⁷ 980 yılında Rusların başına geçen Wladimir'le Peçenekler arasındaki mücadele 997 yılına kadar devam etmiş, Ruslar çok zorlu günler geçirmişlerdir. 1004 yılına kadar aralarında bir barış yapıldı. O yıl Peçeneklerin reisi Temir Ruslara karşı yapılan harpte öldürüldü.⁴⁸ Rusya Tarihi'nde Wladimir'le Peçenekler arasındaki mücadeleye pek yer verilmez, onun Bulgar Seferi'ne değinilir. Bu Bulgarların hangi Bulgarlar olduğunun belirtilmediği, ancak söz konusu halkın İdil Bulgarları olma ihtimalinin kuvvetli olduğu⁴⁹ söylenir. 1015 yılına kadar Rus knezi bulunan Wladimir, 988 yılında Hristiyanlığı kabul ettiği gibi, Kiyev halkını da aynı dine soktu. ⁵⁰

42 Orkun, a.g.e., s. 12-14

43 Orkun, a.g.e., s. 14

44 Akdes Nimet Kurat, Peçenek Tarihi, İstanbul 1937, s. 25-26

45 Kurat, Rusya Tarihi (Başlangıçtan 1917'ye kadar), Ankara 1948, s. 25

46 Orkun, a.g.e., s. 15

47 Kurat, Rusya Tarihi..., s. 26

48 Orkun, a.g.e., s.15-17

49 Kurat, Rusya Tarihi..., s. 28

50 Kurat, Rusya Tarihi..., s. 27-30

Peçeneklerin başında Küre adlı bir başbuğun bulunduğu⁵¹ 969 yılından sonra Bizans, Tuna Bulgarları devletine son vererek burayı ilhak etmesine rağmen, 976 yılında Tuna Bulgarları kaybettikleri topraklarını yeniden elde etmişler. İkinci Basıl'ın Bizans imparatoru olması ile onlara karşı yeniden mücadele başlatıldı, vahşete tanıklık eden olaylar sonrası Bulgaristan Bizans'ın eline 1018 yılında tamamen geçti. Tuna'nın kuzeyi Peçeneklere aitti.⁵²

Ruslar 1020 yılında Peçenekler tarafından talan edildiler. Birkaç yıl sonra onları Bulgaristan üzerinde görmekteyiz. Peçenekler buradaki çarpışmalardan sonra çekildiler. 1032 yılında yeniden Bulgaristan'a girdikleri ve Bizans ordularına zor günler yaşattıkları gibi birçok tutsak ve ganimet alarak vatanlarına döndükleri vaki. 1034 yılında Peçenekler Tuna'nın donması ile yeniden Bulgaristan'a girdiler, Trakya ve Makedonya'ya kadar ilerlediler. 1036 yılında yeniden Bizans topraklarına saldırarak, pek çok tutsak ve ganimet eldi ettiler. Tutsaklar arasında Bizans'ın beş büyük ve önemli generali de bulunmaktaydı.⁵³ 1033 veya 1036 yılında bazı Peçeneklerin Rus knezi Yaroslav tarafından mağlup edildiği⁵⁴ söyleniyor. Tabii ki Peçeneklerin Bulgaristan'a girip Trakya ve Makedonya'ya kadar ilerlemelerini fırsat bilen Rus knezinin harekete geçmesi, bazı Peçenek kabilelerine saldırması ve onları mağlup etmesi normaldir. Bunun Peçeneklerle Ruslar arasındaki harbe önemliymiş gibi dahil edilmesi doğru değildir. Yaroslav'ın 1043 yılındaki Bulgaristan akını Ruslar için yeni bir felaket oldu. Bunun zamanında Ruslar tamamen Hristiyanlaştılar. Çok geçmeden bu Kiyev knezliği dağılıp gidecekti.⁵⁵

1049 yılında Peçeneklerin başında Kilter'in oğlu Tirak vardı. Oğuzlara karşı harpten çekinmekteydi. O sırada Baltazar'ın oğlu Kagan meydana çıktı. Peçenekleri kendi tarafına çekmeye başladı.⁵⁶

51 Kurat, Peçenek Tarihi..., s. 127

52 Kurat, Peçenek Tarihi..., s. 125-126

53 Orkun, a.g.e., s. 18-19

54 Orkun, a.g.e., , s. 18-19

55 Kurat, Rusya Tarihi..., s. 36-37

56 Orkun, a.g.e., s. 19

Bizans'a iltica eden Kagan'ın Hristiyan olması ile Tirak da Bizans hükümdarına başvurarak, Hristiyan olmak istediğini söyledi. Bu kabul edildi. Peçeneklerin bir kısmı da Hristiyan olup Bizans'ın paralı asker statüsüne geçtiler. Bu sırada Selçuklu Türkleri Anadolu'ya girmeye, birçok Bizans şehrine saldırmaya başlamışlardı. Bizans hükümdarı tarafından 15 bin Peçenek, 4 Peçenek reisinin emrine verilerek, bunlar Anadolu'ya sevk edildi. Türkü Türke kırdıracaklardı.⁵⁷ Gönderilen Peçenekler 15 binle kalmayacak, zamanla daha başka Peçenek paralı askerleri de, sürekli olarak Anadolu'ya sevk edilecekti. Yalnız şunu bilmekte fayda var. Bizans idaresine giren ve Hristiyan olan Peçenekler, asıl Peçeneklerin % 20'si bile değildir. Bunlar fırsat buldukça Hristiyan olmayan Peçeneklere yardımdan geri durmuyorlardı. Hatta Bizans'ın sefer durumunda Türkçe konuşan Kumanları bile uyarıyordu. XII. Yüzyıl'da Peçeneklerin bir Trakya akını var. Bizans ordusu bunlarla savaşıyor. Savaşı Bizanslılar kazandı deniyor⁵⁸ ama, peki inandırıcı değil. Karışık şeyler anlatılıyor.

Peçenekler yalnız Tirak ve Kagan'a bağlı olanlardan ibaret değillerdi. 1049 yılı sonbaharında Peçenekler bir Bizans ordusunu mağlup etmişlerdi. Bu yılın sonu ile 1050 yılı başında Bulgaristan'ı geçip Trakya'ya girdiler ve Edirne'yi kuşattılar. Bizans ordusu harbe cesaret edemiyordu. Buna rağmen aralarında bir savaş vuku buldu. Bizanslılar yeniden mağlup oldular. Sulçe adlı Peçenek başbuğunun kuşatma anında ölmesi Edirne'nin Peçenekler tarafından zapt edilmesini engelledi. 1051 yılında Baltazar oğlu Kagan elçi olarak Peçeneklere yollandı. O bu görevinde feci şekilde parçalanarak öldürüldü, böylece ihanetinin cezasını çekmiş oldu. Bizans ücretli asker toplamaya başladı. Frank ve Varjaglardan müteşekkil 20 bin kişilik bir ordu kurdu. Bizans ordusunun da desteklediği bu ordu Peçeneklere gece baskını düzenlemeye başladı. Baskınlarda uyumakta olan pek çok Peçenek katledildi. Bunun üzerine Bizans rahat bir nefes aldı.⁵⁹

1078 yılında Bizans Peçenek akınlarına bir daha şahit oldu. Edirne'yi kuşattıkları gibi çevre yerleşim birimlerini de talan etmiştiler. Bu esnada Bizans'ta

57 Orkun, a.g.e., s. 20-22

58 Orkun, a.g.e., s. 47-48

59 Kurat, Peçenek Tarihi..., s. 143-147

taht kavgası baş gösterdi. Peçenekler Bryennios'u desteklemeye başladılar. O sırada bir Kuman süvari birliği de onlara dahil oldu. Edirne'yi bir daha kuşattılar. Bryennios'un Botaniates'le muharebe etmesinde Peçenekler ganimet toplamaya başlamaları ile mağlubiyet gerçekleşti. Komnenes Aleksios bu zaferi kazanmıştı. Taht kavgasını umursamayan Peçenekler yağmalarına devam etmekteydiler. Bu sırada Filibe havalisinde Mani dininden birtakım kimseler vardı. İmparator tarafından Asya'dan getirilmiş ve buraya yerleştirilmiştiler. Başlarında Balbus adlı biri vardı. Kızlarının Mani dininden oldukları için hapsedilmeleriyle Bizans'a başkaldırıp, Peçeneklerle işbirliği yapmaya başladı. Bizans toprakları bir daha Peçenekler tarafından yağma edildi. Bu sırada Karadeniz'in kuzeyindeki hareketlenmeden Oğuz kabilelerinden biri Bulgaristan'a gelmiş, Peçeneklerle ittifak kurarak onlardan kendilerine yer gösterilmesini istemişlerdi. Balbus bundan istifade ederek, yeni gelenlerle birlikte Bizans arazilerini yağmalamaya koyuldu. Bizans ordusu bunlara karşı harekete geçmek zorunda kaldı. Ancak Pakurianus komutasındaki Bizanslılar mağlup oldular. Bizans imparatoru, Taticius ve Umpertopulos adlı kumandanlarını Peçenekler üzerine yola çıkardı. Bizans ordusu Filibe'ye girerek burada beklemeye başladı. Peçenekler ve Bizanslılar birbirleriyle muharebeyi göze alamadılar.

Tzelgu Han komutasında 80 bin kişilik Peçenek ordusu Tuna'yı aşarak bir daha Bizans topraklarına girdi. Bizans bunlara karşı iki ordu gönderdi. Meydana gelen muharebede Tzelgu Han'ın ölmesi üzerine Peçenekler çekildiler. Bundan sonra Trakya ve Makedonya bir süre Peçeneklerin akınından uzak kaldı.⁶⁰

Peçenekler 1087 yılında Macar kralı Solomon'la birlikte Bizans üzerine yeni bir akın düzenlediler. Başlarında Çelgü adlı bir Han vardı. 80 bin kadardılar. Sarmatlar, yani Kumalar da bunlara dahil olmuştu. Lüleburgaz'a kadar olan Bizans kasabalarını tahrip ederek yağmaladılar. Bizans ordusunun tamamı bunları karşılamak için İstanbul dışına çıktı. Başlarında Maurokatakalon vardı. Meydana gelen harpte Çelgü harp meydanında kahramanca çarpışarak öldü. Bizans kaynakları değinmez ama, Batı kaynakları Macar kralının da ölenler arasında bulunduğunu ifade ederler. Anna Komnena'nın yazdıkları eğer doğru

60 Orkun, a.g.e., s. 29-33

ise durum bu şekilde meydana gelmiştir. Ancak Bizanslıların aynı yıl Silistre hezimetini göz önünde bulundurursak, Bizans ordusunun Peçenek ve Macar ordusunu yendiği pek gerçek değilmiş gibi⁶¹

Peçenekler Macarlarla birlikte 1154 yılında Tuna'yı geçerek Bulgaristan'a giriyorlar, Bizans istihkamlarını yerle bir ettikleri gibi Calamanus komutasındaki Bizans ordusunu yeniyorlar. Her tarafı yağmaladıktan sonra dönmüşler.⁶² Rusların pek çok kere Peçenekleri mağlup etmeleri de pek inandırıcı değil. Orada da çok karışık şeyler anlatılıyor. Doğrusu gizleniyor gibi. Bunu bulmak için ya Macar ya da Arap kaynaklarına müracaat etmemiz gerek. Bizans kaynakları Türklere karşı Rus zaferlerinin inandırıcı olmadığına dair bir ipucu vermiyor değil ama, eksiklikler var. Yine de Rusya Tarihi bu hususta bize yardımcı oldu. Böylece tarihin karanlığında kalan bazı yerleri aydınlatılabildik.

941 yılında Peçenekler hakkında bilgi veren Mesudi, bunlara "*Bacna*" da denildiğini ileri sürer. Mesudi ikinci eserinde Pecenek kelimesi ile Bacna kelimesini yan yana yazar. Macarları "*Bacgardın*", Tuna Bulgarlarını "*Borcan*" diye belirtir. Mesudi, Macarlarla Peçeneklerin birlikte hareket ettiklerini, 1032 yılında Bizans'ın Velender adlı şehrini alarak yerle bir ettiklerini, burada 60.000 kişinin hayatını yitirdiğini söyler. Oysa Bizans imparatoru Konstantin yazmış olduğu tarihte bunu doğrulamadığı gibi, Velender gibi bir yerden de söz etmez. Ancak 934 yılında Macarların Trakya akını vardır. Konstantin bundan bahseder.⁶³ Öyle ise Mesudi'nin bir bildiği var. Trakya olayı onu destekler mahiyette. Durup dururken bu yazar neden uydursun veyahut muhayyilesinde abartsın. Mesudi dururken Konstantin'in yazdığı bilgilere mi inanacağız. Yine bir Bizans kaynağında da Velender'den, Peçeneklerin burayı zapt etmesinden⁶⁴ bahsediliyor. Macaristan'da bulunan Peçeneklerin Macarlarla aralarında bir anlaşmazlık olmadan yaşadıklarına, herhangi bir seferde Macar ordusu ile birlikte

61 Kurat, Peçenek Tarihi..., s. 169-172

62 Orkun, a.g.e., s. 48-49

63 Kurat, Peçenek Tarihi..., s. 119-122

64 Kurat, Peçenek Tarihi..., s. 129

hareket ettiklerine⁶⁵ ne diyeceğiz. Bu Macar kaynağı bilgi de Mesudi'yi destekler mahiyette. Bizans kaynakları Peçeneklerden İskitler diye⁶⁶ de söz etmektedir.

Peçenekler zengin bir kavimdi. Çok miktarda hayvan yetiştirir, bunları diğer kavimlere satarlardı. Yiyecekleri hayvandan alınan ürünlerdi. Kimi sakal kimi bıyık bırakırdı. Kıyafetleri geniş ve dalgalıydı. Başlarında kalpak vardı. Elbiseleri dizlerine kadar gelir, bunun üzerine kolsuz bir yelek giyerlerdi. Bizans ile Kherson şehrinde ticaret yaparlar, burada çok büyük bir pazar kurulur, biber, ipekli veya dokuma kumaş, alır; kürk, mum gibi şeyler verirlerdi.

Savaşırken ıslak öküz derisiyle örtülmüş arabalar kullanır, bunlar birbirine bağlanır; önüne çukur kazılırdı. Bayrakları ve öküz başı şeklinde borazanları vardı. Silahları ok ve yaydı. Omuzlarında tirkeşleri bulunurdu. Mızrak da kullanırdılar. Ordunun çoğunluk askeri süvariye. Erzak kıtlığı, önlerini bir nehrin kesmesi onların harp etmesine bir engel teşkil etmezdi. Zor durumlarda atlarının etini yer, sütünü içerlerdi. Nehirden geçecekleri zaman, deri heybelerini ağaç kabukları ile doldurur, buna tutunur; eşyalarını ise ıslanmasın diye atlarının üzerine yükler ve sıkıca bağlardı. Bizans kaynakları Peçeneklere dair 6 kale adını vermektedir. Bu adlar tamamen Türkçeydi.⁶⁷ Demek ki Peçenekler, Türkçeye ve Türk kültürüne önem vermekteydiler. Bugün Viyana Müzesi'nde sergilenen 23 parça altın vazodan müteşekkil bir Peçenek hazinesi vardır. Çömlek ve taslar da bulunmuştu. Peçeneklere ait olmasına rağmen Avrupa Hun imparatoru Atilla'nın definesi diye sergilenmektedir. Üzerlerinde Yunan harfleriyle yazılmış Türkçe kelimeler görülmüş ve bunlar okunmuştur. Peçenekler, çoğu Orkun alfabesindeki harflerden müteşekkil bir alfabe de kullanmaktaydılar. Erdel'de yaşayan Sekel Türkleri'nin bile Göktürk harfleriyle yazılmış kitabeleri vardı.⁶⁸

Araştırmacılara göre, Yunan Makedonyasının Meglena Ulahları ve Sofya çevrelerinin Şop Bulgarları bu Peçeneklerin nesillerindendirler. Kafkasya Osetlerinin efsanevi kahramanlarından birinin adı Beceneg'dir. Alatır gibi

65 Orkun, a.g.e., s. 52

66 Orkun, a.g.e., s. 50

67 Orkun, a.g.e., s. 57-59

68 Orkun, a.g.e., s. 61-67

Rusya'nın bazı yer adlarında da onların izleri görülebilir. Romanya'da Pecenaga, Sırbistan'da Peçenyevtsi gibi yerler vardır. ⁶⁹

c) Uzlar

Türklerden ilk olarak bahseden meşhur tarihçi Herodot olmuştur. Irkımızın ataları için Targita der. Moğol ve Arap tarihçileri de, onu Yafes'in oğlu kabul ederek, Türk adını verirler. Bizans tarihçileri, çok söz etmelerine rağmen, ayrıntıları önemsemezler. Halkokondil kendinden bir şeyler söylemek istese bile, yine de Türklerden bahseder.

Türkleri ilk olarak teşkilatlandırıp, bir düzen içerisine sokarak, 24 esas üzerine kuran Oğuz Han olmuştur. Onun Hunlarından bir kol, Avrupa'ya yürüyerek, Atilla idaresinde en büyük safhaya erişmiş ve Roma İmparatorluğu'nu sarsmıştır. Diğer bir kol ise, Bulgar adı altında, Balkan Yarımadası'na kalıcı olarak yerleşmiştir. Sürekli olarak V. Yüzyıl'ın son çeyreğinden X. Yüzyıl'a, kimi zaman aralıklarla da XIV. Yüzyıl'a kadar, Bizans İmparatorluğu'na korkulu rüya yaşatmışlardır. Asparuh Han'ın "*babası şüphe yok ki Türkçe "Kurt" adını taşıyordu*".

Zamanla bunlar Peçenekler, Kumanlar ve Uz Türklerine ayrıldılar. Hepsinin de dilleri Türkçe idi. Kimi tarihçilerin Kumanlarla Uzları bir kabul etmelerine rağmen, XI. Yüzyıl'da yazdığı tarih kitabında Mihail Ataliatu, Kumanlarla Uzların arasındaki farklılıklara değinmiş ve ayrı gösterilmelerini önermiştir. Öyle de yapmışlar. Bizans İmparatoru, Uzlara arka çıkmış, onların kimini yüksek idare mevkilerine getirerek, ayrı ayrı Uz alaylarını ordu saflarına katmıştır. Uz senatörleri var. Bu tarihçinin önerisiyle Uzlarla Kumanları böylelikle ayırmışlar. Anna Komnena Kumanlara karşı harekete geçtiği zaman, bu imparatoriçenin Uzların desteğini aldığını söylenir. Kedrinos ise, Peçeneklerle Kumanlar arasındaki savaşlara değil, Peçeneklerle Uzlar arasında savaşlar değinmiş. Bizanslıların Uzlardan sürekli olarak faydalandıkları anlaşıyor. Onlardan daha çok faydalanmak için de dillerindeki en küçük bir farkı bile değerlendirmesini bilmişler.

Orta zamanlardaki Bulgar Devleti Tarihi'nde deniyor ki: Kimileri tarafından ya Guz ya da Oğuz adı verilen Uzların Türk menşeiinden olduğu, bunların Peçenekler ve Kumanlarla akrabalıkların bulunduğu bellidir. Ama bir çelişki olmasına rağmen, aynı kitapta şu ibareye de yer veriliyor: Uzlar, bazılarının kabul ettiği gibi Peçenek ve Kumlardan ziyade, aynen onlar gibi korkunç savaşıılıklarına rağmen, ayrı birer kavimdirler. Herhalde bu kısım sonradan eklenmiş.

Rus Türkoloğu Golubovsk'ye göre, bu Türk kavimleri Asya'dan Avrupa'ya;

a) Rus bozkırlarını Hazar Denizi'nin kuzeyinden kat edip,

b) güneyi izleyerek İran'dan, gelmişlerdir. İki kolda, ama hepsi bir, Oğuzlar adı altında.

Selçuklulara aynı zamanda Osmanlılar da derler. Adlarını da ilk devlet başkanlarından almışlardı. Ama, kuzey istikametinden gelenler açıkça Türk adını taşımaktaydılar. Bunlar daha sonra Peçenek, Kuman ve Uz Türkleri adı altında birbirlerinden ayrıldılar. Söz konusu toplulukların her biri siyasî istiklâl sahibi idi. Bunlar IX. Yüzyıl'da Volga ile Gyank ırmakları arasında da yaşamaktaydılar.⁷⁰ X. Yüzyıl'ın son çeyreğine doğru Hazar Devleti'ni ortadan kaldıran⁷¹ ve XI. Yüzyıl'ın ortalarında Kumanlar tarafından yurtlarından terk ettirilen Uz Türkleri, Volga ile Don nehirlerinin batı yönlerine yürümüşler ve Peçeneklerle karşı karşıya gelmişlerdir.⁷² 1054 yılında kaleme alınmaya başlayan Nestor Vakayinamesi'nde Türkler de denilen Uzlara dair bilgilere rastlamaktayız. Uzlar Preyaslavl şehrin istila etmişlerdi. 1060 yılında Rus knezlerinin birleşerek bunlar üzerine yürüdüğü söyleniyor. Hem bu vakayinamede, hem de Lavrentyev Vakayinamesi'nde bir savaştan bahsedilmiyor.⁷³ Ancak Uzlar Peçeneklerle karşı karşıya gelmişlerdi. Uz Türklerinin başındaki başbuğun kim olduğu bilinmemesine rağmen, Peçeneklerin idarecileri Han Tirak ve Kegan idi. Birinin emrinde 80 bin diğerinin

70 Atanas Manof, (Çev: Türker Acaroğlu), Gagauzlar (Ramanya ve Bulgaristan'da Oturan Hristiyan Türkler Hakkında Tarihi ve Etnoloji Bir Etüt), Ankara 1940, s. 8-9;

71 Agacanov, a.g.e., s. 222

72 Manof, a.g.e., s. 9;

73 Agacanov, a.g.e., s. 222

emrinde 20 bin silahlı ve atlı adam vardı. Aralarında savaşlar olmuş. Uz Türkleri ilkin yenilmişler ama, sonra kendilerini toparlayıp, Kagan'a saldırarak, onu yenmişler ve bu Peçenekleri Bizans'a iltica etmek zorunda bırakmışlardır. Bizans bunları Tuna üzerinde Drister kasabası yakınlarındaki bir yere yerleştirmiştir.

Han Tirak'ın da Uz Türkleri karşısında tutunamaması üzerine Peçeneklerin geri kalanı Sofya ve Niş taraflarına yerleştirilerek toprakları işlemeye zorlanmışlardır. Yeni hayata pek alışamayan Peçenekler, geri Tuna boylarına çekilip, kendi aralarında organize olarak toparlanmaya çalışmışlar⁷⁴ ama, nüfuslarının büyük bir kısmı Bulgaristan ve Makedonya'da iskan edilmiş olduğundan eski güçlerine pek kavuşamamalıdır. Yine de Balkanlar'da rol oynamaya devam etmişler; bu nedenle kimi zaman kargaşalıklara sebebiyet vermişlerdir. Uzlara böylelikle yeniden yol açılmıştır.⁷⁵

Yunan tarihçisi Paparigopulo'ya göre; Tuna'nın kuzeyinden, Uzlar adı altında daha bir başka Türk kavimi meydana çıkmış, Bulgar ve Yunan ordularını bozguna uğratarak, Selanik ve Ellada'ya kadar ilerlemişlerdir. Bir kışın çok şiddetli geçmesi nedeniyle kar ve tipiden bunların çoğu mahvolmuştur. Kendilerini bu felaketten kurtaran Uzların büyük bir kısmı Bizans tabiiyetine geçmiş, diğer kısmı da yeniden Tuna ötesine çekilmiştir. Bunların Karakalpak adı altında Rus sınırında sınır bekçiliği yaptıklarını zannediyoruz. Onlar için Kalavuz diyenler de var. Belki Gagauz adı o telaffuzun bozumundan meydana gelmiş olabilir. Bu bizim kanaatimizdir.⁷⁶

Uzlar kütükleri oyarak yaptıkları kayıklarla Tuna'yı 1064 yılında geçip Bizans topraklarına girmişlerdi. Atlarını da içi saman dolu çuvalara bağlayarak geçirmişlerdi. Uzlar ilk önce Bulgarlara saldırmışlar, ardından Grekleri de mağlup etmiştiler.⁷⁷

74 Manof, a.g.e., s. 9-10; Bunlar Hristiyanlaştırılmış Türklerdir. Belçer oğlu Kegen ve Turak. Rasonyi, a.g.e., s. 132.

75 Rasonyi, a.g.e., s. 132.

76 Manof, a.g.e., s. 8-10

77 Agacanov, a.g.e., s. 235-236

Belirttiğimiz söz konusu istila hareketi Büyük Selçuklu sultanı Alpaslan'ın Anı kalesini zaptından, yani 6 Temmuz 1064'ten 5 ya da 6 ay sonra vuku bulmuştu. Gagauz Türkleri Tuna'yı geçen Uzların kalıntıları da olabilir. Uzların bu akını ile ilgili bilgiye Attalies'te rastlamaktayız. Sayıları 600 bin olarak verilir. Ancak bu sayı abartılmış gibidir. Bunların Peloponnes'a kadar uzandıkları söylenir. Olay vuku bulduğunda Avrupa büyük bir korkuya kapılmış, Hristiyanlar beklemeye başlamışlardır. Soğuklar şiddetlenmesi, daha sonra hastalıkların baş göstermesi, Peçeneklerin bu Uzlara saldırı için harekete geçtiklerini de işin içine katar isek, felaketin boyutunu kavramak hiç zor değil. Sağ kalanlar Makedonya'ya iskan edildikleri gibi kimileri de Bizans ordusuna ücretli asker olarak alınmışlardır.

Uz adı Oğuz adının kısaltılmış şekliydi. Ruslar Uzlara Tork diyorlardı. Çünkü Rusçada "ü" sesi yoktu. Bundan Rusların Uzlara Türkler dediklerini anlayabiliriz.⁷⁸ Oğuzlardan Selçukluların Anadolu'ya girmesi ile Uzların Rumeli'ye akını tam aynı zamana tesadüf etmişti. Tuna'nın geçilmesi Kış mevsiminde değil, Yaz mevsimindeydi. Yalnız aralarındaki fark şuydu: Biri ben bu toprakları fethedeceğim ve bir devlet kuracağım derken diğeri ben bu toprakları alabildiğim kadar yağmalayacağım, buralarda kalabileceğim mi, bilmiyorum diyordu.⁷⁹

d) Kumanlar

XI. Yüzyıl'ın sonları ve XII. Yüzyıl'ın başlarında Rus sarayı mensuplarıyla akrabalık ilişkilerine giren Kumanlar, onların desteğini alarak, Balkanlar'daki varlıklarını öyle bir pekiştirdiler ki, ürküntü vermeye başladılar. Bizans'ın neredeyse son saati gelip çatmıştı. Bir yandan İzmir hakimi Çaka Bey tarafından tehdit ediliyor, diğeri yandan da Çaka Bey'in müttefiki Peçeneklerin kuşatmasına alınıyordu. Bizans yine mahir siyaset ön planını ortaya konarak, Kumanları Peçeneklere karşı kullandı. Peçenekler müthiş bir yenilgiye uğradılar.⁸⁰

⁷⁸ Rasony, a.g.e., s. 132

⁷⁹ Kurat, Peçenek Tarihi..., s. 151-152

⁸⁰ Rasony, a.g.e., s. 138. Necdet Öztürk, Çakan Bey (İlk Türk Amirali, İzmir Beyliği'nin Kurucusu, Türk Dünyası Tarih Dergisi, C. 7, Sayı 39, İstanbul 1990, s. 54

Anna Komnena'nın ifadesine göre, Peçenek ve Selçukluların tehdidiyle Boğazlar ve Edirne arasına sıkışıp kalan Bizans, Kuman başbuğları Tugurkan ve Bönek'in gayretleri neticesinde, rahat bir nefes alarak, ömrünü bir süre daha yeniden uzatmıştı. Peçeneklerin kalıntıları Varna civarlarına iskan ediliyor. Bundan sonra Peçenekleri Bizans ordularında hizmetli askerler olarak görüyoruz.

Bu olaydan önce, yani 1055 yıllarında Bizans Kumanlarla tanışmaya başladı. O yılda bir Rus vakayinamesi Polovcy adlı yeni bir kavimden söz ediyordu. Bunların Türkmenler, Peçenekler ve Torklar (yani Uzlar)'la aynı cinsten olduklarını da söylüyordu. İşte söz konusu bu kavim Kıpçak Türklerinden başkası değildi. Bizans kaynakları bunlara Kuman demeye başladılar. Batı kaynakları da Kuman diyordu. Yalnız Almanlar bunlara Falon ya da Falb diyordu. Ermeniler bu kavme Chardeş adını vermişti. Kumanların saçları saman renginde, açık sarıydı. Rusça Polovj sarımtırak demekti. Almanca'da Falb, beyazımsı sarı demekti. Ermenice kelime de aynı anlamı taşıyor. Üç milletin üçünde de Kumanlar için kullanılan kelimenin aynı anlamı taşıması bir gerçeği ifade eder. Ancak "*Kuman*" adı nereden çıkmıştır?. Söz konusu Rus vakayinamesinde Kuman adlı bir başbuğa rastlamaktayız. Ancak bu kavim ne zaman tarih sahnesine çıkmış? İşte o belli değil. Kumanların İdil boylarında görünmelerini tarihi 1030 yılı.⁸¹ Kuman hanlarından birinin adı da Başkurd. Rus knezlerinden Vladimir'in kız torununun buna kaçtığına dair bir bilgi var. Bugün Kazan havalisindeki Kazan Türkleri de sarışın. Çin'in Tang sülalesi devrindeki bir kayıtta, saçları açık renkli, gözleri mavi olan Türklerden bahsedilmekte. Demek ki o devirde Ortaasya'daki Türkler beyaz ırk hususiyetlerini muhafaza etmekte. Bunlar Kumanların ataları olabilir.⁸²

Kumanlar önce Uzları, sonra Peçenekleri 1030 ile 1064 yılları arasında Güney Rusya sahasından çıkarmışlardır. 1055 yılında Kumanların başında Bolus adlı bir Han var. Bolus Han, Pereyaslavl knezliğine kadar gelerek Ruslarla bir barış antlaşması yapıyor. Bu ancak 5 yıl sürüyor. 1060 yılında Ruslar Kumanlar tarafından ağır bir yenilgiye uğratıldı. 1064 yılındaki Oğuz hareketi herhalde bunlarla ilgilidir, başkası olamaz. 1067 yılı Rus vakayinamesinde Kumanlar

81 Kurat, Peçenek Tarihi..., s. 183-184

82 Kurat, Peçenek Tarihi..., s. 186-187

Rusları bir daha bozguna uğrattıyorlar. Bu sıralarda Peçenekler Tuna'nın aşağı mecrasına yerleşmişlerdi. Kumanlar ise Karadeniz'in kuzeyine tamamen hakimdiler. Bunlar da Uzlar ve Peçenekler gibi devletten mahrumlardı. Hanlar, başbuğlar ve kabile reisleri kendi başlarına birer teşkilattılar. 1090 yılı Rus vakayinamesinde, Bonjak Han denilen bir başbuğ Kumanların başında bulunmaktaydı. Bizanslılar buna Manjak demekteler. Aynı tarihlerde Rusların Tugorkan (Tugor Han) dedikleri bir Kuman başbuğunu daha görmekteyiz. Bizanslılar ona Togortak da demekteler. Bu iki Kuman başbuğu 1091 yılında Peçenekleri imha eden ordunun başındaydı.⁸³ Bu savaşla Çaka Bey'in Peçeneklerle Bizans'a yaptığı saldırı kastediliyor olsa gerek.

Rus vakayinamelerinde Kumanların yaşadıkları yerlerde Peçenek ve Uzlardan bazı kabilelerin yaşadıklarını öğrenmekteyiz. Demek ki kavimleri yerlerinde oynatma o kavmin tamamına has değil Kumanlarla Peçeneklerin ne zaman ilk olarak kapıştıklarını da bilmiyoruz. 1087 yılındaki Peçeneklerle Bizanslılar arasındaki Silistre muharebesinde Kumanlar Tuna'nın Kuzeydoğusundalar. Bu muharebede Peçenek başbuğu Tatuş'un Kumanlardan yardım istediğini görmekteyiz. Anna Komnena da bu bilgiyi verir ve Kumanlara Peçeneklerin yol gösterdiğini söyler. Bu arada Bizans siyaseti boş durmaz. Kumanlar Peçeneklere karşı cephe alır. Aynısını Peçenekler Tuna Bulgarlarına yapmışlardı. X. Asırdaki Peçenek-Bizans dostluğunun yerini şimdi, yani XI. Asırda Kuman-Bizans dostluğu aldı. Peçeneklerle Kumanlar çarpışmaya başladılar. Bu harpler alabildiğine devam edip gidecekti.⁸⁴

Kuman menşeyini içeren aile ve şahıs adlarına, daha çok XIII. ve XV. Yüzyıl arşiv belgelerinde rastlamaktayız. Oymak ve boy adlarına da baktığımız zaman, görürüz ki, hemen hemen hepsi Türkçeden başka bir dille ifade edilmemiş. Kimi adlar XIV. Yüzyıl Kıpçak Türklerinde de vardır. XI. Yüzyıl sonlarında görülen Burçoğlu -Rus belgelerinde Burçevişi-, Karadeniz Kumanlarından olarak XIV.

83 Kurat, Peçenek Tarihi..., s. 187-188

84 Kurat, Peçenek Tarihi..., s. 189-190

Yüzyıl'da geçer. Memlük sultanlarından Kalavun'un soyunun bu oymaktan olduğu⁸⁵ söylenir.

Romanya topraklarında Kuman yerleşim birimlerinin görüldüğü yerlere, muasır Macar kaynakları, Cumania adını vermektedirler. 1233 yılında IV. Bela "*Kumanların Kralı*" ünvanıyla anılıyordu. Daha sonra bu ünvan Macar krallına layık görülmüştür.

1238 veyahut 1239 yılındaki Moğolların ikinci harekatı ile Kuman Devleti tamamen yıkılmıştır. Macarlar tarafına geçen son Kuman hanı olan Köten, bir fitnenin yayılması sonucunda, şüphe üzerine halkın nazarından düşmüş ve Macarlar tarafından öldürülmüştür. Bundan dolayı, Macaristan'daki Kumanların hemen hemen bütünü, Balkanlara göç etmiş ve bu durum karşısında yalnız kalan Macarlar Moğol akınlarını durduramamışlardır.⁸⁶

Hükümdar ailelerinin ananelerinde dikkat edilecek birtakım hususlar vardır. Bir tetkikten anlaşılıyor ki, Transilvanya'da Bulgar Türkçesi hâlâ varlığını korumaktadır. Gyula ailesinden gelen "*Karoldu ve Şaroldu adları Bulgar Türkçesinden*" olduğu "*gibi bizzat Gyula adı da Bulgar-Türk fonetik hususiyetini*" taşır. Macarların saray prenslerinin birisi bu adı kullanmıştı. Yine bu ada, Tuna Bulgarlarının hükümdar listesinde rastlamaktayız.⁸⁷

Peçenekler de "*II. İstvan ve II. Geza savaşlarında Szekely'lilerle birlikte Macar ordusunun hafif süvarisini teşkil ediyorlardı. Başta tam bir istiklâle sahip değildiler. Fakat XIII. ve XIV. yüzyıllarda büyük bir kısmı asiller sırasına yükseldiler, dillerini unutarak Macar içtimaî hayatına tedricen intibak ettiler.*

*Macaristan'daki yer adı hatıralarına gelince, mesele daha da aydınlanmaktadır. Gittikçe artan emsali yer adlarından bunların Peçeneklere ait olduğunu sezmekte ve bunları diğer Türk bilhassa Kuman tabakalarından ayırt edebilmekteyiz".*⁸⁸

85 Rasonyi, a.g.e., s. 143-144.

86 Rasonyi, a.g.e., s. 142.

87 Gyula Németh, (Çev: Şerif Baştav), Attila ve Hunları, Ankara 1982, s. 229.

88 Rasonyi, a.g.e., s. 134.

e) Kıpçaklar

1327 yılında vefat eden Arap müverrihi Dımışki, kitabında Kıpçaklardan bahsetmekte, bunların Altınordu Devleti'nin kurucusu olduklarını, birçok oymakları bulunduğunu, hepsinin de Türk olduğunu, sonra Harzem'e yerleştiklerini söylemektedir. Oymak ve uruğ adlarına baktığımızda bunların tamamen Türkçe olduklarını görmekteyiz. Marguart bunu inkara yeltenmiş, Moğolca olduğunu söylemiş ama, ona kimse itibar etmemiştir.⁸⁹ Günümüzde Özbeklerin, Kara Kırgızların büyük oymaklarının beherine Kıpçak adı verilir. Başkırtların, Nogayların nüfuzlu uruğlarına Kıpçak derler. Asya'da bir bozkırın adı Deşt-i Kıpçak, bir şehrin adı Kıpçak'tır.⁹⁰

İbni Battuta'nın Seyahatnamesi Arap ülkelerinden Karadeniz'in kuzeyinde bulunan Kıpçak ülkesine yapmış olduğu bir gezidir.⁹¹ Onun bahsettiği gibi Kıpçakların, Doğu Avrupa ve Karadeniz'in kuzeyinde de yaşadıklarına dair⁹² bilgiler var. Karadeniz'in kuzeyindeki topraklara, bozkırlara da Deşt-i Kıpçak⁹³ diyorlar. Öyle ki Romanya bile İkinci İzzettin Keykavus zamanında Deşt-i Kıpçak'a dahil edilmektedir.⁹⁴ Ömeri Altınordu'dan bahsederken şöyle demektedir. *"Bu devlet eskiden Kıpçakların yurdu idi.. Lakin Tatarlar tarafından işgal edilince Kıpçaklar onlara tabi oldular. Sonra Tatarlar Kıpçaklarla karıştılar ve akraba oldular. Toprak Tatarların tabiat ve soylarına galip geldi. Tatarlar tamamiyle Kıpçaklaştılar"*⁹⁵

89 Laszlo Rasonyi (Yayına Hazırlayanlar. Ş. K. Seferoğlu-A. Müderrisoğlu); Türk Devletlerinin Batıdaki Varisleri ve İlk Müslüman Türkler, Ankara 1983, s. 38-39.

90 L. Rasonyi, Türk Devletlerinin Batıdaki Varisleri ve İlk Müslüman Türkler..., s. 40

91 Ahmet Yaşar Ocak, Sarı Saltık (Popüler İslam'ın Balkanlar'daki Destani Öncüsü), Ankara 2002, s. 3

92 Ocak, a.g.e., s. 3.

93 Ocak, a.g.e., s. 3

94 Ocak, a.g.e., s. 27

95 A. Yu. Yakubovskiy (Çeviren: Hasan Eden), Altınordu ve Çöküşü, Ankara 1992, s. 34

Bunların X. Yüzyıl'da Avrupa'ya geldikleri söylenir. Ancak haklarından dört dörtlük bir araştırma yapılmamıştır. Bu nedenle bilgi eksikliği söz konusu. Şimdiye kadar yazılanlara göre onlar da diğer Türk kavimleri gibi Asya'dan gelmişlerdir. Karadeniz'in kuzeyinden Balkanlara da sıçrayıp, devasa bir coğrafyayı işgal etmişlerdir. Ancak şu sorunun cevabı verilmelidir? Çuçi ulusu, yani Deşti Kıpçak çöktükten sonra, Kıpçaklar neden diğer Türk boyları gibi küçük halklar durumuna düştüler. Ruslar onları Poloves, Plonyalılar Plavcı, Ermeniler Harteş, Araplar Saklabe, Almanlar ise Flamanlar olarak adlandırmaktaydı. Ancak şu var. Türk kağanlığına, Hazar hakanlığına ve İdil-Bulgar Devleti'ne de kimileri tarafından Kıpçak denilmekte. İskitlere, hatta Çuçi ulusuna da Kıpçak demişlerdir. Deşti Kıpçak adının Altınordu'ya verilmesinin nedeni böylece meydana çıkar⁹⁶ ki, Kıpçak demekle Türk milletini kastetmişlerdir. Daha sonra Kıpçakların bir kısmını Tatar olarak da adlandırdılar. Bu nedenle Kıpçakları sırf Altınordu'nun kurucusu olarak adlandırmak, bu devletle sınırlandırmak doğru değildir. Onlar Çuçi Devleti'nden önce Doğu Avrupa'da kurulan pek çok Türk devletinin de kurucularındandırlar. Kıpçaklara dair yapılacak yeni araştırmalarda yeni bilgilerin elde edileceğini şimdilik ummaktayız.

XI. Yüzyıl sonlarında Kıpçak kumandanları Kirman Selçuklularında mühim rol oynamaya başlamışlardır. XII. Yüzyıl başlarında bir Kıpçak kumandanı Şehrizor kalesini merkez yaparak müstakil bir beylik kurmuş, Türkmenlerden de kendine destek sağlamıştı. Sonra bu beylik 1140 yılında Musul atabeki İmadettin Zengi'nin emrine girdi ve Kıpçaklar XIII. Yüzyıl'ın başlarına kadar Musul Atabeklerine hizmet ettiler. Son Selçuklu hükümdarı Sultan Tuğrul'un emrinde de 10.000 kadar Kıpçak süvarisi vardı. Anadolu Selçuklularında bile Kıpçak süvarilerinin hizmet gördüklerini İbni Bibi tarihinde yazmıştır. Kıpçaklar sarışındı. Bunların çocukları tahsil terbiye görüyor, böylelikle eğitilen gençler devlet hizmetine alınıyordu. Kıpçaklar Mümlüklerde de askeri ve idari mevkilerde hizmet görmeye başladılar. Hatta onların içinden ilmi, dini ve edebi şahsiyetlerin bile yetiştiklerine görmekteyiz. Tarihçileri de yetişmeye başlamıştı. Mısır ve Suriye'de

yazılan Türkçe lügat kitaplarını görmekteyiz. Bu Türkçe lügat kitapların bir kısmı Kıpçak lehçesindeydi.

Kıpçaklar diğer Türkler gibi Moğollardan da nasiplerini aldılar. Muhammet Harzemşah'ı takip eden Moğollar Azerbaycan ve Gürcistan'a girmişlerdi. Kıpçaklar Harzemşahlar tarafındaydı. Moğollar onları *"biz ve siz aynı cinsteniz"* deyip ayırdılar. Ondan sonra da Kıpçaklara saldırdılar. Kıpçakların çoğu dağlık araziye ve ormana kaçarak kurtuldu. Bunlar bir araya gelip Kafkasları aştılar ve memleketlerine, Kıpçak-Eli'ne geldiler. Buraya Kuman Eli de deniliyordu. Dağıldılar. Kimi Avrupa içlerine, kimi de Rusya topraklarına doğru gitti. Kırım'a giden Kıpçaklar Tatarların taarruzuna uğradılar. Bunlar gemilerle Sinop limanına çıktılar. Diğer Kıpçaklar da aynı yolu izleyip bunların peşinden geldiler. Şirvan'a vardıklarında Şirvan Şah onları hoş karşılamadı. Gence Atabeki Özbek Bey'in emrine girdiler ve Gürcülere karşı savaşılmaya başladılar. Özbek Bey'in 1225 yılında ölümüyle Gence ve Şirvan Harzemşahların eline geçti. Celalettin Harzemşah, 1226 yılında Tiflis üzerine yürüdü. Gürcüler ona karşı hazırlandılar. Kıpçakları da saflarına dahil etmişlerdi. 20.000 kadar Kıpçak Gürcülerle birikti. Celalettin Harzemşah onlara *"bir az tuz, biraz da ekmek"* gönderdi. Türklerde tuz-ekmek hakkı önemliydi. Bu nedenle Kıpçaklar cepheden çekildiler. Celalettin Harzemşah böylelikle Tiflis'i fethetti.

Kıpçaklar Moğol istilasında büyük kayıp verdiler. Bunların Batı kolu Kumanlar da Avrupa'da Hristiyanlaşarak kimliklerini yitirdiler. Mısır ve Suriye'deki Kıpçaklar ise iki üç yüzyıl daha varlıklarını sürdürmelerine rağmen, yavaş yavaş Arap kültürü ve dilinin tesiriyle Türklüklerini unuttur bir hale geldiler.⁹⁷

C- XIII. ve XIV. YÜZYIL BALKAN TÜRKLERİ

a) Gagauzlar

1224 yılında Ruslar ve Kumanlardan müteşekkil müşterek bir ordunun Moğollarca imhası üzerine Rusya sınırlarında yaşayan Uz Türkleri, kitleler

97 Osman Turan; Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti, İstanbul 1980, s. 273-276

halinde aileleriyle beraber göç edip, batıya hareket etmişler, Tuna'yı geçerek, Peçenekler ile İlk-Bulgarların (onlar da Türklerden, yani aynı soydan) hayat sürdürdükleri Dobruca'ya gelmişler ve oralarda yerleşmişlerdir. Bunlardan dînen Hıristiyan olanlar Tuna kenarları ve Karadeniz kıyılarında bulunan Silistre, Mangalya, Kavarna, Balçık ve Varna gibi yerlerle birlikte daha içerileri de yerleşim yerleri olarak kendilerine tercih etmişlerdir. Bugüne kadar buralarda oturup Uzlar veya Oğuzlar adı altında kalarak, millî kimliklerini ve Türkçe olan dillerini önemle korumasını da bilmişlerdir. Onların Hıristiyanlığı kabul etmelerinden sonra Gagauzlar adını aldıklarını ileri sürenler az değil.

Bozulan Kumanların bir kısmı, Bizans İmparatorluğu sınırlarına varıp bu ülkeye göç etmelerine rağmen, onların bir kısmı zamanla Uz Türkleriyle birleşerek bir arada yaşamaya başlamışlar, diğer bir kısmı sonradan İlk-Bulgarlar ve Müslüman Peçenekler arasına girerek hayat sürmüşler, üçüncü bir kısmı da Trakya ve Makedonya taraflarına inerek, Bizanslıların kendilerine toprak vermesi ile buralara yerleşmişlerdir. Deliorman'ın çok ilerilerinde Kuman yerleşim adlarına rastlamamız mümkün iken, Deliorman civarlarında yalnızca İlk-Bulgar, Peçenek, Uz ve daha sonra gelen Osmanlı Türklerinin izlerini görebilmekteyiz. Deliorman ve Dobruca'da öyle yerleşim birimi adları var ki, her birini birer birer gösterdiğimiz zaman, buralarda çok eskiden beri Oğuz kavimlerinin yaşadıkları ispatlanır. "*Her ihtimale karşı*" bu Oğuzların, hususiyet itibariyle kendi öz varlıklarını korumak için, kavim adlarını muhafaza ettiklerini düşünebiliriz. Ama zamanla, yeni nesillerin, hele Osmanlıların bu yerleri fethedip hâkimiyetlerine almaları ve aynı dili konuşmaları nedeniyle de, din veya soy birliğinden ziyade, müşterek değerlerde birleşerek, Türk adını benimsemişlerdir. Öyle olmasına rağmen, sırf Gagauzların Gagauz adından vazgeçmediklerini de görmekteyiz (ki, bu dikkat çekici bir özelliktir)

O zamanlar, Silistre civarlarında ve Kuzey Doğu Dobruca'da yüzbinden daha çok Peçenek Türkü bir araya gelmişlerdi. Bunların büyük bir kısmı daha Rusya'da iken İslamiyeti kabul etmiş olduklarından dolayı büyük bir zatın on ikibin Peçenek Türkünü bir anda harekete geçirdiği, Arap coğrafyacısı El-Bekir tarafından söyleniyor. O, olayı değişik bir yoruma tabii tutmuş, ama "*O zamanlar bu yerlerde Asparuh'un İlk-Bulgarları yaşamakta idi. Bunlar İslavların takibinden*

saklanabilmiş olanlardı" ki, "dilleri ve âdetleri, oralara gelen Peçeneklerinkinin" tamamen aslı olarak birdi. Aynı köklerden de gelme idiler. Yeni gelenlerin baskısı altında kalan bu saklı İlk-Bulgarların büyük bir kısmı gruplar halinde güney batıya göçtüler. Böylece Deliorman'da azlık durumuna düşen İlk-Bulgarların zamanla Oğuz kavimlerinin arasında yaşadıkları "Bu havalide yapılan hafriyat" sonucunda anlaşılabilir. Tabiatıyla, o Oğuz kavimleri de "Peçenekler, Uzlar ve Gagauzlardır".

Dobruca'nın iç taraflarına, Tuna ve Karadeniz kenarlarına yerleşen Oğuzlar ile İlk-Bulgarlar ve Gagauzların Hristiyan olmalarına mukabil, Deliorman'da yerleşen Peçenekler Müslüman kalmışlardır. Türk olmalarına rağmen şimdi onlara Gacallar ve Çıtaklar denilse de asıllarını muhafaza ettiklerinden hiç kuşkumuz yok.⁹⁸

Çok sonraları Bulgaristan'ı da gezen Evliya Çelebi, Bulgaristan'ın kuzey doğusuna Uzların eyaleti der. Silistre halkının orta boylu, şen ve sağlam yapılı insanlar olduklarını belirtir. Çıtaklardan söz açar. Bunların Tatar, Bulgar ve Ulah karışımı olduğuna değinir. Hacıoğlu Pazarcık (Dobriç)'e reayasına sözü getirir ve devam eder. Şöyle der:

O memleket reayasına "*Dobruca Çıtakları*" derler. Bunların tamamen kendilerine özgü hususiyetleri vardır. Dobruca ve Deliorman'ın bu sakinleri fevkalâdedirler. Onlardaki cesaret, kahramanlık ve şecaat de görülmeğe değer. Övülmeye bile değerlidir.

Evliya Çelebi bunları dedikten sonra, onlarla kendi dilleri arasındaki farklılığa işaret ederek dikkat çeker. Bu ise ağız bakımındandır.⁹⁹

b) Ulahlar

Ulah, Romenlerin her birine günümüzden 200 yıl öncesine kadar verilen addı. Karpatlar'da XIII. Yüzyıl'dan itibaren görünmeye başlamışlardır.¹⁰⁰ Reşidettin

⁹⁸ Manof, a.g.e., s. 11-14.

⁹⁹ Manof, a.g.e., s. 14.

¹⁰⁰ Rasony, Türk Devletlerinin Batıdaki Varisleri..., s. 41

Tarihi'nde Batu Han'ın Macaristan Seferi'nde, Böcek kumandasında Altınordu süvarilerinin bu sıradağları aştıkları ve Kara Ulahları çiğnedikleri, onlarla çarpışıp yendikleri belirtilmektedir.¹⁰¹ XIV. Yüzyılın ilk çeyreğinde Bir Ulah, yani Romen prensi ortaya çıkar, askeri ve siyasi birçok başarı kazanır. Ulahların yani Romenlerin de ilk kurucusu ve hükümdarı sayılır. Peki, bu prens kimdir? Adı Basaraba'dır. Bu şahıs Moğollardan gelme ama, Türkleşmiş bir Ulah'tır. Basaraba adı o sıralarda Altınordu Hanlığında moda idi. Bu ad Basar ve aba kelimelerinden müteşekkildi. Basar adı bugün bile Kırgızlarda ve Tatarlarda vardır. Çuçi Han'ın oğlu Tevel Han'ın haleflerinden birisinin adı da Basar idi. Tokta Han'ın bir oğlunun adı bile Basar'dır. Basarabya'da Tokdemir adlı bir Tatar prensi de yaşıyordu. Basaraba'nın babasının adı Tokdemir'dir. Bu Tokdemir, Çuçi'nin oğlu Orda'nın torunu Tokdemir midir, yoksa Tokta Han'ın oğlu İlbasar'ın kardeşi Tokdemir midir? Şimdilik bir şey diyemeyiz ama, Basaraba'nın, yani Romenlerin ilk hükümdarı Cengiz Han'ın beşinci veya altıncı karından torunu sayılmaktadır.

XV. ve XVI. Yüzyıl Romen arşivlerine bir göz atalım. Bu devirlerde yaşayan pek Romen büyüğü ve devlet adamının adı özbe öz Türkçedir. 60 yakın adın Türkçe olması Romenlerin de Türk olduklarını kanıtlamaz mı? XV. Yüzyıl'dan XIX. Yüzyıl'a kadar Ulah da denilen bunlar XIX. Yüzyıl'ın başlarından itibaren artık Romenleşmişlerdir.

Macaristan'a göç eden Ulah beylerinin adlarına Macar arşiv vesikalarında rastlanmaktadır. Bunlar arasında da pek çok Türk adı vardır ki, Anadolu'daki Türk adları ile hemen hemen aynıdır. Romanya'da pek çok köyün adı da Türk adından gelmektedir. XVII. Yüzyıl'da İtalyan piskoposu Bandini, anılarında Romen Ortodoks Papaz adetlerinden bahseder, bu adetlerin Altay Şamanları'na ile benzerlik çağrıştırdığını söyler. Bugün bile Romenlerin Kumanlarla, Kıpçaklarla bir ilgisinin bulunduğunu söyleyen ve bunu kabul eden bilim adamları vardır. Çünkü Romenlerin dilindeki pek çok Türkçe kelime inkar edilemeyecek derecede barizdir. Romanya'da Türkoloji'ye bir az daha önem verilirse incelemelerde daha

verimli olunabilir. Bu Romen bilim adamlarından biri Vladimir Dirimba'dır.¹⁰² Ömrünün son yıllarını Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı'nda geçirmiş, yıllarca misafirhanemizde barınmış ve burada vefat etmiş Romen Türkologlarından Mihail Guboğlu'nun adını da zikredebiliriz. Vladimir Dirimba'nın çalışmalarının adlarını veren, onun Türk Tarih Kurumu üyesi seçildiğini belirten¹⁰³ bu değerli araştırmacı, Romanya'da Türkoloji alanında çalışıp gayret sarf edenlerden Prof. Dr. Constantin C. Giurescu, Yrd. Doç. Dr. Agiemin Baubec, Dr. Emil Suciu, I. Penișoara'nın¹⁰⁴ ve Arkeolog tarihçi Silvia Barachi'nin¹⁰⁵ adlarını vermektedir. Diyor ki:

Türk Romen ilişkileri alanında sırf Türkologlar değil, Romen arkeolog ve tarihçileri de yoğun gayret sarfetmektedirler. Çeşitli dillerde yazılmış kaynakları dikkatle kullanmaktadırlar. Türkçe yazılmış kaynakları bile kendi dillerine çeviriyorlar. Bu çalışmalarda Romenlerin Traklar ve Proto-Türklerden olan İskitlerle bağlantıları bulunmuştur. Dobruca'ya Ortaçağ başlarında Küçük İskitya denildiğini burada hatırlatmak gerek. Hatta Hunlar ve Avarların Romenlerle ilişkilerine de rastlanmıştır. Romenlerin Karpat ve Tuna bölgesinde Peçeneklerden, Uzlardan ve Kumanlardan etkilendiklerine dair makaleler dikkati çekmektedir.¹⁰⁶

c) Gacallar

Bir araştırmacıya göre, Deliorman'da ikamet eden Peçenekler ve diğer yerlerdeki Türk boyları Bulgaristan'a dağılmışlar, Deliorman'da ise, sadece Gacallar kalmışlardır. Onlar İlk-Bulgarlardan. Yine ona göre, aynen Gagauzlar gibi Gacalar da İlk-Bulgar İmparatoru Asparuh Han'ın bakiyeleridirler. Bunlar,

102 Rasony; Türk Devletlerinin Batıdaki Varisler..., a.g.e., s. 44-46.

103 Mihail Guboğlu, Romanya'da Türkoloji Çalışmalarının Meseleleri, Sonuçları ve Gelişmeleri (1948-1988), Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Sayı 64, İstanbul 1990, s. 92

104 Guboğlu, a.g.m., s. 92-93

105 Guboğlu, a.g.m., s. 112

106 Guboğlu, a.g.m., s. 107-108

Balkanlara VII. Yüzyıl'ın ikinci ortası başlangıçlarında gelmiş olmalarına rağmen, çok sonradan Müslümanlığı seçmiş, bu dini günümüze kadar muhafaza edebilmişler; Gagauzlar ise Hristiyan olmuşlardır. Yine aynı yazara göre, Bugünkü yaşayan Bulgarların, o eskiden yaşamış İlk-Bulgarlarla en ufak bir alakalan bulunmaz. O bunları der, ama Müslüman Gacallar ile Hristiyan Gagauzların arasındaki yakınlık, dostluk ve akrabalık ilişkilerini de belirtir.

Orta çağda mevcut Bulgar Devleti'nin tarihini yazmış diğer bir araştırmacı, Peçenekler, Kumanlar ve Uzların nüfusunu belirttikten sonra, bunların Balkan yarımadasına XII. Yüzyıl'da geldiklerini ifade eder: Aynı soydan olan, ama Müslüman bulunan Osmanlıları ise XIV Yüzyıl'da Balkanlarda görmekteyiz. Onların zuhurunu Gacallara ait bir keyfiyet olarak niteleyebilmemiz nedeniyle her iki toplum arasındaki ortak özelliklerin yeniden gözden geçirilmesi gerekir ki, bunlardan biri dindir. Kanglılardan olan Peçenekler, soy itibarıyla, Osmanlılara en yakındılar. Dil ve ahlakî özellikler bakımından da aralarında birlik vardı. İşte bu nedenler ile İlk-Bulgarların, onlardan ziyade Deliorman ve Dobruca'da yaşayan Oğuzları tercih ederek, soy ve dil itibarıyla birleşmelerini tuhaf karşılayamayız. Her nasılsa şimdi onları görmüyoruz, ama tamamen de yok olmuş değiller.

Değişik fikirler ileri sürülse bile, İlk-Bulgarların dil ve kültür bakımından, bilhassa Slav tesiri nedeniyle dejenere olmalarına rağmen diyebiliriz ki, onlar bugünkü Bulgarların atalarından başkası olamaz¹⁰⁷. Belki de bir kısmının Gacallara ve Gagauzlara karışması, yukarıda ara başlık kısmımıza başlarken bilgi veren araştırmacının dediği gibi, bu mümkün de görülebilir.

"Biz öyle zannediyoruz" ki, bugünkü Gacallar ve Gagauzlar, "*Deliorman ve Dobruca'daki İlkbulgarların bakiyesi*" olmaktan ziyade Tuna'yı geçmeleri ile "*Balkan yarımadasının muhtelif köşelerinde yapılan*" savaşlarda "*zayıflatıldıktan sonra serpilen ve en nihayet Deliorman'da, Tuna ve Dobruca civarında kalmış bulunan soydaşları arasında*" yaşamak mecburiyetini duyan "*Peçenekler, Kumanlar ve bilhassa Uzlar gibi başlıca Türk ve Oğuz kavimlerinin ahfadıdır*lar".

Bu Balkanlardaki Türkler "*acaba Osmanlı ve Selçuk Türklerine nispetle daha mı eskidirler? Ve acaba onların buralara gelişi Rusya tarafından mı olmuştur,*

yoksa *Küçük Asya'dan mı?*" Bu soruların cevabı şimdiye bir az olsun kadar netleşmesine rağmen, daha çok bilgiye ihtiyacımız var.¹⁰⁸

Bu arada şu bilgiye de yer vermek konumuz açısından gereklidir.

Rumlar 1223 yılında, Dobruca'da Selçuklu sultanı İzzettin'e Küçük Asya (Rumeli)'den toprak vermeye başlamışlar. Selçuklular o zaman kayıklık (sandal)lar yapmışlar. 12 bin Türk ailesi arabalarıyla Anadolu'dan Dobruca'ya geçmiş. Selçuklular Türk. Bunlara Araplar ve Osmanlılar Uzlar, Guzlar, Uzî, Guzî ve İyola derlermiş. Saltuk Dede onların beyi (paşası) imiş.

Selçuklular burada pek fazla kalmamış. Dobruca'dan (eşyaları ile yüklü arabaları ve atları ile) geçmişler, hem Kırım'a hem de Kıpçak kırlarına gitmişler ve oralara yerleşerek bu toprakları kendilerine yurt edinmişler.¹⁰⁹

Bu eski bir kayıt ama, onu destekler mahiyette bilgiler var. Gördüğümüz gibi Saru Saltuk daha sonra Dobruca'ya geçmiş. Otarihte söz konusu Selçuklu sultanı da İzzettin Keykavus değil, Alaattin Keykubat. Tarih böyle yazıyor.

d) Balık Bey ve Devleti

Balık adı, tamamen bir Turan adıdır. Biz bu ada "*Uygurlar, Tatarlar ve Çuvaşlarda rastlıyoruz. Balık, XIII. asırda Bulgaristan'a yerleşen Kumanlardan çıkmadır. Bu tarihten sonra reisleri memleketin hükümet işlerinde mühim birer mevki alıp kıymetli roller oynamak fırsatını buldular. Az zaman sonra bunlar*" Bulgar kimliğine büründüler.

Balık Bey, Mihail Paleolog'un yardımlarıyla, Doğu Balkanların kuzeyinde "*müstakil bir Oğuzlar devleti kurmuştu*". Başkent olarak Balçık kasabasını seçmiştir. Kendisi, o devirde İstanbul'da meydana gelen dahilî taht kavgalarına

¹⁰⁸ Manof, a.g.e., s. 16.

¹⁰⁹ Mihail Ciachır, Besarabiealâ Gagauzlarân Istorieasâ, Cenzurat-Chişinau 1934, Moldova, s. 4; Alaattin Keykubat, 1225 yılında, Karadeniz donanmasıyla başarılı bir Kırım (Suğdak) seferi yapmıştı. (Osman Turan, Selçuklular ve İslâmiyet, İstanbul 1980, s. 228); Mihail Çakır'ın sözünü ettiği Selçuklular Birinci İzzettin Keykavus'un değil, Osman Turan'ın dediği gibi, Alaattin Keykubat zamanındaki Selçuklular. Aradan çok zaman geçmiş. Ancak bu kadar hatırlanabiliyor.

iştirak ederek, İmparatoriçe Anna'ya yardım için, kardeşleri Teodor ve Dobrotiç idaresinde bin atlı göndermiştir ki olayı Varna'nın bir köyünde bulunan kitabeden tespit ediyoruz:

Aksakono köyü orta çağlarda çok önemli bir yerleşim birimiydi. İstihkamlara malik bulunduğu da söyleniyor. "*Bu kitabe kireçli bir taş üzerine*" yazılmıştır. Bir araştırmacı tarafından okunarak açıklanan kitabe ilginçtir. Birinci satırında Teodoros, Teofilos vs. olmasına rağmen ikinci satırında Balikas'ın adı vardır. 1346 yılı ve Kantakuzen'den bahsedildiği rahatça anlaşılabilir. Bir sonraki satırında Karvunas adı bulunmaktadır. Bu kitabenin kardeşi Teodor'a ait bir mezar taşı olduğu araştırmacı tarafından tahmin edilmektedir.

Balik Bey'in, Bulgar kralıyla doğrudan doğruya teması olduğu gibi, Bizans imparatoru ile, Tatarlar ve Venediklilerle teması varmış. Onlarla münasebetlere girerek, ticaret anlaşmaları yaptığı da söyleniyor.

Kantakuzen'e göre İmparatoriçe Anna, "*Karvuna arhuntu Balık*"e müracaat etmiş. Daha o zaman Balık Bey krallık payesinde değilmiş. Sonraları Balık Bey, Bulgar kralı olan Şişman'la bir akit meydana getirmiş. Sözleşmeden anlaşılıyor ki; O, son Bulgar kralına halef olmuştur. Böylece Balık Bey, ülkesinin sınırlarını büyütmüş.

Yine Kantakuzen'in hatıratına göre; Balık Bey'in İmparatoriçe Anna'ya yardım için gönderdiği kuvvetler, deniz kıyılarındaki kale ve şehirleri Bizans İmparatorluğu'na ilhak için zorlamışlar. Bunların başarıları üzerine İmparatoriçe Anna, Dobrotiç'e Dük Apokavu'nun kızını alarak, onu evlendirmiş. Dobrotiç'in Yunan ordusuna (bu aynen böyle yazılmış. Daha önce bir yerde de Bizans'a Yunan denmişti. Bunlar çok yanlış ifadelerdir. Bizans asla Yunan olmamıştır.), daha doğrusu Bizans ordusuna başkumandan olduğu da görülüyor.

Balik Bey'in ölümü üzerine Dobrotiç, Oğuzların başına geçip tahta oturarak, Bizans'la olan rabitasını daha kuvvetlendirmiş. Bulgar kralı İvan Aleksandr'dan sonra Dobrotiç'in izlediği siyaset tamamen müstakil olmaya yöneliktir. Onu, bu hususta da başarılı görmekteyiz. İşte bunun için Dobrotiç hakkında birtakım dedikodulara gidilmiştir. Ama, onun zamanında devlet oldukça kuvvetlenmiş olduğundan bu tür yıpratma eylemleri önemsizdir.

Selçukluların donanmasına vâris olup denizlerde de harekata girişen Dobrotiç, o Selçuklu donanmasının daha çok "*kuvvetlenmesi ve organize edilmesi hususlarında*" olağanüstü gayretler sarf etmiştir. Ölümünden sonra yerine geçen Yanko, "*Büyük Dük Apokavu'nun kızı olan*" Rum kadınından değildir. İstanbul Cenevizlileriyle yapmış olduğu bir muahede akdinden anlıyoruz ki, Bulgar ve Yunanlılar onun tebaası imiş. Yanko'nun hakimiyetine Osmanlılar tarafından son verilmiştir. Balık Bey devletinin böylece tarihe gömüldüğü¹¹⁰ söyleniyor olmasına rağmen, ek kaynakta belirtildiği gibi, bu yıkım tarihi Yıldırım Beyazıt'tan sonra, 1411 yılı da olabilir.

Moğolların Karadeniz'in kuzeyinden birinci büyük saldırısında göç eden Kumanların üçüncü bir kısmının, Trakya ve Makedonya'da Bizanslılar tarafından kendilerine verilen topraklarda yerleştirildiklerini düşünerek, tetkikine gidecek olur isek, bunların Bulgaristan ve Makedonya'daki yerleşim birimlerinde, o güne kadar Kuman ruhuyla kaldıklarını anlamamız hiç de zor olmaz. Makedonya'da Kumanova kasabası ile Kumançevo, Koman ve Kumantsi adlarındaki köyler nasıl görmezlikten gelinebilir? Bulgaristan'da da Kumanovtsi (Kolibi), Kumanite, Kumanovtsi, Kumanitsa ve Kumanova-Çuka havalisi gibi yerler vardır.¹¹¹ Bunların her birini hesaba kattığımızda görürüz ki, Balık Bey'in devleti için yeterli unsuru bulmak kolay.

1303 yılında, Venedik Sen Marko kilisesi mihrabında bulunan bir Kuman yazmasından Tanrı duasını¹¹² okuduğumuz zaman, Hristiyan olsalar da, Kumanların Gök Tanrı inancına sahip olduklarını anlayabiliriz.

e) Bir Altınordu Akını

İbni Bibî'nin tarihine Yazıcıoğlu'nun yapmış olduğu bir ilavede şöyle denmektedir: İkinci İzzettin Keykavus, Dobruca'dan Bizans İmparatoru tarafından çağırılıp da İstanbul'a geldiği zaman, şanına verdirilen bir ziyafette oyuna gelir ve

110 (1259-1389) Manof, a.g.e., s. 23-26

111 Manof, a.g.e., s. 11-12

112 Atamız kim? Gökte... Manof, a.g.e., s. 18-19.

mahiyetiyle birlikte hapsedilir. Sultan'ın annesi imparatorun kızkardeşi olduğundan, bunlar Karaferye kalesine gönderilirler. O civarlardan alınan vergiler, İzzettin Keykavus'un ailesine tahsis edildi. Bu vergilerin "*alındığı yere hâlâ Anakapısı denilir. İki genç şehzadeye de şehrin*" valiliği verilmişti.¹¹³

Karaferye yerleşim birimi, Selanik'in batısındadır. Burası Selanik'le Manastır arasına düşer. Zihne de Selçukluların yerleşim birimlerinden biridir.¹¹⁴ Bizans imparatoru Sekizinci Mihail Paleolog, daha 1259 yılında iken, Yunanistan'a bir hareket düzenlemek istemiş, Papa'nın araya girmesiyle bu hareketi ertelemişti (1261 yılı son ayları), ama imparatorun düşmanları Venedik'le işbirliğine gittiler.¹¹⁵ Bunlar Balkan Yarımadası'nda, XIII. Yüzyıl'daki İkinci Bulgar İmparatorluğu ve XIV. Yüzyıl'daki Büyük Sırbistan idi.¹¹⁶ "*Peloponez'de patlak veren muharebede 5 bin Selçuklu atlısının da desteklediği Bizans ordusu başarı*" sağladı. Cenova donanması yardım için geldi. Bunun üzerine hem Epir despotluğu hem de Bulgaristan'a karşı savaş başlatıldı. Bulgaristan'a karşı zafer kazanılmasına rağmen Epir despotluğu ile çarpışmalar devam etti ve 1264 yılında bu ülkeyle sulha gidildi. Güney İtalya üzerinde de başarı sağlanamadığı için, ücretlerini bahane eden Selçuklu kuvvetleri Bizans ordusundan ayrılıp bir kenara çekildiler.¹¹⁷ Kanaatimize göre, herhalde bunlar İzzettin Keykavus'a bağlı askerlerdi. Söz konusu askerlerin bağımsız, yani kendi başlarına hareket ettikleri kesin. Başlarında da birinin olmaması imkansız. İkinci İzzettin Keykavus'un hapse atılması ile Bizans ordusundan ayrılmış, bunlar çevreden bazı yerler fethedip kendilerine ait bir yönetim de kurmuş olabilirler. Yayılma alanları Makedonya ve Kosova civarlarına doğru bir hayli yayılıp genişlemişti. Belki de bu askerler Karaferye kalesiyle de irtibat halindeydiler. Bizans İmparatorluğu Tarihi'nde de bu askerlerden bahsedilmektedir.¹¹⁸

113 Faruk Sümer. Gagauzların Aslı, Türk Dünyası Tarih Dergisi, Sayı 52, İstanbul 1991, s. 12

114 Sümer, Gagauzların Aslı-II-, Türk Dünyası Tarih Dergisi, Sayı 53, İstanbul 1991, s. 4

115 Şerif Baştav, Bizans İmparatorluğu Tarihi, Ankara 1989, s. 3.

116 Charles Diehl, (Terc. Tevfik Bıykoğlu), Bizans İmparatorluğu Tarihi, İstanbul 1938, s. 167.

117 Baştav, a.g.e., s. 3.

118 Augule Bailly, Bizans İmparatorluğu Tarihi, 1001 Temel Eser. İstanbul , s. 47

Birden bire Balkanlar üzerinde Altınordu Hanlığı'nın bir ordusu belirdi. Bu 20 bin kişilik, baştan ayağa silahlı süvari kuvveti Memlûk sultanı Baybars'ın girişimi ile Altınordu hakanı Berke Han tarafından İkinci İzzettin Keykavus'un hapisten kurtarılması için gönderilmişti. Bizanslılar karşı koyamadılar. Balkanlardaki çoğu yerleşim birimleri de yağma edildi. Selçuklu sultanı İkinci İzzettin Keykavus Enez Kalesi'nden kurtarılıp Kırım'a, Saraybahçe'ye getirildi.¹¹⁹ O böyle olmasına rağmen, zaruretlar içerisinde...¹²⁰ Aynen böyle deniyor ama, bunun doğru olduğunu zannetmiyoruz. Çünkü Berke Han kızı ile evlendirdiği gibi Soğdak ve Solhad gibi bazı yerleri de ona mülk olarak vermişti. Selçuklu vezirlerinden Sahip Ata Fahrettin Ali, yardım için her tehlikeyi göze almış, İkinci İzzettin Keykavus'u Kırım'dan Anadolu'ya getirtip Anadolu Selçuklu Devleti'nin başına geçirmek için çok çalışmış, her yolu denemiş ama¹²¹ yapamamıştı. Saru Saltuk'un yetiştirmelerinden, onun en değer verdiği ve güvendiği kişilerden Barak Baba'yı Dobruca'dan sonra Kırım'da, daha sonra Sultaniye'de görmekteyiz. Memluk müellifleri de "*Barak Baba'nın Saru Saltuk ve Kırım ile ilgisine*", bilhassa dikkat çekmişlerdir.¹²² Altınordu hakanı Berke Han'ın daha sonra Saru Saltuk'u da alıp Kırım'a getirip yerleştirdiği¹²³ bile söylenir. Peki bu şahıs, yani Barak Baba kimdir?

Şimdi ona gelelim:

Babailerden olan Barak Baba¹²⁴ Bektaşî Vilayetnamesinde Hacı Bektaş'ın halifelerinden olarak gösterilir. Yunus Emre bir şiirinde tarikat silsilesini Barak Baba vasıtası ile Saru Saltuk'a bağlar. ¹²⁵ Barak Baba'nın Tokatlı olduğu; babasının zengin bir aileden olduğu da ileri sürülür.¹²⁶ Genç yaşta Saru Saltuk'un

119 Turan, Selçuklular Zamanında...., s. 500

120 Sümer. Gagauzların Asl-II., a.g.m., s. 12

121 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, 1. Cilt, Ankara 1982, s. 14-15.

122 Sümer, Gagauzların Aslı -II-, s. 4.

123 Sümer. Gagauzların Asl-II, s. 12

124 Abdullah Tekin, Babalılar Ayaklanması (Hacı Bektaş'ın Ayaklanmadaki İşlevi ve Babalığı Bektaşiliğe Dönüştürmesi), Ankara 1978, s. 57

125 Kemal Yüce, Saltukname'de Tarihi, Dini ve Efsanevi Unsurlar, Ankara 1987, s. 163

126 Ahmet Yaşar Ocak; Barak Baba (Babai Hareketi Çevrelerine Mensup Kalanederiye

müridi olmuştur. Bektaşî Vilayetnamesi'nde onun Hacı Bektaş'ın ardılı olduğu belirtilir. Kırım'da ondan Barak el-Kırımı diye bahsedilmektedir.

Barak Baba, dervişliğe başladıktan sonra hemen hemen tüm Anadolu'yu gezmiş, ünü İran'da İlhanlı başkenti Sultaniye'ye kadar yayılmıştır. Gazan Han onu bazı tecrübeler tabi tutmuş, Barak Baba her seferinde Gazan Han'dan tam not almıştır. Bu nedenle İlhanlıların nazarında büyük bir şahsiyettir. Gazan Han'dan sonra başa geçen Olcayto Han da Barak Baba'ya gereken önemi vermiş, onu 1305 yılında Mısır'a elçilik, daha sonra da Gilan bölgesine propaganda için göndermiş, Gilanlıların reisi Topaç Bey Barak Baba'yı 1307 yılında katletmiştir. Olcayto Han onun intikamın almakta gecikmediği gibi, bir türbe ve zaviye de yaptırdı.

A. Gölpınarlı, 1352 tarihli bir mezar taşını okuduğunu, burada Barakıyyun, yani Baraklılar denen Barak Baba müritlerinden birinin yattığını söylüyor. Barak Baba için çok şeyler anlatılır. 100 kadar dervişinin olduğu, dans ettikleri, sürekli birlikte gezdikleri, başlarında boynuzlar olan keçe külah giydikleri, aynı giysiye sahip oldukları, saç ve sakallarının kazındığı, yalnız bıyıklarının bulunduğu; çingirak ve davullarını çalıp dans ettikleri...¹²⁷ 1282 yılında Sultan İkinci Gıyasettin Mesut'a bütün Türkmenlerin katledilmesini manzum halde sunan Sultan Veled'in¹²⁸ oğlu Ulu Arif Çelebi, ne olmuştur da, İran'a, Sultaniye'ye giderek, Barak Baba'nın türbesini ziyaret etmiştir.¹²⁹ Oysa bu seyahatin 1291 yılında yapıldığı, Ulu Arif Çelebi'nin ise 1312 yılında Konya'da Mevlevî şeyhi olduğuna¹³⁰ ne diyelim?

g) Pomak Türkleri

Slavca "*Pomaç*" ve "*Pomağa*", Türkçe yardımcı demek olan Pomak adı 1065 Yılından beri Vardar Makedonyası ve Rodoplar'da yaşayan bazı Türk kabilelerine

¹²⁷ Ocak, Barak Baba..., s. 61

¹²⁸ A. Tekin, a.g.e., s. 73

¹²⁹ Ocak, Barak Baba..., s. 62

¹³⁰ A. Eflaki, Ariflerin Menkıbeleri 1. Kitap, Ankara 1964, s. VII

verilmiştir. Bunlar günümüzde bile Müslümandırlar. Daha önceleri Türkçe konuşmalarına rağmen, zamanla dilleri çevre dillerin tesirinde kalarak değişmiştir. Slavca, dillerinde % 30, Kıpçakça % 30, Oğuz Türkçesi % 30, Nogayca % 15, Arapça % 10 oranındadır. Buna rağmen onlar Slav kavimleri listesine alınmış, Batı Trakya Türk milletvekilleri buna itiraz etmişlerdir.¹³¹

Pomak Türkleri'nin aslen Kuman Türklerinden¹³² olduğu söylenir Kumanlar kimi zaman Kıpçaklar adı da verilmiştir. Kıpçak adının anlamı hiddetli, kızgın ve cesurdur. Onlara “*Polovets*”, ovalı da demişlerdir. Hatta sarı saçlı anlamına gelen kelimelerle de ifade edilmişlerdir. Onlara Rumeli'de kimi zaman dağlı bile denmiştir.¹³³

Tsvetana Georgieva, makalesinde Pomaklar için, onlar Greklerle karışmışlar ve Traklardandır¹³⁴ demektedir. Halim Çavuşoğlu da Pomakların Traklardan geldiğini¹³⁵ söylüyor. Prof. Dr. İlker Alp, bu görüşler itiraz etmekte, Trakların kuzeyden geldiklerini, Engin Beksaç'ın “*Balkanlar'da Tarih Öncesi ve Erken Uygarlıklar*” adlı kitabına atıfta bulunarak, Trakların Türk olmadıklarını¹³⁶ söylemektedir.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nca yayınlanan M. Türker Acaroğlu'nun “*Bulgaristan'da Türkçe Yer Adları Klavuzu*” adlı ve 1988 yılında basılan kitapta, Pomakların XIX. Yüzyıl'da İslamı kabul etmiş bir Slav kavmi olduğu ve ana dillerini korudukları söylenmekte, çoğunun Rodoplardan Türkiye'ye göç ettiği ve Müslümanlığın onlarda Türklük bilinci yarattığı da ifade edilmektedir.¹³⁷ Böylece Bulgar ve Yunanlıların ileri sürdükleri iddialara çanak tutulduğunu görmekteyiz. Türk olmadığı, Slav olduğu yazarı tarafından (bizim tarafımızdan değil) söylenen bir kavimde Müslümanlık nasıl Türklük bilinci uyandırıyor, bunu da anlamak

131 Hüseyin Memişoğlu, Pomak Türkleri, İstanbul 2005, s. 22-32

132 Memişoğlu, a.g.e., s. 20

133 Memişoğlu, a.g.e., s. 20

134 İlker Alp, Pomak Türkleri (Kumanlar-Kıpçaklar), Edirne 2008, s. 8

135 Alp, a.g.e., s. 11

136 İAlp, a.g.e., s. 11-12

137 Alp, a.g.e., s. 14

mümkün değil. Bir kere o kitabın yazarı Türklüğün milliyet işi olduğunu, din işi olmadığını dahi bilmiyor. Özal politikasında böyle kimseler de türemiştir. Gerçekler değil de kelimelerin anlam kaymalarını ön plana alan bunlar ancak kafa karıştırmaya yararlar.

Osmanlı İmparatorluğu Balkanlardaki Hristiyanlara, Türk bile olsalar, en ufak bir şekilde cebir kullanarak onları Müslüman etmek istememiştir. Hatta Yavuz Sultan Selim'in böyle bir girişimine Zenbilli Ali Efendi mani olmuştur. 5 asır süresince Bulgarların bile zorla Hristiyanlaşmasına dair en ufak bir emareye dahi şimdiye kadar rastlanmadı. Marian Kent bile bunu açıklar. Der ki: Osmanlılar diğer imparatorluklardan farklı olarak, kendilerine bağlı olan, yani tebaa halinde bulunan Hristiyanları asimile etmemişlerdir. Cebren herhangi bir Hristiyanın Müslümanlaştırılması görülmemiştir.

Bu açıklamalara rağmen halen Pomakların Osmanlılar tarafından zorla Müslümanlaştırıldığı ifadeleri günümüzde vardır. Eğer böyle bir girişim olsa idi, ilk önce Gagauzlardan başlardı. Çünkü onlar soyca Türk oldukları gibi Türkçe de konuşmaktadırlar. Gagauzların kültürleri bile Osmanlılarla aynı. Niye bu yapılmadı? Çünkü Osmanlının Hristiyanları Müslümanlaştırmak gibi bir gayesi yoktu. Dün olduğu gibi bugün bile Gagauzlar Türkçe konuşurlar, Türk kültürünü Anadolu'daki Türklerle aynen yaşarlar, giyimleri bile diğer Türklerle aynıdır; buna rağmen onlar Hristiyanlıklarını muhafaza ederler. Oysa Yunanlılar devletlerinin süresi 200 yılı bile doldurmadığı halde, Müslüman Türklere Hristiyanlaştırma politikası uygulamaktadırlar. Oysa Osmanlılar onlara bunu yapsaydı, günümüze bir tane bile Yunanlı gelemezdi.

Pomakları Bulgarlar, Müslüman Bulgar, Yunanlılar Müslüman Grek olarak dünyaya tanıtmak istemektedirler. Ancak onların Kıpçaklar olarak da anılan Kumanların günümüze gelmiş torunlarından bir başkası olmadığını¹³⁸ ileri sürenler de vardır. Bütün bunlar ilmi deliller sonucu ortaya atılmamıştır. Herkes kendi kafasına göre bir şeyler söylemektedir.

Türklerin Rodoplara, oradan Selanik ve Ohri civarlarına Bizans döneminde yerleştikleri K. Jireçik tarafından söylenmektedir. Prof. Dr. İvan Batakiev de bunu

“*Arda Nehri Vadisi*” adlı kitabında teyit etmektedir. Bu ilim adamları Türklerin buralara XIV. Yüzyıldan çok önce yerleşmiş bulunduklarını ifade etmektedirler. Bunu P. Deliradev de desteklemektedir. Öyle ki, Bulgar İlimler Akademisi’nin yayınladığı “*Bulgar Dialekt Atlası*”nda bile Bizans’ın Anadolu’daki Türkmen gruplarını adı geçen bölgelere yerleştirdiği belirtilmiştir. Yine Bizans kronikleri 1065 yılında 60 bin civarında Anadolu’dan gelen bir Türkmen kitlesinin Tesalya, Makedonya ve Rodoplara iskan edildiğini ifade etmektedirler. Daha sonra Aydınoğulları ve Saruhanoğulları gemilerle gelerek bu taraflara akınlarda bulunmuşlardır. Akında bulunanlardan biri de Gazi Umur Bey’dir.¹³⁹ Bu bilgiler doğrudur, inkar edilemez. Zaten Rumeli’nin Türklerin eline geçmesinde de bu unsurlar önemli rol oynamıştır. Pomakların 1065 yılında Balkanlara gelen Müslüman Türklerle bir alakalarının bulunabileceğini bile ileri sürenlere rastlamaktayız. Ancak bu gibi görüşler doğru değildir.

2- İSKAN NEDENİYLE YERLEŞİMLER

a) Konyarlar

Rumeli ve Balkanların kimi yerlerinde diğer Türklerin yanında Konyarlar ve Yörükler adı verilen Türklere de rastlanmaktadır. Tesalya’da Kozan ve bunun şimal kısımlarında, Sarıgöl denen Kayalar ve Selanik’in kuzeydoğusunda Konyarlar adı verilen¹⁴⁰ Türklerle ilgili pek çok araştırma yapılmış, Umur Bey’le bir ilgilerinin olabileceği üzerinde durulmuştur. Hatta kimi araştırmacılar onların Umur Bey tarafından 1385 yılında Saruhan’dan buraya getirilip yerleştirildiklerini söylemişlerdir.¹⁴¹

Kimi araştırmacılar Konyarların 1065 yılında Anadolu’dan Oğuz Türkleri olarak geldiklerini, Makedonya’ya yerleştiklerini, buraların Bizans İmparatorluğu

¹³⁹ Memişoğlu, a.g.e., s. 23

¹⁴⁰ M. Tayyib Gökbilgin; Rumeli’de Yörükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihân, İstanbul 1957. s. 13

¹⁴¹ Gökbilgin; a.g.e., s. 12

hakimiyetine geçmesi ile çoğunun yeniden Anadolu'ya döndüklerini ileri sürmektedirler.¹⁴² Yine bir kısım araştırmacı da, Konyarların Konya ile isim benzerliği yüzünden onların Konya'dan gelen Selçuk Türklerinden olduklarını ifade etmişlerdir. Delil olarak gösterilen ise Tesalya'da Serfiçe havalisindeki Türkler, kendilerinin Konyarlar olduğunu ve Konya'dan geldiklerini söylemeleridir. Bu dikkate alınarak araştırılmış, ancak Konya ve civarlarında Konyar adına ve böyle bir mntıkaya şimdiye kadar tesadüf edilememiştir.¹⁴³

b) Yörükler

Oğuz Türklerinden ve Türkmenlerle sıkı münasebet içinde bulunan Yörükler için kim araştırmacılar bunların Yıldırım Beyazıt zamanında Anadolu'dan Rumeli'ye geçtiklerini, Trakya'dan başlayarak, Makedonya'ya kadar yayıldıklarını söylemektedirler. Ancak Yörüklerin Rumeli'ye ayak basmalarının tarihi Yıldırım Beyazıt'tan daha önce de olabilir.¹⁴⁴ 1065 yılı ile 1345 yılı arasında Anadolu'dan muhtelif yerlerinden 200 bin kadar Yörük-Türkmen'in Rumeli'ye gruplar halinde geçtiği, bunların Batı Trakya, Rodoplar ve Makedonya'ya yerleştirildikleri¹⁴⁵ de söylenmektedir. Aşiret nakil ve iskanları hakkında tutulan ilk kayıt, 1357 yılına aittir. Bu kayıta Karesi yöresinden Rumeli'ye sevk edilen konar göçer Türkmenlerden bahsedilmektedir.¹⁴⁶ Aşıkpaşazade, Oruç Bey ve Lütü Paşa tarihlerinde Yörüklerin Orhan Bey devrinde 1356 yılında Karesi'ye, Murat Hüdavendigâr devrinde 1385 yılında Saruhan'a getirildikleri, bunların oradan Rumeli'ye nakledildikleri ve yerleştirildikleri görülmektedir. Onların Anadolu'dan buralara göçürülmesi yeni fethedilmiş olan yerlerin iskanı hususunda idi. Yörüklerin devlet tarafından kendilerine verilen zengin topraklar üzerine

142 Gökbilgin, a.g.e., s. 11

143 Gökbilgin, a.g.e., s. 9-11

144 Gökbilgin, a.g.e., s. 13-14

145 Memişoğlu, a.g.e., s. 23

146 Cengiz Orhonlu, Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskanı. Eren Yayıncılık ve Kitapçılık Ltd. Şti., İstanbul 1987, s. 102

yerleşmesi, Yıldırım Beyazıt zamanında da devam etmiştir. Akralarını ile birlikte ve büyük bir nüfus olarak göçen Yöröklere daha geniş yurtluklar ve tımar veriliyordu. Devletin bunu göçün ve iskanın teşviki için yaptığı açıktı. Göçün ve iskânın gönüllü olmanın dışında zorla veya bir ceza müeyyidesi olarak uygulanmak sureti ile de yaptırıldığına dair Yıldırım Beyazıt devrine ait bazı kayıtlar var. Bunlardan biri de tuz yasağını kabul etmeyen Yöröklere ilgilidir.¹⁴⁷

Osmanlı Devleti Yöröklere istifade yollarını seçmişti. Bunlar için ayrı ayrı kanunnameler ve nizamnameler hazırlamıştır. İlk kanuni düzenleme Fatih Kanunnamesi'nde yer almıştır. Bu kanunnameler Yörök teşkilatına ait olduğu gibi onların idari, askeri maksatlarına cevap verebilecek durumdaydı.¹⁴⁸

c) Türkmenler

Daha önce Saru Saltuk'la birlikte 10.000'e yakın bir Türkmen kitlesinin Moğolların baskısı nedeniyle Anadolu'dan Dobruca'ya göçtüklerini, bunların İkinci İzzettin Keykavus hükümdarlığında burada bir devlet kurduklarını, bir yıl geçmeden İzzettin Keykavus'un Bizans imparatoru tarafından İstanbul'da tutuklandırılıp tutuklanıp Enez Kalesi'ne hapsedildiğini, Türkmenlerin Dobruca'da 12, 13 yıl kaldıkları, daha sonra Ertuğrul Gazi'nin emriyle Ece Halil tarafından bir kısmının gemilerle Karesi Eli'ne getirildiklerini, bunlara Çepniler de denildiğini görmüştük. Bu Türkmenlerin tamamının yeniden Anadolu'ya geldiklerini zannetmiyoruz. Bir kısmı orda kalmış olabilir. Kalanların sayısı da yarının üzerindedir. Bunlar gruplar halinde Dobruca'da ve Deliorman civarlarında Osmanlılar buraya kadar gelene kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir. İzzettin Keykavus'a bağlı bir süvari kuvvetinin Bizans'ın emrinde ücretli askerler olarak görev aldıklarını, sonra ücretlerinin ödenmemesi nedeniyle başkaldırdıklarını ve kendi başlarına hareket ettikleri de görmüştük. Bu askerlerin sayısı tahminimce 2000'in üzerindedir.

147 Orhonlu, a.g.m. s. 103

148 Mehmet İnbaşı, Rumeli Yöröklere-Anadolu'da ve Rumeli'de Yöröklere ve Türkmenler Sempozyumu Bildirileri, Yör-Türk Türkmen Yayınları, Tarsus 2000, s. 146

Türkmenlerin Süleyman Şah ile birlikte Rumeli fethine de katıldıkları bir gerçektir. Bunlar Trakya'ya yerleştikleri gibi, Güney Bulgaristan ve Makedonya civarlarına bile yerleşmiş olabilirler. Hatta kimi dönem Arnavutluk ve Sırbistan yörelerine de yerleşmişlerdir.

Selçukluların % 80'i Türkmendi. Bunu kimse inkar edemez. Günümüzün Türkmenistan'ına bakıp da geçmişimizi buna göre değerlendirmek doğru değildir. Özbekistan'ın bile % 80'i Türkmendi. Onlar Özbek Han'ın idareye hakim olması ile suni bir kimlik yapılanması içine girmişler ve zamanla yapılan propagandalar ile Özbek kimliğine büründürülmüşlerdir. Bu kimliği kabul etmek doğru değildir. Tacikistan'daki Türklerin % 70'i Türkmendir. Keza Afganistan'daki Türklerin yarısından fazlası Türkmendir. Avrupa'daki Uzlar Türkmendir. Irak'taki, Suriye'deki Türkler Türkmendir. Avşarlar, Kaçarlar ve Yörükler Türkmen aşiretlerindendir. Dağıstan'daki Türklerin yarısı Türkmendir. Kafkaslarda bile Türkmenleri görmekteyiz. Bunlar Terekemeler, Malkarlar, Karaçaylar ve Karakalpaklardır. Türk kimliklerini günümüze kadar muhafaza etmişlerdir. Osmanlar da Ertuğrul Bey'den Yavuz Sultan Selim'e kadar % 80 itibariyle Türkmendi. Hatta Ertuğrul Bey Türkmen olduğu gibi oğlu Osman Bey de Türkmendi.¹⁴⁹ Saruhanoğulları ve Aydınoğulları bile Türkmendi. Böyle bir durumda Süleyman Şah'tan önce Rumeli'ye geçen Türklerin de Türkmenler olduğunu söyleyebiliriz. Bunların bir kısmı Rumeli'ye yerleşmiş olabilirler.

Türkmen kelimesi üzerinde şimdiye kadar çok konuşulmuştur. Büyük alim Biruni bile Türkmen kelimesi hakkında fikir beyan etmiştir. Gerdizi ve Beyhaki Türkmen kelimesinin Müslüman Türkleri ifade etmek için verildiğini söylerler. Divan-ı Lügatü't-Türk adlı eserinde Kaşgarlı Mahmut, Biruni'yi destekler mahiyette bir hikayeye yer vermiştir ¹⁵⁰ Bunlar nispeten doğru olabilir ama, Göktürk Abideleri'nde Türkmen kelimesinin kullanılması başka bir anlamın varlığını göstermektedir. O da şu olabilir: Türk soyundan gelen.

149 Sümer; Oğuzlar (Türkmenler), s. 182

150 Sümer; Oğuzlar (Türkmenler), s. 79-80

ŞEYH BEDRETTİN

1- ŞEYH BEDREDDİN'İN HAYATINA DAİR ÖNEMLİ BİLGİLER, KAZASKERLİĞİ ve SÜRGÜNLÜĞÜ

A- ŞEYH BEDRETTİN'İN SOYU

Şeyh Bedrettin'in torunu olan Hafız Halil, Fatih Sultan Mehmet devrinde yazdığı Menakıpnamesinde, dedesinin dedesinden Abdülaziz diye bahsetmektedir. O da Selçuklu soyundan gelmekteymiş. Şakayık-ı Numaniye'de bile aynı bilgi verilir.

Zamanımız Osmanlı tarihçilerinden birisi "*Silsilenin bir hükümdardan geldiğinin ifade edilmesinin tertiplenmiş olabileceğini*" belirterek dipnotla eserine düşmektedir. Şecere Abdülaziz'in annesi Orbay Hatun ile Altınordu hükümdarı Berke Han'a da bitştirilmek istenir. Bu ne derece doğrudur, bilmiyoruz. Ancak bildiğimiz şu ki:

Zamanın Selçuklu sultanı Vezir Abdülaziz'i (Oruç Bey'in tarihinde bildirildiği gibi) Kayı Karakeçili aşiretine göndermiş ve Osman Gazi'ye sunulan hediyelerle bu beyliğe istiklal vermiş. Osman Gazi Abdülaziz ve yakınlarına "*hüsnü kabûl göstermiş*". Menakıpname'de şu da anlatılır:

Abdülaziz'in Abdülmü'min ve Fazıl Bey adında iki kardeşi vardır. Dölbentli İlyas, Hacı İlbeği, Gazi Ece ve ataları Haşim de yakın akrabasıydı. Abdülaziz, oğlu İsrail'le birlik toplam yedi kişiyle Süleyman Paşa'nın emrinde Rumeli'ye geçtikleri gibi, onun ölümüyle de Rumeli fethine devam ettiler. Gaziler Kayası denilen yerde düşman pusu kurmuştu. Abdülaziz burada yakalandı. Küffar kalabalıktı. Abdülmü'min ve yakınları saklandıkları yerden ona yapılan işkenceyi dehşetle seyrettiler. Düşman uzaklaşınca baktılar ki Abdülaziz'in cesedi suya

atılmış. Onu yakın bir köyde gömdüler. Erişen kuvvetlerle -intikam hissinin gücüyle de- Dimetoka ve çevresini fethetmeleri pek uzun sürmedi.¹⁵¹ Şeyh Bedrettin'in dedesi Abdülaziz'in, Selçuklu sultanı İkinci İzzettin Keykavus'un oğlu Feramurz'dan torunu olduğu söylenir. Böylelikle o demek ki, böylece hem Selçuklu hem de Altınordu hükümdar sülalesinden gösterilmek istenmiş. Bunu Şeyh Bedrettin'in soyağacında¹⁵² bütün açıklığı ile görmekteyiz. Onun ayrıca İkinci İzzettin Keykavus'un da soyundan gelmesi konumuz için de çok önemlidir. Bunu ihmal edemeyiz.

B- ŞEYH BEDRETTİN'İN HAYATI'NA DAİR

a) Doğumu:

Bedrettin Mahmut, Edirne civarında, şimdi Yunanistan sınırları içinde (Edirne ile Ortaköy arasında) bulunan Simavna'da doğmuştur. Doğum yılı 1370'dir.¹⁵³ Babası İsrail'dir. İsrail Gelibolu'ya çıktıklarından sonra Simavna'yı ve kalesini kuşatmış, buranın tekfurunu ele geçirmiş ve bunun kızı ile evlenmiş, ondan da Bedrettin Mahmut, yani Şeyh Bedrettin dünyaya gelmiştir. Evlendiğinde Melek adını alan annesi, akrabası ve yakın çevresinde bulunan yüz kişiyle birlikte Hristiyanlığı bırakarak Müslümanlığı kabûl etmiş. Kadılık yapan, ayrıca ziraatle de meşgul olan Gazi İsrail'in burada durmaya pek niyeti yokmuş. Edirne'nin Türklerin eline geçmesiyle bu şehre yerleşmişler. Menakıpname'de bütün bunlar bir bir anlatılır.¹⁵⁴

b) Tahsili:

151 Fahrettin Öztoprak, İlk Kaynaklara Göre (1412-1481) Şeyh Bedreddin ve Onun Hakkında Yazanlar, İstanbul 1994, s. 69

152 Refik Engin, Şeyh Bedrettin, İstanbul 2008, s. 24

153 Gökbilgin, Osmanlı Müesseseleri Teşkilâtı ve Medeniyeti, İstanbul 1977, s. 66

154 Öztoprak, İlk Kaynaklara Göre..., s. 70

Bedrettin, babasından ilk dinî öğretimi ve terbiyeyi almış. Bunların başında Kur'anın geldiği şüphesiz. Sonra, Mevlânâ Yusuf adlı bir müderristen ders görmüş. Ondan sarf, sentaks, Şahidi isimli bir hocadan da tefsir dersleri almış. Bu iki hocası, bilhassa Şahidi'ye dair mâlûmâta şimdiye kadar rastlanmamış. Menakıpname, ayrıca amcasının oğlu Müeyyed'le Bedrettin'in kelimeler dersleri aldıklarına da değinir. O arada, asıl adı Musa olan Kadızade Rumî'den söz edilir.¹⁵⁵ Üçü birlik, Bursa'ya, oradan Konya'ya varıp burada bir süre Feyzullah Efendi'den öğrenim görürler. Kadızade Türkistan'a yönelir. Bedreddin'le Müeyyed Kudüs'e, sonra Mısır'a giderek Kahire'de yüksek öğrenimlerini tamamlarlar.¹⁵⁶ Bu tahsil sırasında Bedrettin'in sınıf arkadaşları Hacı Paşa, Ahmedî, Molla Fenarî, Seyyit Şerif Cürçani ve Hindistan'dan gelen Abdülatif Hindî adlı, daha sonra her biri meşhur olacak kişilerdi. Hocaları Şeyhuniye Medresesi'nden Mübarekşah Mantıkî ve Ekmelettin El-Bayburtî adlı müderrislerdi. Bedrettin burada Mısır sultanı Berkuk'un cariyelerinden Cazibe ile nikahlanır.¹⁵⁷ O bir yandan sultanın oğlu Ferec'e öğretmenlik yaparken diğer yandan Şeyh Ahlatî'nin müridi olur, onun durumunu bazı kimseler beğenmez. Bedrettin'i Azerbaycan'a, Tebriz'e gönderirler.¹⁵⁸

Bedrettin'in Konya'da ders aldığı Feyzullah'un Fazlullah olma ihtimali de var. A. Gölpınarlı onun Fazlullah olmasını bir türlü kabul etmemesine rağmen, bu kişinin Fazlullah olduğuna kâniyiz. Şeyh Bedrettin'in torunu Hafız Halil, Menakıpnamesinde Hurifî olarak dikkatleri üzerine çekmemek için onun adını Feyzullah olarak değiştirmiştir. Bazıları Hurifîliğin kurucusu olarak Fazlullah'ın adını zikrederler. Bu adam 1386 yılında Tebriz'de ortaya çıkmıştı. Halifelerinden Mir Şerif, Beyanü'l Vakıa adlı eserinde, Fazlullah'ın halife sayısının kısa zamanda 400'ü bulunduğunu yazar. Hobname'de bunlar için "*helal yiyen ve doğruyu konuşan dervişler*" denir. Fazlullah, Timur'un oğlu Miran Şah tarafından ele geçirilir, Timur'un huzuruna çıkarılır ve 1395 yılında Azerbaycan'da, feci bir surette

155 Öztoprak, , İlk Kaynaklara Göre..., s. 70

156 Öztoprak, , İlk Kaynaklara Göre..., s. 70-72

157 Michel Balivet, Şeyh Bedrettin (Tasavvuf ve İsyanı), İstanbul 2005, s. 41-44

158 Öztoprak, , İlk Kaynaklara Göre..., s. 72-73

katledilir. Ayağına ip bağlı cesedini sokaklarda sürükleyerek teşhir etmişlerdir. Alınca da defnedilmiştir.¹⁵⁹ Fazlullah'ın katlinden önce Bedrettin Tebriz'de onunla görüşmüş olabilir. Demek ki Bedrettin'in Tebriz'e bu ikinci gidişidir.

c) Timur'un Meclisi

Timur'un oğlu Muhammet Sultan 140 yılının Mart ayında Karahisar'da vefat etmiş, Timur onun cenazesini Tebriz'e getirmiş, oradan Sultaniye'ye götürmüştür. Bedrettin de bu cenazenin Tebriz'e getirilişinde Timur ile karşılaşır ve ona baş sağlığı diler. Kahire'de sınıf arkadaşlarından Şemsettin Cezerî, Bedrettin'i Timur'un da bulunduğu bir tartışma meclisine davet eder. O bu tartışmaya katılır ve kendini gösterir. Herkes onu takdir etmiştir. Bunlar arasında Timur da vardır. Hatta bu Türk hükümdarı onu hizmetine almak ister. Bedrettin, düşünmem lazım der. Anlatılana göre, o günün akşamı çok karışık bir rüya görür. Sabah olunca Mısır'dan bir haberci gelerek Şeyh Hüseyin Ahlatî onu görmek istediğini söyler. Bu iki neden dolayısı ile Bedrettin, Tebriz'i gizlice terk eder ve Mısır'a dönmek için yola çıkar.¹⁶⁰

Bizce kaçışın asıl neden Bedrettin'in Timur tarafından öldürülme korkusudur. Çünkü birileri Timur'a gammazlamış, onun Fazlullah'la ilişkisinin bulunduğunu söylemişlerdir. Bedrettin de bunu her nasılsa öğrenmiş, geceleyin ansızın Tebriz'i terk etmiştir.¹⁶¹

d) Bedrettin'in Şeyhliği ve Edirne'ye Dönüş:

Bedrettin Kahire'ye varır. Şeyh Ahlatî ağır hastadır. Bedrettin onun yerine hanikahın başına getirilir. Yani o artık Şeyh Bedrettin'dir. Bazıları onun bu durumuna karşı çıkar. Hüseyin Ahlatî'nin vefatı üzerine tekkeyi yönetmeye başlar. Bu ancak altı ay sürer. Tekkeyi bırakır, memleketine dönmek için yola

159 İsmail Kaygusuz, Şeyh Bedrettin (Yaşamı-Felsefesi-İsyanı), İstanbul 2007, s. 110-112

160 Balivet, a.g.e., s. 49-51

161 Kaygusuz, a.g.e., s. 110

koyulur. Kudüs'te onun kafilesine 17 arkadaşı katılır. Haleb'e gelirler. Burada bin kadar Türkmen ona biat eder. Müridi olmak isterler. Şeyh Bedrettin, onların müritliğini kabul eder ama, onlara Halep'te kalamayacağını söyler. Kafile yine yola koyulur. Karaman ve Germiyanogulları'ndan sonra Aydıneli'ne varırlar. Cüneyt Bey onu karşılar. Sakızlı Hristiyan rahipler Bedrettin'le görüşür, bu arada fikir alışverişinde bulunurlar. Aydıneli'nde Börklüce Mustafa adlı biri gelir, müridi olmak istediğini söyler. Bedrettin onu kabul eder ve yanına alır. Edirne'ye doğru yola çıktıklarında Keşişdağı eteğinde Torlaklarla karşılaşılır. Başlarında Torlak Kemal denen birinin bulunduğu bu Türkmen aşireti topluca Bedrettin'e mürit olur. Şeyh Bedrettin Gelibolu'dan Malkara'ya, oradan Edirne'ye varır ve böylece yıllarca hasretini çektiği ailesine kavuşur.¹⁶²

C- OSMANLI'NIN TAHT KAVGASI

a)- Edirne ve Musa Çelebi:

Ankara felaketi sonrası, şehzadelerin en büyüğü olan Süleyman Çelebi'nin Edirne'de tahta oturması ile, İsa Çelebi'nin Bursa'da, Mehmet Çelebi'nin Amasya'da hükümetlerini kurduğunu görmekteyiz. Ancak Musa Çelebi, kardeşleri gibi babasını yalnız bırakmamış, babasının cenazesinin kılınması üzerine hem onun tabutu hem de Timur tarafından tayin edildiğini belgeleyen damgalı bir ferman ile Bursa'ya gönderilmişti. Ama o, böyle olmasına rağmen, ilkin hiç bir şeye karışmadı. Çünkü, Mehmet Çelebi ve İsa Çelebi birbirleriyle savaşıyorlardı. Mehmet Çelebi'nin galibiyeti ile Süleyman Çelebi, kendisine gelip de sığınan İsa Çelebi'yi destekleyerek onu Anadolu'ya gönderdi; ama İsa Çelebi'nin ordusu Eskişehir önlerinde yeniden Mehmet Çelebi'ye yenildi. Bunun üzerine Süleyman Çelebi, Anadolu'ya geçtiyse de Mehmet Çelebi kuvvetleriyle karşılaşmadığı gibi bir başarı da elde edemedi. Bir süre Bursa'da ikamet etti ve o arada zevke daldı. Bu fırsatı değerlendiren Mehmet Çelebi, yüreği dolu olan Musa Çelebi'yi yanına çağırarak ona Rumeli'ye geçmeyi teklif etti. Musa Çelebi,

162 Balivet, a.g.e., s. 51-67

kardeşi Sultan Süleyman'dan tamamen ümidini kesmişti, ama "*Mehmet Çelebi'nin Karaman ve Dulkadir beylerine fazla*" alaka "*göstermesi kendisini gücendirmişti*". Bir yandan Osmanlının diriltilmesi hususunda Mehmet Çelebi'yi de kifayetsiz bulur iken diğer yandan teklifi kabul ederek Rumeli'ye geçti. Eflak beyi Mirça ve Sırbistan kralının yardımlarına başvurup onlardan asker tedarikine gitti. Gerekli silahlı adamları topladıktan sonra, bunlarla Edirne üzerine yürüdü. Durumdan haberi olan Süleyman Çelebi Anadolu'dan geri dönerek, şehri savunmak için gerekli tertibatı da aldı. O, İstanbul'dan geçerken, Bizans İmparatoru'ndan yardım temin etmişti. İmparator, hileci adamlar ve armağanlar göndererek, Sırları Musa Çelebi'den ayarttığı gibi ağaları bile Süleyman Çelebi tarafına geçirtti. Bu nedenlerle Musa Çelebi'nin adamları yapılan harpte yenildiler. Galip Süleyman Çelebi, bu zaferin üzerine daha çok safaya dalıp "*hamamdan çıkmaz oldu. Musa Çelebi, fırsattan istifade etmesini bildi. Mihal oğlu Mehmet Bey'i beylerbeyi yaptı*" ve "*yeniden asker toplayarak*", Edirne surlarına yüklendi. "*Süleyman, mest ve bihuş bir halde İstanbul yolunu*" tutmasına rağmen bir köyden geçerken oklanarak öldürüldü. Bunun üzerine, saltanatın Süleyman Çelebi'den Musa Çelebi'ye kaldığını görüyoruz.

Yıllarca kardeşlerinden birinin bile onun veraset hakkını tanımamış olması, Musa Çelebi'nin Osmanlı padişahlığını iptal edemez. O resmen padişaktır. Kaldı ki Süleyman Çelebi de Osmanlı padişahıdır. Ama resmi Osmanlı tarihi bu ikisini kabul etmez. Musa Çelebi'nin ilk işi abisinin sadrazamı olan İbrahim Paşa'ya aynı görevi verdi.

Şeyh Bedrettin, 3 yıldan beri Edirne'de oturuyor ve toplum nezdinde büyük bir değer taşıyordu. Herhangi bir mesele olsa, hemen ona başvurulur ve tatmin edici cevap alınırdı. Yeni padişah, Bedrettin'in kıymetiyle birlik nüfuzunu da anlamakta geikmediğinden, onu kendisine Kazasker yaptı. Menakıpname'de bu olay esrarengiz bir şekilde anlatılmış: "*Mûsa geceleyin Bedrettin'i rüyasında görmüş. Şeyh, kendisine süt ve bal ikram etmiş. Sabah namazında da imamlığa geçip ilk rekatta Rahman, ikinci rekatta Fecir sûrelerini okumuş. Sabah olunca, Mûsa kıyafetini değiştirerek Bedrettin'i görmek için camiye gitmiş. Yolda yanında bulunan Melek Şah'a bu rüyayı söylemiş. Bunlar camide sünnetleri kılmışlar. Farzda şeyh imamete geçip Rahman ve Fecir sûrelerini kıraat eylemiş.*"

Namazdan sonra, Mûsa şeyhin eline ve ayağına düşmüş. Ve kim olduğunu bildirmiş. Şeyh onları evine getirip önlerine bal ve süt koymuş. Mûsa bu kerametler karşısında şaşırıp kalmış. Bedrettin'e kazaskerliği kabul etmesi için" önünde diz üstü çökerek, yalvarasıya dil dökmüş.

"Şeyh bunu katiyen kabul etmek istememiş ise de, yapılan yalvarmalara ve sürekli yakarmalara dayanamayarak, nihayet bu vazifeyi üzerine almağa mecbur olmuş.

Rumeli kazaskerliği, devletin şeyhülislâmlığı ve baş hâkimliği demektir: İslâm'ın bidayetinden İkinci Sultan Mehmet'e kadar en yüksek ulema rütbesi Kazaskerlik payesi idi. Kazasker, bütün kadıların âmiri ve mercii, aynı zamanda da divan-ı hümayunun en nüfuzlu âzası idi. İptida Fatih Sultan Mehmet, payitahtındaki müftüye şeyhülislâm ünvanını verdi. Ve müftülüğü kazaskerliğe takaddüm ettirdi.

Bedrettin, vazife başına gelir gelmez, "Cami-ül Fusûleyn" adındaki eserini yazmaya başladı. Ve on ay zarfında ikmal etti. Cami-ül Fusûleyn, o zamanın medenî kanunu mesabesinde. Bunu o kadar kısa bir müddet içinde meydana getirmesi her işte münhasıran kanunu hâkim kılmak arzusuna delâlet eder.

O sıralarda Hoca Ahmet isminde bir tacir Türkistan'dan Edirne'ye gelir." Gelen bu şahıs tarafından Şeyh Bedrettin'e Kadızâde Rûmî'nin selamı bildiriliyor ve Uluğ Beğ adına Semerkand'a davet ediliyordu. Şeyh Bedrettin, "yine Hoca Ahmet ile Kadızade'ye vaziyetini izah eden bir cevap ve Cami-ül Fusûleyn'in bir nüshasını yolladı. Uluğ Bey bu kitabı âlimlere vererek, saltanatı müddetince medreselerde okuttu.

Bedrettin, idare hususunda da geniş bir dirayet gösterdi. Halkın hakiki ihtiyaç ve anılarını pek iyi bildiğinden, umumun isteği veçhile hareket eyledi. İlim ve irfanının şöhretine idarî kiyaset ve feraseti de katılınca, ahali üzerinde daha büyük bir nüfuz kazandı. Börklüce Mustafa, şeyhin kethüdası, yani muavini idi. Hususi işlerini de hep o görüyordu.

Sultan Mûsa, beyleri tabiliğe indirmeğe çalıştı. Bazılarının sancak ve zeametlerini aldı. Sadık bildiği adamlarına tevcih kıldı. Filhakika beyler birer

hükümdar kesilmişti. Sancaklarına müebbet bir malikane ve evlâdiye nazariyle bakıyorlardı. Sırası gelince velinimetlerine ihanet etmekten çekinmezlerdi. Mûsa, Ankara savaşında ve burada keraren o çirkin hallere şahit olmuştu".

Yaşlı Evranuz Bey, Serez'deki muhteşem malikanesinden haber gönderip, gözlerinin pek görmediğini ileri sürerek gelmedi. Cebren getirilmesine rağmen ona bir fenalık yapılmadı, ama bu durum ümeranın bir kısmını ürküttü. Yeni kapılananlara ihsanların verilmesi ve Koyun(cu) Mûsa denen birine çok itibar gösterilmesi "*zadegan ve eşraf takımını büsbütün kızdırıyordu*". Mûsa Çelebi'nin bunların birini bile kaale aldığı yoktu. Bu siyaset, beylere hadlerini bildirip, rezaletlerin önüne geçmek ve mülkü yeniden ıslah eylemek amacını taşıdığı için mâkul olmasına rağmen yanlış idi. Anadolu yakasındaki rakip, nedense hiç hesaba katılmamıştı? O, yani Mehmet Çelebi her geçen gün daha çok taraftar kazanıyordu. Şeyh Bedrettin'in ikazlarının da fayda sağlamadığı görülüyor. Mûsa Çelebi çok değişmişti. Sanki Timur!. Gittikçe ona benzemeye başlamıştı. Her geçen gün şiddeti daha da artıyordu. Sözünden döndü diye, Sırp kralını bir anda tepeledi.

Kardeşi Süleyman, yardım edilmesine karşılık, Bizans'a Karadeniz ve Adalar denizi sahillerinden bazı yerleri bırakmıştı. Musa Çelebi, kardeşi Süleyman'ın verdiği yerlerin "*hepsini geri alarak, pederi zamanındaki hududa dayandı. Bunun üzerine*", Bizans İmparatoru, Mehmet Çelebi'yi desteklemeye başladı. Musa Çelebi'nin, tutumundan vazgeçmesi için İmparatora gönderdiği İbrahim Paşa'nın da ihanet ederek karşı tarafa geçmesi bardağı taşıran son damla oldu. Morali büsbütün bozulan Mûsa Çelebi, hemen Melek Şah'ı sadrazamlığa getirterek İstanbul'u muhasara altına aldı. Telaşa kapılan Bizans imparatoru, bir yandan Mehmet Çelebi'den imdat isterken diğer yandan Padişahın karşısında daha çok ezilip de büzülen Melek Şah'ı elde etti. Mûsa Çelebi, muhasarayı kaldırmıştı, ama İmparatorun çağrısına gelen Mehmet Çelebi ile Bizans'ın karşı saldırıya geçen ordusunu Rumeli İnceğiz'de bozguna uğrattı. Cüneyt Bey'den dolayı Mehmet Çelebi'nin buna üzülmeyp yerine çekildiğini görmemize rağmen, ona bağlı kumandan ve askerler, müttefik Bizans İmparatorluğu dışında Dulkadiroğullarından Süleyman Bey ve Sırbistan kralıyla da bağlantı kurup, gerekli yardım alarak, Vize ve Sofya'ya, Sırbistan'a bile vardılar. Kendini körlüğe

vuran Evranuz Beğ, adamlarıyla bunlara katıldı. Musa "*Padişahın yanında Beylerbeyi Mihal oğlu Mehmet bey, Kazasker Şeyh Bedrettin*", Sancaktar Azap Beğ ve Yeniçerilerden başka kimse kalmadı. Sofya'nın güneyindeki Samakov muharebesi Sultan Mûsa'ya hiç şans getirmedi. Mehmet Çelebi'nin ordusu Musa Çelebi'nin ordusuna galip geldi. Musa Çelebi kaçtı. Onu bataklıkta, Saruca Paşa'nın takibi sonucunda bularak, öldürdüler. Böylece Osmanlı tahtına, yaşça en küçükleri olmasına rağmen üç kardeşini de alt eden Mehmet Çelebi, tek başına oturmuştu.¹⁶³

b) Mehmet Çelebi'nin Tek Başına İktidara Geçiş ve Şeyh Bedrettin'in İznik Sürgünlüğü:

Mûsa Çelebi'nin şehadeti ve Mehmet Çelebi'nin onun yerine geçmesinin tarihi, bütün tarihlerde 1413 olarak ileri sürülmesine rağmen, Haber-i Sahih adlı kitabın belirttiği gibi 1415 yılıdır. Bundan eminiz. Mehmet Çelebi'nin zaferine müteakip Bursa kadısına gönderilen fermandaki cifer hesabı ve Karamanoğlu Mehmet Bey'den başa geçen sultana tebrik mahiyetinde gelen mektup, tarih olarak, hicri 818 yılını ortaya koymaktadır. Demek ki Mûsa Çelebi'nin saltanatı beş yıl sürmüş, Şeyh Bedrettin de o kadar süre resmî vazifeye devam etmişti.

Çelebi Sultan Mehmet'in, on iki yıl boyunca kardeşleriyle savaştıktan sonra, ne de olsa onun rakipsiz kaldığını böylece anlıyoruz. O, Sultan Mûsa'nın maiyetindeki "*Kazasker Bedrettin'i büyük bir âlim olmasına ve ecdadının Rumeli'nin fatihlerinden bulunmasına binaen idam etmeğe ya kıyamamış veyahut ki cesaret edememiş, hazineden kendisine bin akçe tahsis eyleyerek, eşi ve ondan Edirne'de doğan Ahmet adındaki oğlu ve kızı ile birlikte İznik kasabasına*" sürgüne göndermiştir. İdris Bitlisî, Şeyh Bedrettin'i kastederek, Mehmet Çelebi tarafından "*mahza ilmini yayması için oraya*" yollandı demiş.

Von Hammer, Ali'ye dayanarak, Edirne hükümdarlığına son verilen Musa Çelebi'nin bu kazaskerinin "*İzniğe kadı tâyin olunduğunu rivayet*" etmiş. Hayrullah Efendi'den başka onların tarihlerinde Şeyh Bedrettin'in sürgünlüğü hakkında

163 Bezmi Nusret Kaygusuz, Şeyh Bedreddin Simâvenî, İzmir 1957, s. 66-69.

ifade edilenler pek gerçeğe benzemiyor. İşin aslı ise bu tarihçinin dediği gibi Kazasker Şeyh "*Bedrettin mahfuzen İzniğe sürgün edilmiş ve orada göz hapsinde tutularak kaçmasına meydan verilmemesi de alâkalılara sıkı sıkıya tembih olunmuştur*".

Bizim kanaatimizce, "*bu kasabanın sürgün yeri*" olarak seçilmesinde iki ihtimal bulunmaktadır. Bu ihtimallerin birincisi Hristiyan âleminin "*kuruluş yıllarında İzniğin Roma'dan sonra en mühim merkezi olması*" nedeniyle Şeyh Bedrettin'in Hristiyanlıkla alâkadar gösterilmek istenmesi, ikincisi ise "*İznik gölünün sazlıklarından gelen sıtmanın*" ona da musallat olması ve bu nedenle hayatını bir an önce kaybetmesidir.¹⁶⁴ İkinci ihtimal daha kuvvetlidir.

Yine deniyor ki: "*Çelebi Sultan Mehmed kardeşlerine galebe ile vaziyete hakim olunca Şeyh Bedreddin'i müstevfa bir maaşla İznik'de ikamete me'mur etmiş idi. Osmanlı müverrihlerinden bazıları Şeyh Bedreddin'e hürmeten "kadı" ünvanını Çelebi'nin ibka ile kendisine yevmî yüz akçe tahsis ettiğini yazıyorlar. Şeyh Bedreddin burada "Edirne'de başlamış olduğu Letâifu'l İşârât" adlı fıkıh, İslam hukuku kitabının şerhi olan "Teshil'i yazmakla meşgul idi"*¹⁶⁵. (Letaifu'l İşarat, Aciz Bırakan İşaretlerden Latif Duygular, ¹⁶⁶ Teshil ise Kolaylaştırma, Zorluğa Ait Şeyleri Kaldırmak¹⁶⁷ demektir.)

"*Gerçi müverrihler Şeyhin burada serbest olan "ifade-i ulûm diniye ve neşri mearif" ile ve "züvvârı kabul ile telkînat-ı mürşidâne" ile ve "ders vermekle" meşgul olduğunu söylüyorlar ise de burada itmam etmiş olduğu Teshil mukaddimesinde kendisinden "bela-i hapis ve gurbet içinde püyanım, kalbimin içindeki ateş düşüyor ve günden güne artıyor. O surette ki, kalbim demir de olsa salabetine rağmen eriyecek..." demesine bakılırsa*" onların bu "*ifadelerini kayd-ı ihtiyat ile telâkki etmek lazım gelir*".¹⁶⁸

¹⁶⁴ Kaygusuz, a.g.e., s. 69-71

¹⁶⁵ M. Şerafeddin Yaltkaya, Simavne Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin, İstanbul 1994, s. 132.

¹⁶⁶ Abdullah Yeğin, İslami, İlmi, Edebi, Felsefi Yeni Lügat, İstanbul 1973, s. 300, 361

¹⁶⁷ Yeğin; a.g.e., s. 722

¹⁶⁸ Yaltkaya, a.g.e., s. 132.

Bedrettin'in izniyle Börklüce Mustafa, bazı işleri tamamlamak için bir süre Edirne'de kalmıştı. O arada "*Bedrettin'in Seyyit Beşa*" da denen "*büyük oğlu İsmail bey korkunç günlerde sığındığı köyden çıkarak Edirne'ye gitmek*" isterken yolda eceli gelerek öldü. Hezar köylüleri onu gömdükten sonra olayı Börklüce'ye mektup ile bildirdiler. Mustafa bunun üzerine adamlar göndererek, Allah'ın rahmetine kavuşmuş İsmail Beşa'nın oğlu Halil ve iki kız çocuğunu yanına getirtti ve olanları yazarak Şeyh Bedrettin'i haberdar etti. O da torunlarını yanına istedi. Börklüce Mustafa, denileni hemen yerine getirdi. Şeyh Bedrettin torunlarını görünce, gözleri yaşardı. İçini bir üzüntü kapladı.

Börklüce Mustafa da yakın olmak için İznik'e yerleşti. Ondan "*başka sâf bir Türk, halis bir Müslüman, kamil bir insan tanımamak derecesinde*" Şeyh Bedrettin'e karşı kalben bir bağlılık duyan "*bu ârif adam hayatı boyunca*" şeyhine hizmet etmeyi kendine bir şeref ve vazife bildi. Sürekli onun işlerini gördü. Bundan da bir an olsun yüksünmedi. Şeyhine bu kadar bağlı adam o zamanda bile az bulunurdu.

Şeyh Bedrettin, önceden daha kazasker değilken gezdiği yerlerde fazıl ve kemalini göstermişti. Yazdığı eserlerle hem avam hem de havas nezdinde "*büyük bir teveccühe mazhar olmuştu. Kazaskerliği tabiatıyla daha ziyade mevkiini*" yükseltmişti. Öteden beri "*sülûk ve mükâşefeye meyli bulunduğu için dinî riyazet ve mücadele ile iştigali çoktu. O sebepten az zaman zarfında keşif ve keramet kabilinden görülmedik ve iş işitilmedik*" bazı şeyleri göstererek kutsiyetini pekiştirdi. Unutmamak gerekir ki; akideler sırf teorik ve hayal mahsulü olduğu sürece, kitlelerin üzerinde gerçekleştirilmek istenen tesir tam anlamıyla yerine getirilemez. Yasaklar babından "*bir sürü menhiyatı sıralamak kâfi değildir: Bu hususta müspet ve müşahhas*" dayanaklara "*ihtiyaç vardır. Mezarlar, azizler bilhassa mucize ve kerametler itikatların istinatgahı*" sayılabildiğinden Şeyh Bedrettin'in yaptıkları yepyeni bir yol ufkunun şimdiki halde hazırlıklarındandı ki, nitekim o yolun yavaş yavaş açılarak gözler önüne serildiği görülmektedir. Çare yok; bu yolda yürüyecekti.

"*Şimdi o kadar yüksek gören ve düşünen*" "*nüfuzlu bir adamın boş durmayacağı ve uğradığı felâketten er geç sıyrılacağı şüphesizdi. Öyle serbaz ve*

ateş'in bir zeka tabî muattal kalamazdı. Nasıl ki" o, kimi zaman "akıl ve fetanetinin" kemaliyle, Allah'ın yardımı ile de zorlukların üstesinden gelmişti.

"Müşarünileyh, İznik'de maddi sıkıntılardan azade idi. İsyanla müttehim olduğu zamana kadar maaş'ı devam etti". Gönülünü "ferahlandıracak bazı vesileler de olmuyor değildi. Meselâ burada bir erkek çocuğu daha dünyaya geldi. Ve buna Mustafa adını verdi."

Ancak Şeyh Bedrettin sürgün hayatından çok müteessirdi. Hürriyete alışmış ve onu yıllar boyu içine sindirmiş bir insan buna çok zor tahammül ederdi. Kazaskerlik yapması da kendi isteği ile değildi. Musa Çelebi'nin red olunamaz emir ve iradesi ile idi. *"Yoksa başkaları gibi o da ecdadının saltanatını canlandırmağa mı çalışmıştı? hayır, hiç biri"* olamaz. *"O halde Mehmet Çelebi'nin onu küçük, viran, sıtmal bir kasabada; adetâ demir bir kafes içinde tutmasına ne hakkı vardı? bu, zulümden başka"* ne olabilirdi?

Şeyh Bedrettin'in *"İznik'de çektiği mânevî"* kimi an da maddî *"ızdırapları orada imal ettiği "Teshil" adındaki şerhin mukaddimesinden anlayabiliriz. Bu mukaddimeye küçük, fakat dikkati çok"* çeken *"bir dua ile başlanmıştır: "Cenab-ı hak, beni zalimlerin elinden ve onların yardımcıları şerrinden kurtarsın. Ayıplarımı setir, elem ve felâketlerimi def ve izale eylesin". Sonunda da şu yanık cümleler var:*

"Şerhi bitirdiğim bu sırada hapis ve gurbet, hüzn ve kasvet, sıkıntı ve belâlar içindeyim. Kalbimde yanan ateş günden güne artmaktadır. Ey gizli lûtuflar sahibi, bizi korktuklarımızdan hıfız ve sıyanet et". Bu çok mânalı ve tazallûmkar ifadenin içinde" devrinin büyükleri için de herhalde büyük bir öfke ve intikam hisleri vardı. Onu içinde bulunduğu şartlarla karşılaştırdığımızda bunu normal karşılayabiliriz.

Bedrettin, Teshil'in *"bir nüshasını İmamoğlu ile padişaha takdim etti. Ve kendisinden hacca gitmek ve oradan Mısır'a dönmek için müsaade istedi. Tekkeden gelenler, evvelce muaraza çıkaran, dedikodu yapan halifeler namına af dilemişler, şeyhin avdeti için çok yalvarmışlar ve nihayet Bedrettin'den vâd de almışlardı. Fakat Çelebi Sultan"* Mehmet (bu hususta düşünmedi değil, epey düşündü, bazı adamlarına fikirlerini sordu. Türk asıllı bir iki alim (bunlardan biri

Molla Fenari) Şeyh Bedrettin'in serbest bırakılmasını söyledi. Arap ve Fars asıllı mollalar onların bu kararının doğru olmadığına ısrar ettiler. Velhasıl Mehmet Çelebi Hac iznini vermedi.¹⁶⁹

2. EGE'DE KANLI BİR İHTİLÂL GİRİŞİMİ

A- BÖRKLÜCE MUSTAFA ve TORLAK KEMAL:

Şeyh Bedrettin'in, Akdeniz ve Ege'de, adalardaki Hristiyan "*Grek papaz ve rahipleri*" arasında bile fikrî otoritesiyle birlikte büyük itibarı da vardı. Grek kilisesinin gittikçe İslâma yakınlaşması, Onun sırf Sakız adası'nda değil, diğer yerlerde de düşünce bakımından yankılandığını pek güzel bir şekilde açıklamaktadır. Oysa ki, Sünnî geçinen ve gerçeği tam anlamıyla kavrayamamış bazı din adamları Şeyhi küfre saplanmak ve mukaddesata saldırmakla suçluyorlardı. Tarihçilerden İdris Bitlisî ve havas takımından Koca Hüseyin, Bedrettin'e öylesine kara çalıyorlardı ki dedikleri kendi basitliklerini olduğu gibi aşîkar ediyordu. Ama; Şeyh Bedrettin'in düşünce ve tarikatın daha ilerisine geçerek, kendisini siyasî hayatın bir parçası haline getirip; "*üstün bir devlet reformcusu olarak*" meydana çıkması hoşgörü yanında hümanizmi amaçlamasındandı. İşte onun için, Mûsa'nın kazaskeri olmuş ve onu bir nevî yönlendirmişti. Şeyh Bedrettin'in fikir ve görüşleri doğrultusunda hareket eden Mûsa, nedense yenilmiş, o da İznik'e sürgün edilmişti. Kazaskerliği sırasında da müridi olan Börklüce Mustafa, emanet ettiği torunlarını alarak, Şeyhin yanına gelmişti. Börklüce, İmparator Joannes Paleolog V.'nin torunu İsabella ile evliydi. Bir araştırmacının tahminine göre; Mustafa, o hatunu Süleyman Çelebi'nin hareminden 1411 yılında ganimet olarak almıştı ki, Mûsa döneminde Börklüce Mustafa'nın Rumeli'de yaşadığı akla daha yakın geliyor.

XVI. Yüzyıl tarihçilerinden Hoca Sâdettin, "*Tacü't-Tevarih*" adlı eserinde diyor ki: "*Börklüce Mustafa adındaki bir çetebaşı, Şeyh'in kadiasker olduğu sıralarda onun yetkilisi idi (kethüda'sı), resmi işlerini görürken Şeyh ona danışır idi*". O,

¹⁶⁹ Kaygusuz, a.g.e., s. 69-73.

bununla Bedrettin'i bir nevî kurban yerine koymak istiyor. N. Filipoviç, işte bu noktadan hareket ederek, Börklüce'nin *"Şeyh'i etkileyecek kadar eğitim görmüş ve enerjik birisi olduğu ve Mûsa'nın onun danışmanlığına değer verdiği sonucunu çıkarıyor, ama eldeki metin bunu doğrular nitelikte değildir: Mustafa'nın İsabella ile olan bağları, bu kadını ganimet olarak ele geçirmesi nedeniyle, sözkonusu eğitimin düzeyi konusunda açıklayıcı sayılamaz"*.

Oruç Beğ Tarihi, anlaşılan Hoca Sâdettin Efendi'ye kaynak vazifesi görmüş. Bu kitapta onun dedikleri var. Börklüce Mustafa'nın, Karaburun'da Şeyh olup, ortalığı karıştırarak, Aydın havalisini kendi yanına çekmesine dair bilgileri daha net ve aslî olaraktan Bizans Tarihi yazarı Dukas'ın kendisi yazmış:

O günlerdeydi. Dağlardan geldi. Köylü ve cahildi. Ama, bir Türk idi. Birdenbire ortaya çıkmıştı. Bu görünen yerler, İyonya Körfezi'nin girişi olup, halkın dilinde Stilarion denilen yöreydi. Mekanen Sakız Adası'nın doğusuna, tam karşısına düşüyor. O, buralarda Türklerden gönüllüler alıyor ve onlara yoksulluğu öğütlüyordu. Kadınlar bir yana dursun diyordu. Onlardan başka, *"yiyecek, giyecek, çekek hayvanı ve tarım aletlerinin, her şeyin ortak olması gerektiğini"* söylüyordu. Öğretisi bu idi.

Yine diyordu ki:

"Ben kendi evime nasıl girersem, senin evine de öyle girerim". Sen benim ihtiyaç durumumu düşün, ben de senin ihtiyaç durumunu düşüneyim. Kadınlar, ortaklığa, bu işe dahil değil, diyordu.

O, bu dediklerini bütün kır halkına yayıyor ve onları inandırıyor. Hileyle Hristiyanların da dostluğunu kazanmaya başladı. *"Hristiyanların inançlarına saygı göstermeyen her Türk Allahsızdır"* diyor; bu görüşü hâkim kılmaya çalışıyordu. Onun dünya görüşünü kabul eden herkes, rast geldiği Hristiyanlara dostluk göstererek, onlara çok büyük saygı gösteriyorlardı. Kendisi, kilise babaları ve ruhanîlerle bilgi alışverişinde bulunuyor, onlara kendi görüşlerini söylüyor ve izah ediyordu. *"Hristiyanların inançları paralelinde olmayanların hiçbir zaman kurtuluş yolunu bulamayacaklarını"* da müritlerine söylüyordu. İşte o zamanlardı. Adada, Turlato denilen

manastırda, çok yaşlıca bir adam vardı. Kendisine Düzmece de denilen o Abbas, işte bu rahibe, saçları kısa kesilmiş, ayakları çıplak, başları açık olan iki adamını gönderdi. Yalnız biri cübbe giymişti. Bu ikisi, o yaşlı adama selam verip, haber iletiler.

Biri dedi ki: *"Ben de senin gibi dervişim. Ben de senin gibi aynı Tanrı'nın önünde yere kapanıyorum".* Geceleri *"denizleri sessize aşır geliyor, sende kalıyorum".*

Düzmece denilen o Abbas'ın kendine benzettği bu gerçek Abbas arasındaki konuşmada, son zamanlarda cereyan eden garip olaylardan söz edilirken, rahip orada oturan ve kendi halinde, mütevazı bir adamı gösterip dedi ki: *"Samos adasında otururken bu adam benimle birlikte derviş hayatı yaşadı. Ama artık şimdi benimle oturup konuşmak için karşıdan gelip her gün (buraya) uğruyor".*

Börklüce Mustafa, etrafındaki müritlerinin başlarına sarık sarıp örtmemelerini, yalnız tek tip elbise giymelerini, tarikat usulü gereği bir derviş hayatı yaşamalarını ve Hristiyanlara, onların zor durumlarında Türklere yaptıklarından daha çok yardım elini uzatmalarını istiyordu. Müritleri de emri aynen yerine getiriyorlardı.

Börklüce'nin Sakız (Chios) adasıyla olan irtibatı yeni değildi. Orayla bağlantısını 1416 tarihinden sonra da devam ettirmişti. Adanın Grek olan halkı, onun hoşgörüyü sahip düşüncesini çok olumlu buluyorlardı. Çok eskiden Abbasîler, daha sonra Selçuklular zamanında görüldüğü gibi, farklı inançta olanlara çil akçe karşılığında ancak gösterilen resmî tutumdan ziyade Mustafa'nın gayesi insanî idi. O, inanç farklılıklarını aşmak için mücadele veriyordu. Çabasının çok ciddi olduğunu herkese kanıtlamak için de derviş takkesini bile bir kenara atarak dış görünüş itibarıyla de Hristiyanlar ve onların rahipleriyle bir olmaya gayret sarf etti. Çıplak başlı yaşamak Mevlevîler için umursamazlık demekti, daha doğrusu onlar için bir gösterge idi. Beyaz sarıkları ile çok uzaktan bile görünüp diğerlerinden ayırt edilebilen Sünnî Türklerce Mustafa'nın tavrı daha ilk anda sapkınlıktan başka bir tutum değildi.

Onun hakkında bir Osmanlı tarihçisi diyordu ki:

Kendini kurtarıcı olarak Aydıneli'nde *"kutsal bir adam diye duyuruyor"* halka mubah yolunu açarak, vaaz yolu ile fikirlerini söylüyordu. Böylece ün sağlamıştı. Bu yazarın dediği gibi, müminlere o güne kadar olan birtakım yasakları kaldırıyor, onların her birinden feragat ettiğini de gösteriyordu. Tarihçi Neşrî'nin ileri sürdüklerinden sonra Şükrullah Efendi, peygamberin yasaklamalarını hiçe sayan Börklüce Mustafa'yı töre ve adetleri bile çiğneyen biri olarak gösteriyor, aklınca en ağır suçlamaya gitmesine rağmen, onun kendini bir peygamber olarak ilân ettiğini de rahatça söylüyordu. Yine ona göre, işte bu yüzden o peygamberin müritleri *"Allah'tan başka Tanrı yoktur"* diyorlarmış, ama *"Muhammet; onun peygamberidir"* demiyorlarmış!

Börklüce Mustafa, Türklerin ve Greklerin yerleşim birimlerine ait olan yörelerde etkinlik göstererek, faaliyetlerini sürdürüyordu. Çeşme yarımadasında bulunup da yaşayan Müslümanlar ve Hristiyanlar onun potansiyel olarak müttefikiydi. Çünkü bütün bu kesim, Türk komşularıyla aynı ekonomik sıkıntılar içinde idi.

"K. E. Wadekin, Osmanlı yayılmasının Avrupa'ya yönelmesinden sonra Çeşme yarımadasında çok acı dönemler yaşandığına işaret ediyor. Denizlerde hiçbir etkinlik" hali kalmayan bu "bölge, kıta limanları arasında işlevsiz" ve "ölü bir yöreye dönüşmüştür. Verimsiz topraklar yoksul bir tarımcılıktan ötesine elvermiyor, balıkçılar ise deniz ürünlerini alacak kimse bulamıyordu". Çünkü, İzmir'in önemi artık tamamen tükenmiş, eskide kalmıştı. Yeni toprakların feodal sahipleri olan sipahilerin emir altındaki reayayı daha çok sömürmekten başka düşündükleri yoktu. Gerçekten de korsanlık yanında köle ticaretiyle onlar, eskisi gibi pek kazanç edinemiyorlardı artık. Bu durum, kıtanın o kesimine hâkim devlet otoritesini sarsabilir ve yarımadanın o sırada ekonomik gücünü yeniden arttırmadan önce yapmak istenenlere karşı aşıkâr bir hoşnutsuzluğa sebebiyet vererek ayaklanmaya yol açabilirdi. İşte bu yüzden, Börklüce'nin vaaz ettiği tüketimi frenleme ve ortak bir ekonomiye yönelmeye Hristiyanların kulak kabartmalarını çok doğal bir şekilde karşılamak gerekir. Bu Baba Resul'ün

tasarladığı şeyin ise Bayramîye dervişlerinin uygulama alanına koyarak gerçekleştirdikleri “*Köy Tarım Toplulukları*” olması çok muhtemeldir. Çünkü, Bedrettin’le Azerbaycan’da karşılaşan Şeyh Hamit, yoksul köylüleri bir araya getirerek, bir çeşit üretime yönelik topluluklar meydana getirmiş ve onların sıkıntılarını bir hayli gidermişti. Öyle ki, pir ve müritleriyle kendilerini tarım faaliyetlerine adayan o insanların arasında kendi şahsiyetini olduğu gibi kabul ettiren Hacı Bayram Veli (ö. 1430), Ankara dolaylarında dünyaya gelen bir köylü olarak, 1402 felâketinden sonra düşündüğü tarikatı nihayet kurmuş, geliştirmiş ve belirli bir seviyeye getirmişti. Tarikatın üyeleri bir çeşit kooperatifleşmeye giderek kendi aralarında işbirliği yapıyor ve birbirleriyle dayanışma içerisinde bulunuyorlardı. Ortaya koydukları emeklerinden elde ettikleri ürünlerle geçinip gidiyorlardı. Toprağı hep birlikte işliyorlar ve hasattan da hep birlikte yararlanıyorlardı. Tarikata Ankaralı kumaş ve halı dokumacıları bile katılmıştı. Topladıkları paraların bir kısmını yoksulların ihtiyaçlarını gidermek için sarf ediyorlardı. Tarikat bir nevî âhî örgütü gibiydi. Ancak; Mustafa, kendi derviş topluluklarını kurmakla yetinmeyip, müritlerini silahlandırarak, sonraki kıran kırana bir mücadeleye hazırlanıyordu. Amacı vardı. O da, her türlü sömürüyü ve her türlü baskıyı ortadan tamamen kaldırıp, Osmanlı devletinin zulüm çarkını çökerterek, bütün toplumu insanî idealler doğrultusuna dönüştürmekti.

Börklüce Mustafa, kendi çevresindeki müritlerinin çoğunu silahlandığına nihayet kanaat getirmişti ki, mücadele bayrağını açarak, açıktan açığa dalgalandırdı. Kendisine “*Hû*” da denilen Torlak Kemal ise, tam o sıralarda, Manisa’dan üçbin adamıyla birlikte bu ölümcül kavgayı arka çıkararak harekete geçmişti. Filipoviç’in tahminine göre; belki de Mustafa ile Kemal, Şeyh Bedrettin’in talimatı üzerine bu şekilde anlaşmışlar ve faaliyet alanlarını bir az da olsun genişletmişlerdi. Bu hususa ileride (inşallah) yeniden değineceğiz. Koca Hüseyin, tam yedibin kişinin bu Allahsız rafızînin peşinde yürüdüğünü söyleyerek, Börklüce Mustafa’yı bir nevî suçlamak istiyor. Hatta Mustafa’dan sonra Kemal’in peşine başka dinde olanlar da takılmış. Koca Hüseyin aynen böyle diyor.

Börklüce Mustafa’yla ilk karşılaşan Osmanlılar tarafından Aydın valiliğine tayin edilen Bulgar dönmesi Aleksandr Şişmanoğlu İskender Paşa oldu. Onun yanındaki tüm birlikler yok edildi. Ondan sonra aynı âkibete Saruhan’a vali tayin

edilen Ali Bey uğradı. Ama o, hayatını güç belâ kurtarabildi. Fırsat ellerine geçmiş olmasına rağmen; ayaklanmacılar, zaferlerini daha geniş bir alana yayıp da bunu bir karşı saldırı haline dönüştürmediler, Karaburun yarımadasına, Aydın ve Manisa'ya sanki çakılı kaldılar.

İşte bu arada Sultan Birinci Mehmet, tehlikeyi anlayarak vaziyetin farkına vardı. Vezir Beyazıt Paşa'nın emrine Anadolu ve Rumeli ordularından askeri birlikler vererek onu savaş meydanına yolladı. Her iki savaşan tarafın da kıran kırana sürdürdüğü bir dizi muharebeden sonra Börklüce Mustafa'yı Osmanlılar, devamlı takviye edilen kuvvetler sayesinde yendiler. Onu yakalayıp, Efes'e kadar yerlerde sürükleyerek getirdikten sonra, bedenine çeşitli işkence yapmaya başladılar. Çarmıha çivilediler. Börklüce Mustafa, en son "*Dede Sultan eriş!*" dedi ve (içinden kelime-i şehadet getirmesiyle) ruhunu Allah'a teslim etti. Sultan Birinci Mehmet, ele geçirdiği toprakları sipahilere birer birer bölüştürdükten sonra, "*Peygamber*"in taraftarlarına karşı amansızca cezalandırmalara gitti. Torlaklara da aynı yöntemi uyguladılar. Torlak Kemal'i ele geçirdikleri müritleriyle birlikte darağacında sallandırdılar.

Çarmıha germeye sözü yeniden getirdiğimizde görüyoruz ki, bu ceza çok daha önceleri, Selçuklularda da vardı. Baba Resul'e belki Sünnî olmadığı belki de Hıristiyanlarla dostluk ilişkisinden dolayı böyle bir cezayı reva görmüşlerdi. Peki, bu olaylar olurken Şeyh Bedrettin nerede idi? Onun İznik'ten kaçarak, (Kastamonu'ya) gittiği ve İsfendiyaroğlu'na sığındığı söyleniyor¹⁷⁰.

Kırsal kesimden destek alan, köylüler ve yoksul kimseler tarafından da desteklenen Börklüce Mustafa'ya bağlı ve onun emrinde savaşan Karaburun ayaklanmacılarının sayısı Şükrullah göre dörtbin, Dukas'a göre altıbin, Bitlisî'ye göre ise onbin civarındaydı.¹⁷¹ "*Girit'in huzuru, isyan vazeden, bütün köylülerin özgür olduğu propagandası yaparak Kandiye, Resmo ve Stia kazalarını dolaşan aşağı tabakadan insanlar tarafından tehdit edilmektedir. Bu türden sözler*

170 Ernst Werner, Büyük Bir Devletin Doğuşu 2. Kitap (Halk Ayaklanmaları ve Askeri Feodalizm 1300-1481), İstanbul 1988, s. 41-46

171 Balivet, a.g.e., s. 77-78

senyörlüğün otoritesi açısından son derece sakıncalıdır ve tarikat büyükleri denetiminin güçlendirilmesini, elebaşlarının izlenmesini ve tutuklanmasını salık vermektedir” yazılı 23 Eylül 1415 tarihli bir Venedik belgesi¹⁷² de Karaburun ayaklanmacılarının varlığını doğrulamaktadır. Andros senyörü Pietro Zeno tarafından gönderilen bir rapora göre, ayaklanmaya katılanlar 1403 yılından, yani Timur’un İzmir’i alışından beri, ona karşı olarak Ege kıyılarındaki adalarda, bilhassa Sisam ve Sakız’da bulunmakta ve faaliyetlerini sürdürmekteydiler. Ona yakın köy kurmuş oldukları gibi, ellerinde de yedi gemi vardı. Rahip Domenico del Alemania onlarla görüşmek için 1403 yılının Nisan ayında iki kadırga ile Sisam adasına yola çıktı.¹⁷³ 1418 yılına ait bir belge de, Sisam adasına yerleşen Türklere dair bilgiler vermekte, bunların Anadolu’dan eşlerini, çocuklarını ve yakınlarını da getirdiklerini belirtmektedir.¹⁷⁴ Demek ki ayaklanmanın boyutu, Ege adalarını bir kısmını kapsadığı gibi Girit adasına kadar varıp dayanmaktaydı.

Şükrullah, Börklüce ve ayaklanmacıların öldürülürlerken, Kelim-i şehadetin ilk kısmını söyleyip, “La ilahe illallah” dediklerini, ikinci kısmını söylemediklerini, yani “Muhammet Resulullah” demediklerini ileri sürmektedir. Bu çok eskiden beri, hatta Abbasiler devrinde bile ayaklanmacılara karşı ileri sürülen bir suçlamadır. Onların zındık olduklarını da söylerler. Bunu dönemin iktidarı tarafından idam edilen Halep Türkmenlerinden büyük tasavvufçu Sühreverdi için bile ileri sürmüşlerdir.¹⁷⁵

3- ŞEYH BEDRETTİN’İN EYLEME GEÇMESİ

Şeyh Bedrettin, kuşkusuz Kastamonu’ya giderken, ondan gereken desteği alacağını ümit etmişti. Gel gör ki, İsfendiyar Bey’in niyetinde böyle bir serüven yok idi. Daha doğrusu; o, eski düşüncesinde pek değildi. Sultan Birinci Mehmet Anadolu yakasındaki durumu çoktan pekişmiş ve Anadolu beyleri yeniden

172 Balivet, a.g.e., s. 81-82

173 Balivet, a.g.e., s. 80

174 Balivet, a.g.e., s. 82

175 Balivet, a.g.e., s. 79

kuruluşunu tamamlayan Osmanlı rejimine bir nevi baş eğmişlerdi. İşte bu yüzden İsfendiyaroglu Şeyh'e, buralara pek takılmadan Kırım Hanı'nın yanına gitmesini söylüyordu. Han, onun can güvenliğini sağladığı gibi destekleyebilirdi de. Bedrettin, bey ile vedalaşıp, bir gemiye binerek yola çıktı. Ancak, Karadeniz'deki Venediklilerin savaş durumu söz konusu olduğundan, gemi onu Kırım'a götüreceği yerde Eflak sahillerinden birine bıraktı.

Bedrettin'in hayat hikayesiyle ilgili bu bilgilere softa zihniyeti karışmış olabilir. Gemi yolda macera üstüne macera yaşar, fırtınaya tutulur, Eflak kıyılarını yanaşır. Bedrettin'i bırakıp kaçar. Basit ve alışlagelmiş bir hikaye. Çünkü, anlatılanlarda vurgulanmak istenen başka idi. Onlara göre, Pir'in Rumeli ve oradaki işlere karışmış olması, bir tesâdüfün sonucudur. Fakat, yine de biz diyoruz ki: O kendisini öyle plansızca, bir rüzgarın esintisine bırakıp da gidecek biri değildi. Çünkü Mircea, Bedrettin'i büyük bir saygı göstererek karşılamıştır. İdris Bitlisî, tarihinde, bu iki adam arasındaki sâmimi dostluktan söz ediyor. Bu dostluğa ise, Şeyh'in öğretisinin Hristiyan inancına yakın olması neden imiş. Koca Hüseyin, bu dostluk ilişkisini ittifak olarak nitelendiriyor. Buradan da ikisinin, işbirliği yaparak, anlaştıkları sonucu çıkarılabilir. Bilindiği gibi; Ulah prensi, uzun yıllar boyunca, Anadolu beyleriyle bir ilişki içindeydi. 1391 yılında Yıldırım Beyazıt onu, görevini bırakıp, bir kenara çekilmesi için ikaz etmişti. Bunun sonucu ise pek belli değil. Ama prensin, Osmanlıların her boyun eğdirme girişimine karşı koyarak, onlara teslim olmadığı anlaşılıyor. Sultanı elinden geldiğince hırpalamaya çalışmıştı. Zorluklar çıkarmış, 1402 yılından sonra da aynı tutumunu sürdürmüştü. İşte bu Osmanlılara devamlı karşıtlıktan dolayı, Bedrettin ona kendi planından söz açtı ve uzun uzun konuştu. Mûsa Çelebi'nin Azap Bey'i de orada idi. Köse Mihal'in, Mehmet Çelebi'den ziyade tasavvufa yönelmiş evlatlarından biri de kendilerine katılmıştı.

Yine Bedrettin'in hayat hikayesinde; o, Eflak'tan kalkıp Dobruca'nın güneyindeki Deliorman'a geçerek, orada bulunan "*bir yığın ahalî*" ile hemen kaynaşıyor. İdris Bitlisî ve Koca Hüseyin'e göre Şeyh, burayı mekan tutarak, Rumeli'deki bütün vilayetlere müritler yollamış. Yine o ikisi yazıyor, diyorlar ki: Bedrettin, dostlarını ve yakınlarını geldiğinden böylece haberdar etmiş.

Bedrettin, Eflak'ta Mûsa'nın eski adamlarıyla birlikte, Zagora ovalarına yöneldi. Şeyh burada kenti bir an önce ele geçirme niyetini taşıyordu. Osmanlı egemenliğine 1396 yılında düşen Kuzeydoğu Bulgaristan'daki Türk kolonileşmesi daha Yıldırım Beyazıt'ın ilk yıllarında başlamıştı. Bunu göz ardı edemeyiz. İlk garnizonları tahkim için Anadolu'dan birçok insan, buralara gelmiştiler. Öyle ki, XV. y.y.'ın başlarında, kuzeydoğuda Silistre ve Şumnu arasına pek çok akıncı yerleşmişti. Bu durum Bedrettin'in başkaldırısına etnik bir sosyal taban oluşturuyor. Hatırlamak gerekir ki, Mûsa da aynı akıncılara dayanarak iktidarı ele geçirmişti. *"Onun kadı askerinin anısı akıncıların hafızasında tazeliğini hâlâ koruyordu". Duçalar köy "ahalisi Şeyh'in askerî yargıçlık yaptığı dönemini iyilikle andıklarından kendisine sayısız armağanlar verdiler".*

Bedrettin'le karşılaşp bir tartışma bahsine giren İbn Arapşah'ın yazarak bildirdiğine göre; *"Şeyh'in çevresini saran sıradan bir yığın insan, onu hediyelere boğuyor, saygıyla selamlıyordu".*

Bedrettin'in esas amacı ne idi?

Adsız bir kronikçi, bu hususta diyor ki: *"Zagora ovasında Şeyh'in" "bazı tasavvufçuları iddia ediyor": Şeyh, halkın karşısına çıkmış, "bundan sonra egemenlik bende; taç bana verildi. Bana melik ya da mehdî derler. İsyan bayrağını açtım" demiş. Saray ulemâsından Şükrullah bile "Bedrettin'i mehdî, Mustafa'yı da peygamber" sayıyorlardı diyor.*

Mehdi, bir diğer mânada, kurtarıcı da demektir. Şeyh Bedrettin'e inanların bir kısmında mehdilik inancı vardı ve onlar için büyük beklentilere sebep oluyordu. Şeyh'in torunu, dedesinin Sultanlık pâyesini pek kabul etmese de, bunun bizim için hiçbir önemi yok. Bedrettin'in düşmanları arasına dahil edilemeyen İbn Arapşah'ın bile onun padişahlığına değinmek istemesi bir kenara, akla hayale gelmeyen çok şeyler söyleniyor. Şeyh'in kökeni Selçuklu sülâlesine varıp dayanıyor. Bu ona asalet verilmek için mi söylenmiş, bilmiyoruz. Bedrettin'in dedesi Abdülaziz'in, *"Hacı İlbey, Ece Bey ve Fadıl Bey'le birlikte, başında Orhan'ın oğlu Süleyman Paşa'nın bulunduğu etkin bir yöneticiler grubu içinde"* yer almasına ne diyelim? Kardeşlerinden farklı bir siyaset izleyen Süleyman Paşa'nın Selçuklulara gereken önemi vermiş olmasına rağmen, Orhan'ın diğer

oğlu Murat, hem Anadolu hem de Rumeli'de, eşitlikten ziyade Osmanlı hegemonyasını daha ön plana geçirmekte diretiyordu. 1357 yılında Şehzade "*Süleyman'ın ölümüne kadar Rumeli, fiilî olarak Anadolu'dan bağımsızdı ve veliaht ile yandaşlarının egemenliği altındaydı*".

Orhan Bey'in Anadolu beylerinin varlığına tahammül edemeyişini politik olarak Şehzade Murat'ın izlemesindeki sebep ne idi? Belki babasının İmparator Kantakuzen'in damadı olması ve kendisinin de Süleyman Paşa'dan ziyade varisliği idi. Görüyoruz ki; Şeyh, Süleyman Paşa'nın zihniyetini olduğu gibi taşıyor. 1402 yılında Timur'un saflarına geçip de Osmanlılara karşı bir feodalite oluşturan beylerle anlaşmak istemesi fikri Anadolu gezilerinden beri zihnine yerleşmişti. 1416 yılındaki Kastamonu'ya kaçması, bu tezimizi destekler mahiyettedir. Onun Osmanlı otoritesine tamamen katılmayı kesin olarak red etmesi açıktır. Osmanlılardan sırf bu yüzden kopması yanında, Rumeli'deki Osmanlı tâcının bir diğer adayı Düzmece Mustafa ile zıtlaşması da sırt bu yüzdendir. Çünkü, Cüneyt Bey ile ittifak meydan getiren Mustafa'nın saltanattan başka bir düşüncesi olmadığı gibi, Birinci Mehmet'le de rekabet halindeydi. Düzmece "*Mustafa, Osmanlı sülâlesinden*" gelmekte diretiyor, Rumeli beylerini de sırf bu yüzden yanına topluyordu. Yörükler, yayalarla birlikte akıncılar onu desteklemediler. Mustafa da Selanik'e varıp Bizanslılara sığınmak zorunluluğunda kalacaktı. Bu, Osmanlıya karşı duyguların Türklerin yüreğinde ne biçim "*kök saldığının bir göstergesiydi*".

Bedrettin'in bu şartları değerlendirip onlardan yararlanma saati çoktan gelmişti. Vakit kaybedilemezdi. O bunu biliyordu. Topluma hakimiyet teorisini, Osmanlılara değil de, daha önceki kitlelere dayandırarak (ileri sürüyor), böylece bir lekeden de kurtulmuş oluyordu. "*O, aynı zamanda siyasal meşruluğu ile dinci önderlik bilinci arasında bağlantı*" kurup, harekete geçerek, öyle mücadeleye atılmıştı.

Aşıkpaşazâde'ye göre, Şeyh'in tarafında olan mutasavvıflar Deliorman'dan her tarafa seslenmişler. Şeyh diyormuş ki: "*Gelin, bundan böyle tek sultan benim, sultanlar bana bağlı. Kim sancak istiyorsa gelsin, kim subaşılık istiyorsa verelim. Kimin dileği varsa bize gelsin*". Güya, kendinden de söz ediyormuş, aynen şöyle diyormuş: "*Bu ülkede ben ayaklandım, burada halife benim. Aydıneli'nde ise Mustafa ayaklandı*".

Tarihçi Neşri Şeyh'in taraftarlarını kendince aşağılayıp, onları "*Düzenbaz, ayaktakımı, budala*" olarak görerek, her birinden, iz peşinde koşan aptallar diye bahsediyor ve bunlar "*Şeyh'in Musa Çelebi'nin yanında kadıasker iken kendilerine tımar dağıttığı kitlelerdir*" diyor. "*Başka bir deyişle, Bedrettin'in yanına yalnız Türkmenler, köylüler ve işsiz savaşılar değil, aynı zamanda sipahiler de koşmuş*".

1413 yılı ve sonraki deneyimlerden sonra Bedrettin iyice anlamıştı ki: Sipahiler olmadan iktidar, değil onu ele geçirmek, iddiası bile ortaya atılıp da konuşulamazdı. "*Aynı zamanda Musa'nın propagandasını yaptığı gazilik fikrini bir yana*" koyup "*cihad düşüncesinden de vazgeçti. Bunun yerine dinsel hoşgörüyü getiriyordu. Sırbistan ve Bulgaristan'daki Türk yandaşı küçük soyluları*" böylece "*kazanmak istiyordu. O bakımdan hareketin sosyal tabanındaki birlik kendiliğinden değildi. K.E.*" Wadekin'in çıkardığı sonuç ise, "*1416'da Anadolu ve Rumeli'de devlete karşı olmakta birleşen iki ayrı olgu söz konusuydu. A. S. Tveritinova'ya kalırsa, Mustafa'nın başkaldırısını halktan gelen radikal kanat*". Bedrettin'inkini "*ise yine aynı hareketin*" bütünlüğünde "*ılımlı feodal kanat*", desteklemiş olması gerektir. N. Filipoviç, ayaklanmaların her üç odağının da Bedrettin tarafından ortaya konduğunu ve onun ipleri elinde tuttuğunu söylüyor. Bundan anlaşılan olayların tek bir hareket olduğu. O böyle düşünmekle ayaklanma odaklarının arasında bulunan "*görüş ve derece farklarını*" da bir nevi görmezlikten gelmiş.

Şeyh'in hayat hikayesinde, bilhassa Menakıpname'de Bedrettin'e isyancı damgası vurdurulmamak için, Börklüce hakkında hiçbir çirkin söze yer verilmiyor. Dikkat, Börklüce Mustafa'dan Düzmece Mustafa'ya kaydırılmak isteniyor. Görüyoruz ki, işin içinde bir iş var. O, yalnız Şeyh'in saygınlığını suistimal etmekle suçlanıyor. Aynı zaman birimi içersinde yaşasalar bile, iki Mustafa'nın arasında bir ilişki kurup da biri diğerinin aynı diyemiyoruz. Çünkü, elimizde bu hususta pek fazla bilgi verisi yok.

Yine Bedrettin'in hayat hikayesinde, Börklüce'nin verilen emirleri yerine getiren biri olduğuna işaret ediliyor. Daha doğrusu o, Şeyh'in hizmetkarı, başka bir şey değil. İdris Bitlisi de aynı temaya değiniyor ve kapsamı biraz daha genişletiyor, olaylarda bu hizmetkarın "*ustasının emriyle hareket ettiğini, Aydın halkını onun*

davası uğruna kazanmak istediğini” kitabında yazıyor. “*Peki, ama Şeyh İznik’ten niçin öyle birden bire ayrılıp da Doğu Anadolu’ya geçti?*” (Pardon, Karadeniz bölgesine.)

Koca Hüseyin, işte bunu cevaplandırmak istiyor, diyor ki: Tezgahlanan her şeyin kendi üzerine kalmasından korkuyordu. Üstelik Kastamonu’ya, Eflak’a, Deliorman’a varınca oralarda, onun kendisinden tamamen koptuğunu niye söylemiyordu? Wadekin’e “*göre, Şeyh’in bundan amacı, radikal Mustafa’nın*” ve göçer “*Torlakların dizginlerini elde tutmasını bildiğini, egemen sınıf yanlılarına gösterebilmektir*”.

İkisinin de İznik’ten ayrılmalarından sonra birbirlerinden farklı yol izlemeleri akla bazı soruları getiriyor olmasına rağmen, şu çok iyi bilinmeli ki Bedrettin hem üstün kültüre sahip bir din adamı hem de devleti çok iyi tanıyan biriydi. Çünkü kazaskerlik yapmıştı. Mustafa Akdağ buna ziyadesiyle önem veriyor. Daha doğrusu o, yani Bedrettin egemen sınıftan sayılıyordu. Devlet adamlığında kazandığı deneyimleri isyanda kullandı ve ona göre hareket etti. Bu önemli bir nitelikti. Bedrettin, Mustafa gibi “*Tüm feodal toplumu yadsıyan bir devrimci*” olmaktan çok reformcuydu. Birinci Mehmet’i iktidardan alaşağı etmenin ancak sipahilerle mümkün olduğunu, başka türlü olamayacağını, bunun için de onlara eşitlik ilkesinden bahsetmekten ziyade toprağı onlar arasında da dağıtmanın gerekeceğini biliyordu. “*Buna karşılık Hristiyanlarla uzlaşma fikrini*” Börklüce ile tamamen paylaşıyordu.

Devletin siyasî ve askerî bakımdan ağırlığının Rumeli’ye geçmesi sonucunda Hristiyanlarla olan bütün ilişkiler yeniden düzenleniyordu. Bedrettin de bu yolu izledi. Beyazıt ve Mûsa’dan çok farklı olarak o, Türklerin yerli halklarla kaynaşmasını istiyordu: Dinlerdeki eşitlik ilkesinden de bu amaçla yararlanıyordu. Siyasî ayrımcılığın da bırakılması gerekirdi. Kim olursa olsun yeni kurulacak devletin içerisinde yer almalıydı. Öyle bir toplum düzeni kurulmalıydı ki, Katolik Avrupa’yı sarsabilsin. Batı kiliselerine karşı birleşmeliydiler. Lâtin-Grek Birliği’nden ziyade Ortodoks-İslâm Birliği’ne gidilmeliydi. Yönetenlerle yönetilenleri birbirlerine bağlayan tek unsur hoşgörüden başkası değildi. O da ancak hümanizm düşüncesiydi. Onun düşüncesinde ütöpik planlar ve gereksiz pratikler bir yana bırakılıyordu.

Buna karşılık Börklüce Mustafa radikal devrimi seçmişti. Onunki yeni bir doktrin değildi, çok önceleri bile denenmişti. Öyle olmasına rağmen Mustafa'da da bulunan hoşgörü formülü bu sisteme kendine özgü bir nitelik veriyordu. O fikir "yüksek İslâm çevrelerine özgü faydacı tutumdan kaynaklanıyordu". Öyle ki, köylü ve "göçer gruplarının militan" savaşıklık "ideolojisi haline geldi". Böylece din eşitliğinden ziyade sosyal bir eşitliğe kendiliğinden dönüştü. Sınıf mücadelesiyle hoşgörü yan yana idi. Eşitlik düşüncesi, peygamberlik telakkisinde Mesih rolünü nasıl oynuyorsa, mehdîliğe de aynen soyunuyordu, çünkü eşitliği ancak Tanrının inayetindeki bir önder sağlayabilirdi. Kurtuluşa giden yolda ilk safhayı Mustafacılar büyük bir samimiyetle üstlendiler. Onlar için Mehdî duruma müdahale etmeliydi. Yapılmasına yapıldı, ama sonunda yenildiler. Böyle olmasına rağmen; onlar, Mustafa'nın yeniden Samos adası'na çekildiğine inanıyorlardı. Çünkü o, ölümsüzlüğünü ancak orada sürdürdüğü gibi ileride meydana gelebilecek her türlü zulme yeniden müdahale edebilirdi.

"M. A. Mehmet, Bedrettin'i de bu konuda Mustafa'yla yan yana koyuyor. Onun öğretisi eninde sonunda "mal ortaklığı"ndan başka bir şey değildi diyor: Şeyh'i böylece yine köylü ve pleplerin temsilcisi olan Thomas Münzer ile aynı kategoriye sokuyor". Bedrettin'in Mustafa'yla ilişkisine baktığımızda bazı benzerlikleri görüyoruz. Öte taraftan "fenomenolojik açıdan benzer noktalar var, ama tarih açısından değil!" Bir kere "T. Münzer, feodalizmden kapitalizme geçişi hızlandıracak bir burjuva" öncesi ihtilâlin "eşiğinde bulunuyordu. Münzer hareketini" ondan dolayı, bu tarihî duruma bakarak ele almalıyız. "Onun kurduğu "ittifak", kent ve kır kökenli yoksul halkı aynı" sınıf potasında yoğurduktan sonra bu "sınıf tanrının yeryüzündeki düzenini kılıç zoruyla" sağlayacaktı. "Gelecek için düşündüğü sınıfsız toplum 16. yüzyılda buna henüz hazır değildi. Ama", bu düşünce ve ulaşılmak istenen hedefe bir kavga sonucu yaklaşma fikri olmasa, Münzer ütöpik bir çete başından ileri geçemez. O, Mustafa'nın yüz yüze kalmadığı "birtakım durumlarla karşılaşmıştı". Ama Anadolu'da feodalizm güçlüydü, gittikçe de geliyordu. Öyle olmasına rağmen; "Mustafa, Münzer'in amacına paralel bir topluma önceden ulaşmayı göze alabiliyordu. Oysa Bedrettin, bu düşüncelerden" ziyade, sömürünün hafifletilip, yoksulların daha iyi şartlara kavuşturularak, fakirliğin kaldırılmasını istiyordu. Ama bu, devleti tamamen

yıkarak değil, reformlarla yapılmalıydı. O, tam anlamıyla bir ihtilâl devrimcisi değil, sadece ıslahat ve yenileştirmenin bir taraftarıydı.

Bedrettin, Edirne'de ilk çatışmasına girdiği zaman *"hissedilir bir yenilginin tadını almıştı"*. Sipahilerin *"çoğu onu oracıkta bıraktılar. Eski Osmanlı kronikçileri durumu anlatırken"* diyorlar ki:

"Ahali "onun davasından hayır gelmediğini görünce dağılıp gitti, yanında pek az kişi kaldı". Ama Şeyh talihini bir kez daha denemeye kalktı. Sadık yoldaşlarını Deliorman bölgesindeki sık ormanlarda topladı. Onu sevenler her yandan koşuşup geldiler. Bize kalırsa bunlar akıncılar, Yürük, Ulah ve Hristiyan reaya idi. Ancak onun reformcu fikirlerinin toplumda açıkça ne gibi bir profil kazandığı" pek belli değil. "İhanet çevresini iyice sarmıştı, yeni hiçbir eyleme kalkışmadan Mehmed'in eline düştü. Sultan, bu ünlü din bilgini ve saygın Şeyh hakkında hüküm verme cesaretini" kendinde "bulamadı. Şeyh'in Sünnî hasımları ve hasetliler öncelikle şehzadenin hocası Fahrettin onun idamından yanaydılar. Çaydar adında bir Mevlevî fetvayı okudu. Asılarak idam edilmesi isteniyordu, ama mallarının haczi değil. Bunlar torunlarına bırakılacaktı. 18. 12. 1416 günü Serez çarşısında herkesin gözü önünde asıldı. İnfaz biçimi, suçlunun yüksek soylu geçmişine yakışır olmalıydı". Moğollar ve Türkler arasındaki mevcut "inançlara göre hanlar ve onların sülâlesi ancak boğularak ya da asılarak öldürülebilirlerdi, kanları toprağa düşmemeliydi. İlkbaharda değil, kışın öldü, gerçek bir aziz gibi... Çünkü inanç geleneklerine göre, peygamberlerin çoğu kış vaktinin dünyevî cefa âlemini cennete tercîh ederlerdi.

Gerek kelâmı gerek eylemiyle, müritleri gibi ne sınır ne de tabu tanıyan Şeyh, bütün bunlara rağmen ulema çevrelerinin gözünde daima bilgin bir tasavvufçuydu. Ama sultanlık tacını ele geçirmeye kalkışmıştı, ölmeliydi. Sınıf egemenliğini kaldırmayı düşünmediği için, işkence ve cellat kılıcı ona reva görülmemişti. İşte bu" nedenledir "ki, Şeyh'in Serezli dervişleri kendisine bir türbe yaptırdıkları zaman dönemin büyükleri pek ses çıkarmadılar. Kadirî tekkesinin baktığı türbe Müslümanların yakın zamanlara kadar inayet bekledikleri bir erenler tekkesiydi" diyor. "17. yüzyılın ikinci yarısında Balkanları dolaşan Türk gezgin ve coğrafyacısı Evliya Çelebi, Şeyh'in kabrini ziyaret" etmişti. Şeyh'i II. Mehmet

döneminde binlerce müridi odan dev bir kişilik olarak anıyordu. Çelebi için o, ayaklanmacı değil, mucizelerin adamı ve afaroz edilmiş biriydi"

Çok çabaladılar ama, Şeyh Bedrettin'in düşüncelerinin önüne bir türlü geçemediler. 1413 ve 1416 yılları arasında Akşemsettin, onun yetiştirmiş olduğu bir talebedir. Daha sonra o, 1448 yılında *"Bursa'nın kuzeydoğusundaki bir yerde Şeyh'in torunuyla"* buluşmuş idi. Halil, Akşemsettin'in *"dul kalan gelinlerinden"* birisiyle evlidir ve ılımlı bir yöntem izlediğinden *"ötürü, Hacı Bayram'ın kurduğu tarikatın Pirlığıne"* kadar yükselmişti. İkinci Mehmet zamanında bu tarikat pek kovuşturulmadı.

"Oysa Bedrettin düşüncesinin ılımlı kanadına karşı çıkanlar vardı. Bunlardan Ömer Dede, Börklüce'nin düşüncelerine yakındı. II. Mehmed'in Anadolu'da baskı altında tuttuğu" Alevîler onun çevresinde toplanıyorlardı. İkinci Mehmet, Bedrettin ayaklanmasıyla ilgili gördüğündendir ki "sürgün mekanizmasını işleterek, Saruhanlılar ile Deliormanlıları Arnavutluğa göç ettirdi. Bu zehirlenmiş insanların hakından böylece gelmek istiyordu. İsyan bölgelerinde kalanlar ise gerek Sünnî gerekse Ortodoks Hristiyan inançlarından farklı dinsel özelliklerini 19. yüzyıla kadar korudular. Bunlara Amuga deniyordu. Karadeniz kıyısında Burgaz'ın güneyinde yaşıyorlardı. Asıl yerleşim bölgeleri de Trakya" idi. "Şeyh'e en yakınlık gösteren kesimi oluşturuyorlardı. Bazı örf ve âdetleri Bektaşilerinkine benziyordu. Gerçi Şeyh'in" bu tarikatla herhangi bir ilgisi pek açık olarak belgelenemiyor; ama Hasluck, o karakter özelliklerini Bedrettin'in etkinliğine bağlıyor.

Şeyh'in zamanında, o devirdeki bir takım karışıklıklardan istifade ederek Mecdîliğini ilan eden İbn Felah'ın Irak'taki devletinde de birtakım gariplikler görülüyordu. Tasavvufa tam anlamıyla girmiş olan bu devletin ileri gelenleri, daha doğrusu liderleri mukaddes idiler. Ali'nin, hatta Muhammed'in inkarnasyonu olarak telakki edilen saygın bir kişilikleri vardı. Dervişler vecde gelerek raks ediyorlar, ondan sonra da kılıçlar üzerine göz kırpmadan atılıyorlardı. Düşünceleri tamamen bir hayal dünyasının sonsuz ufuklarına açıldığından, gerçekler onlar için anlamsızdı. *"Ama öte yarıda Eylül 1415'de Girit'te patlak veren köylü isyanlarının Börklüce düşüncesinin bir uzantısı olduğuna ilişkin belli kanıtlar yok.*

Bedrettin kelimesi de 1480'lerde Türk dil hazinesine âdil, dürüst, yürekli kişinin simgesi olarak girdi: Ben halümce Bedrettin'em... Üstelik onun anısını Hristiyanlar da canlı tuttular. Macar Georg'un anlattığına göre, Sakız adasında yaşayan Müslüman dervişler", Hristiyan Horisleri kutsamaktaydılar, demektedirler ki: "Sizin inancınız da bizimki kadar saygındır".

"H. İnalçık, Şeyhin aslında uc beylerinin merkezî monarşi karşısında yer alan yandaşı olduğunu, isyanın da uc beyliklerinde ve uzak bölgelerde yaşayan sosyal çelişkilerden kaynaklandığını ileri sürer. Oysa Şeyh'in çağdaş ve sonraki kuşaklar üzerinde bıraktığı derin izler bu varsayıma dolaylı olarak ters düşüyor.

Gerekleştirmeye çabaladığı devlet ve insanlık idealleriyle Bedrettin, dünya tarihinin büyükleri arasına çoktan yükselmiştir ve çağının en güçlü kişiliklerinden ve Mustafa Kemal'e kadarki en üstün devlet adamlarından biri sayılabilir"¹⁷⁶.

* * *

Gerçekten de Bedrettin'in iki adamı basit birer kimse değil. "*Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal gibi propagandacılar, şeyhten aldıkları ilham ve hızla, az zaman içinde binlerce kişiyi ayaklandırmaya muvaffak olmuşlardı. Bunlar arasında mansıp ve mevkilerinden düşmüş bir takım gayr-i memnunlar ile medrese talebeleri dahi vardı. Şeyhin kazaskerliği zamanında maaş ve tımar elde etmiş olanlar da bu isyana iştirak etmiş bulunuyorlardı. O, her murada ermek isteyeninin kendisine başvurmasını, kendisinin halifelerini ve Aydın ilinde ayaklanan Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal'in dahi kendi adamlarından ve hidâyet kılavuzlarından bulunduğunu ilan diyordu. Şeyh Bedrettin Mahmut, gerek hükümet ve gerek ulemâ arasında müsâmaha edilemeyecek kadar tehlikeli bir ihtilâlcî görünüyordu. Hattâ kendisi, ayaklanmadan önce bile, hükümetçe sıkı bir tarassut altına alınmıştı. Onun öldürülmesi, yapılmak istenen siyâsî inkılâbı durdurmuş olsa bile, dinî inkılâba tamamiyle sed çekememişti. Şeyhin ölümünden iki asır sonra, Bedrettinîler, hükümetin dikkat nazarını çekecek kadar bir varlık ve*

176 Werner, a.g.e., s. 47-56; Türklüğün ruhunda ve insanlığın hakikatindeki Bedrettin'in şahsiyeti ve konumu üstün niteliklidir. Kaygusuz, a.g.e., s. 24.

faaliyet göstermekte idiler. Aziz Mahmud Hüdâyî'ye göre şeyhin yolunda gidenler Kızılbaşlar ile birdi.

Vaktiyle Baba İshak taraftarlarının Dobruca'ya geldikleri göz önünde tutulursa Şeyh Bedrettin'in Deliorman'ı niçin intihâb ettiği ve az zamanda etrafına binlerce kişiyi toplayabilmekteki muvaffakiyetin sırrı anlaşılır.

Reisi ve taraftarları dervişlerden mürekkep olan bu hareket Osmanlı tarihinde tek bir misâldir”¹⁷⁷.

177 Gökbilgin, Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı... s. 69-70.

OLAYIN DİĞER BOYUTU VE BEDRETTİNCİLER

1- BAŞKA BİR MENAKİP

Abdübaki Gölpınarlı, benim gibi kaynakları didik didik eden, kılı kırk yaran bir araştırmacı değildi. **Şeyh Bedrettin**'in “**Varidat**” adlı kitabını **Prof. Dr. Şerafettin Yaltkaya** ve **Bezmi Nusret Kaygusuz**'dan sonra günümüz Türkçesine çevirmiş, **Şeyh Bedrettin**'in torunu **Hafız Halil**'in “**Şeyh Bedrettin Menakıpnamesi**”ni yayınlamış ve bunu nazım halinden nesre dökmüştü. O yine de saygı duyduğum bir kişiydi. Çünkü onun yazdıklarından faydalandım. Ancak ikinci bir menakıpnameyi nedense kabul etmez, bunun uydurma ve başka bir eserden alıntı olduğunu, o eserden aşırıldığını¹⁷⁸ söyler. Nereden biliyorsun, belki de “**Hace-i Cihan ve Netice-i Can**”ı yazan, söz konusu bazı benzer beyitleri ve bazı ifade tarzlarını ikinci “**Şeyh Bedrettin Menakıpnamesi**”nden aşırmıştır. İlim nazarında **Abdübaki Gölpınarlı** bir bilirkişi raporu hazırlayacak konumda değildir. Çünkü o Bağdat yakınındaki bir kasaba ismini işaret ederek, bunu yazan Semave dememiş, **Meriç** kıyısında Sınav demiş¹⁷⁹ diyor. Bu onun şuurlaltını yansıtıyor. **Sınavna** zaten **Meriç** kıyısında, bunda tenkit edilecek bir durum yok. İlla **Sınavna** denilecek değil ya, **Sınav** da denilebilir.

Gölpınarlı, **Otman Baba**'nın Fatih devrinde yaşadığını söylediği gibi, bu Otman Baba'nın Fatih'ten önce 2 Nisan 1430'da vefat ettiğini¹⁸⁰ söylüyor. Çelişki

178 Abdübaki Gölpınarlı, Sınavnakadısiyoğlu Şeyh Bedreddin ve Menakıbı, İstanbul 2008, s. 192

179 Gölpınarlı, a.g.e., s. 196

180 Gölpınarlı, a.g.e., s. 190

burada. Fatih doğmadan iki yıl önce vefat eden insan nasıl Fatih devrinde yaşar. İşin tuhafı menakıbı yazan kişi hakkında “*bu menakıbı düzen kişinin sözleri birbirini tutmadığı gibi tarihe de uymuyor*”¹⁸¹ diyor. A. Gölpınarlı ilkin aynaya baksın, sonra söz konusu sözleri söylesin. Sanki kendine söylüyor.

Otman Baba, Şeyh Bedrettin isyanında sağ kurtulmuş olabilir, ya da tutuklanıp serbest bırakılmış da olabilir. **Şeyh Bedrettin**'in vefatı ile aralarında 10 yıl var. Bu onun olaya katılmasının imkansız olduğunu göstermez. Ama **Gölpınarlı** bunun birini bile düşünmemiş. Ayrıca menakıpnamede **Tonus Baba**¹⁸² deniyor. Bizim kazanın, yani **Şarkışla**'nın eski adı **Tonus**'tu. Merkez, ovaya, kalenin dibine alınıp **Şarkışla** adı verilince, **Tonus** nahiye oldu. Şimdi ise adı Altınyayla ilçesi¹⁸³ Burada **Arap Dede** vardır.

Sivaslı **Aşık Ruhsati** diyor ki:

“Dedem vilayeti gitsem Tonus’a

*Saklamaz sırrını, sezegen olur.”*¹⁸⁴

Erol Toy, Şeyh Bedrettin konulu “**Azap Ortakları**” romanında, “*Beri bak Tonus baba uşağı, dedim*”¹⁸⁵ cümlesini kullanır. Ama **Abdulkadir Gölpınarlı** bunu bilmez. O **Tonus**'un ne olduğunu, nerede olduğunu da bilmez. Vay efendim, **Şeyh Bedrettin**'in yanına **Anadolu**'nun orta kısımlarından, **Akdeniz** kıyılarından, **Irak**'tan, hatta **Hazar** kıyılarından bile koşup gelenler olmuş. Neden gelmesinler? Gelemezler mi? **Şeyh Bedrettin** Kazaskerlik yapmış biri. O, Osmanlı hükümdarlarından biri olan **Musa Çelebi**'nin şeyhülislamı da sayılır. **Gölpınarlı, Şeyh Bedrettin**'in **Tebriz**'de, **Timur**'un meclisindeki tartışmada birinci geldiğini,

181 Gölpınarlı, a.g.e., s. 188

182 Gölpınarlı, a.g.e., s. 189

183 Ahmet Gökbek, Kangal Yöresinde Ziyaret Yerleri, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 3. sayı, Sivas 1999, s. 170

184 Doğan Kaya, Karacaoğlan ve Dadaloğlu'nun Deliktaşlı Ruhsati'ye Etkieri, , II. Uluslararası Karacaoğlan-Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu, Adana 1993, s. 85

185 Şeyh Bedrettin-Azap Ortakları-Roman, 24 Mart 2010, <http://arzunununcileri.blogspot.com.tr/2010/03/azap-ortaklari-erol-toy-roman.html>

Halep Türkmenleri'nin ona hanikah yapmak istediklerini, **Şeyh Bedrettin'in Aydın'a** gelmeden önce **Anadolu'nun** bazı yerlerini gezip gördüğünü ne çabuk unutmuş?

İlim kaynağa, ifadelere ve mantığa bakar. Konuyla ilgili her eser ilim nazarında bir kaynaktır. Ben söz konusu eseri iki ilmi çalışmamın, hatta yazdığım ilmi makalelerde bile söz konusu etmedim ama, şimdi konu açılmışken belirtmek zorundayım.

Uluğbey'in haber göndermesi üzerine, **Kırım'a**, oradan **Türkistan'a** gitmek isteyen **Şeyh Bedrettin'in**, **Sinop'tan** bindiği bir geminin fırtınaya tutulması sonucunda **Eflak'a** bırakıldıktan sonra, onun **Deliorman** ve **Eski Zağra** civarlarına geldiğini, burada kendisini kurtarıcı mürşit ilan ettiğini belirten Menakıpnamede deniyor ki:

Dergaha ilkin **Balum Sultan** gönüllülerinden **Kara Bahar**, **Güzel Abdal** ve **Köçek Kaygusuz** emrinde elli beş vücut derviş geldi, her biri silahlı keçe külahlı... **Otman Baba** gönüllülerinden **Cehennem Karası** ve **Turum Dede** emrinde kırk vücut derviş geldi, (her biri iri kıyım ve mızraklı...) **Sultan Tonus Baba** dergahından **Salur Abdal** ve **Kül Abdal** emrinde otuz beş vücut derviş geldi, (bunların kiminde ok dolu sadak ve yay, kiminde kılıç ve hançer...) **Şah-ı Necef İmam Hüseyin** şifahanesinde **Çınar Dede** ve **Çırak Abdal** emrinde kırk vücut derviş geldi, (tekmlil silahlıydılar.) **Sultan Şuca** dergahından **Gerçek Dedem**, **Mert Abdal** ve **Şahkulu** emrinde yirmi beş vücut derviş geldi, (kimi meğferli, kimi zırhlı, kiminde kargı kiminde kılıç kalkan...)

Bunlardan başka, **Sultan Muhsin** sevenlerinden **Hüseyin Ali** ve **Pir Veli** geldi. **Baba Ahmet Zencefil** yiğitlerinden **Baba Hüseyin Kulu** geldi. **Mir Gıyasettin** gönüllülerinden **Baba Hordek** geldi. **Mir Haydar** tekkesinden **Baba Aliyyi Tuna** geldi. **Meşhed-i Hazreti İmam Ali** şifahanesinde **Seyyit Merd-i İmami**, **Seyyit Cami**, **Baba Mecnun** ve **Şah Vela-yı Meşhedi** geldi. **Hazreti Hüseyin** dergahından **Gulam-ı Ali**, **Hüseyin Kulu** ve **Şah Veli** geldi. **Kasım-ı Enver** perişan kullarından **Baba Ahmed-i**

Şirvani, Mansur-u Geylani ve Cafer-i Horasani geldi. Dervişe dervişan olsun, binden fazla abdal... Kimi sufi, kimi halife; cümle yedi binden çok adem.¹⁸⁶

Bunlar **Mehdi** bekliyorlar. Kimi **İsa** ölmedi, gökten inecek diyor. Hatta kıyametin alametlerinin belirmesini bekliyorlar. Ancak şeyh onlara, **“Boşuna beklemeyin, sizin beklediğiniz güneşin batıdan doğması gibi o alametlerin biri bile gerçekleşmeyeceği gibi, ne Mehdi çıkacak, ne de gökyüzünden İsa inecek”** diyor. Bunun üzerine müritlerinin pek çoğu dağılıyor. Yanında yine de bir miktar adamı kalıyor. **Şeyh Bedrettin**, kimi müelliflere göre 1416 yılından beri, kimi müelliflere göre de 1418 yılından beri burada, **Ağaçdenizi**’nde. **Şeyh Bedrettin**, dergahına gelenleri yediriyor, içiriyor, onları misafir ediyor, ağırlıyor.

Ve bir gece, kış günü, Şeyhin dergahı basılıyor. O tutuklanıp **Serez**’e götürülüyor. Sonrası malum. Bu baskın yapanların başındaki adamı Kapıcıbaşılardan Çakır Ağa¹⁸⁷ diyorlar.

2- MUSTAFA ÇELEBİ ve CÜNEYT BEY

A- ZAMANLAMA AYNI:

a) Düzmece Mustafa Olayı, Onun Cüneyt Bey’le İlişkisi

Birçok Osmanlı kaynağı Mustafa Çelebi’ye Düzmece Mustafa diyerek, şehzadeliğini bile inkar ederlerken, Hristiyan kaynaklar onun Yıldırım Beyazıt’ın oğlu olduğunu belirtirler.¹⁸⁸ Bu şahıs Osmanlı tarihlerinin hemen hepsinde Düzmece Mustafa olarak vardır. Daha doğrusu Osmanlı tarihi onsuz olmaz. Yalnız şunu belirtmekte fayda vardır. Kanunî Sultan Süleyman’ın Mustafa adlı bir

¹⁸⁶ Gölpınarlı, a.g.e., s. 188-189

¹⁸⁷ Gölpınarlı, a.g.e., s. 188

¹⁸⁸ Balivet, a.g.e., s. 88

oğluna da isyanından sonra “*Düzmece Mustafa*” denmiştir. Onunla bu karıştırılmamalıdır.

Mustafa Çelebi'nin güzergahı ile Şeyh Bedrettin'in güzergahı aynıdır. O da Sinop'a gitmiş, İsfendiyar Bey'in sarayında bulunmuş, gemiyle Eflak'a geçmiş ve Mirça ile ittifak içinde bulunmuştur. Cüneyt Bey bu sırada Niğebolu'ya sancak beyi olarak atanmıştı. Aydınogulları Beyliği'ni elinden alan Birinci Mehmet'e karşı fırsat kollamaktaydı. Ulahların da desteğini alan Mustafa Çelebi'yi desteklemeye başladı. Birinci Mehmet'e karşı olan Rumeli beylerinin de yardımı ile bu güçler Bulgaristan'da hareket geçtiler. Osmanlı yönetimine bağlı yerleri 1416 yılının Ekim ayında yağmaladılar.

Anadolu'dan Edirne'ye dönen Birinci Mehmet durumu öğrenince Trakya'dan Makedonya'ya hareket eder ve karargahını Serez'de kurar. O arada Cüneyt Bey'le birlikte hareket eden, emrinde Türk ve Ulah birliklerinin de olduğu Mustafa Çelebi'nin yolunu Teselya'ya geçmelerine mani olmak için Makedonya üzerinde keser. Mustafa Çelebi ile Cüneyt Bey Selanik'e sığınır. Birinci Mehmet bu kenti kuşatır. O sırada Şeyh Bedrettin'in Bulgaristan'da isyan ettiği, geniş çaplı saldırılara giriştiği haberi gelir. Birinci Mehmet kuşatmayı kaldırıp bu şeyhin üzerine yürür. Haddi zatında ortada tek bir isyan vardır ama, iki dalga halinde gelişmiştir. Mustafa Çelebi ve Cüneyt Bey Bedrettin'in de müttefikidirler. Bu ikisinin Selanik'te kısırıldığı haber alan Şeyh Bedrettin Bulgaristan'da isyan ederek, dikkati kendi üzerine çekmek istemiştir. Ancak onun hesap etmediği bir şey daha vardı. O da Birinci Mehmet'in bu kadar hızlı hareket edip, kendi üzerine yürüyeceği.

200 kadar adamı ile Kapıcıbaşı Elvan, Şeyh Bedrettin'i bir köyde, bir evde namaz kılarken yakalar ve Serez'e doğru yola çıkarır.¹⁸⁹

Gelelim Düzmece Mustafa bahsine. Onun Yıldırım Beyazıt'ın oğlu Mustafa Çelebi olduğu son tetkiklerle doğrulanmıştır. “*Mustafa İbni Bayezid Han*” namına 822, yani 1419 yılında Edirne'de gümüş paralar bastırmıştır. Onun ayrıca Serez'de de gümüş paralar bastırdığı görülmektedir. Bu paralar gösteriyor ki, Mustafa Çelebi 1419 yılında iktidara gelmiş, hatta Edirne'yi bile ele geçirmiş

olabilir. Osmanlı tarihçilerinin önemli bir kısmı nedense ondan bahsetmez, hemen hemen hepsi söz birliği etmişçesine “*Düzmece Mustafa*” diyerek olayı geçiştirmek ister. Ancak Meskûkat kataloglarında Şehzade Mustafa’nın Edirne’de birkaç yıl saltanat sürdüğünden bahsedilir. Osmanlı tarihçileri buna da lakayt kalmakta devam ederler. Bizans tarihlerinde Mustafa Çelebi’nin Birinci Mehmet’in ordusuna Teselya’da mağlup olduğu, bu nedenle İzmiroğlu Cüneyt Bey’le Selanik’e sığındığında değinilir. O sırada Selanik valisi Dimitrios Lâskaris idi. Birinci Mehmet, Bizans imparatoru İkinci Manuel’den Mustafa Çelebi’nin teslimini istemiş, o bunu kabul etmemiş, Mustafa Çelebi’nin otuz kişilik mahiyetinin masrafı 30.000 akçe karşılığında dışarı salınmayacağı, muhafaza edilecekleri hususunda anlaşmaya varmışlardır.¹⁹⁰ Demek ki 1420 yılının önemli bir kısmında Birinci Mehmet dediğimiz Mehmet Çelebi Edirne’ye ve Trakya’ya; dolayısı ile Bulgaristan’a hakim değildi. Bu husus konumuzu bir az olsun aydınlatır.

b) Şeyh Bedrettin’in Yakalanması ve İdam Tarihi

Şeyh Bedrettin olayının bu kadarla cereyan ettiği akla ve mantığa pek uygun değil. Birinci Mehmet’le çarpışmaların meydana geldiği kesin. Nedense Osmanlı tarihçileri, gelecekteki isyancılara örnek olmaması için bunları yazmaz. Yani bir çeşit sansür uygularlar. Anlaşılan Şeyh Bedrettin’in torunu Halil’in yazdığı Menakıpname de bu sansürden nasibini almış.

Selanik kuşatmasının kaldırılmasında, Bizans ile yapılmış olan anlaşma önemli rol oynamış; Mustafa Çelebi ile Cüneyt Bey’in serbest bırakılmaması karşılığı Birinci Mehmet, Selanik önlerinden çekilip, Şeyh Bedrettin üzerine yürümüştü.¹⁹¹

Yazarın Mustafa Çelebi ile Cüneyt Bey’in Selanik’e sığındığında Şeyh Bedrettin’in, bu müttefiklerini kurtarmak için isyanını başlatarak dikkati kendi üzerine çektiği ibaresi bizce pek mantıklı değilmiş gibi. Nedenine gelince: Şeyh

¹⁹⁰ Danişment, İsmail Hamî; İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi 1. Cilt, İstanbul 1961, s. 179, 180-181

¹⁹¹ Balivet, a.g.e., s. 90

Bedrettin'in Cüneyt Bey'le bir bağlantısı olabilir. Bunu inkâr etmiyoruz. Ancak Şeyh Bedrettin, Mustafa Çelebi ile Cüneyt Bey Bulgaristan'ı yağmalarlarken Anadolu'dan Eflak'a daha yeni gelmişti. O kendini bir anda ateşin ortasında bulmuş olabilir. Gerçi bu sırada çevresine müritler toplamış, onları örgütleme faaliyetlerine girişmiş olabilir ama, bunu bir karşı saldırı biçimine dönüştürmesi için zaman pek erken. Bir aylık, iki aylık gibi kısa bir zaman içinde harekete geçmesi pek mümkün değil. Öyle bir şey olmuş ise, demek ki Şeyh Bedrettin'i bir tuzağın içine çektiler. O da şartların gereği kendini akıntıya bırakmış gibi, başka çare göremedi. Burada bir gariplik var. Zaten Şeyh Bedrettin'in ele geçirilmesi de oldukça garip. Peki, bu garipliklere ne diyelim? Biri bile yenilir, yutulur bir lokma değil.

Bedrettin'in 1416 yılında Sinop'ta bulunduğu Arapşah'ın verdiği bilgilerle kesinlik kazanmasına rağmen, Bulgaristan'da meydana çıkarak çevresine adam toplaması ve idamı pek doğru değil gibi. Tarihlerde bir karışıklık var. Şeyh Bedrettin idamını Taşköprülüzade, Filipeli Ali ve Hoca Sadettin 818, Kısas-ı Enbiya, Mufasssal 820, Katip Çelebi 823, Sicil-i Osmani 825 göstermektedirler. Hafız Halil'in Menakıbnamesindeki düşürdüğü tarih ise 819 yılını göstermektedir. Yine onun hakkında vefatından sonra düşürülen bir tarih de 823 yılını vermektedir. Bunların içinde en doğru olanı 823 yılıdır ki, bu yıl miladi 1420 yılına denk gelmektedir.¹⁹² Yani 1416 yılı değildir. 1416 yılı olunca Mustafa Çelebi ile Cüneyt Bey olayının da muallakta kalması doğal. Çünkü Mustafa Çelebi'nin ortaya çıkışı 1420'lere denk gelmekte.¹⁹³ Cüneyt Bey de 1416 yılında Niğebolu sancak beyliğine yeni atandığına göre... Gördüğümüz gibi bu nedenlerle İ. H. Danişment, Börklüce Mustafa, Şeyh Bedrettin ve Düzmece Mustafa da denen Mustafa Çelebi olaylarını 1420 olarak değerlendirmiş. O bu hususta çok haklı. Böylelikle Danişment karanlık bir devre de ışık tutmuş oluyor. Bu hususta Sisam adasına yerleşen 1418 tarihli belge de bizi desteklemektedir. Anladığımız kadarı ile Börklüce Mustafa ve ona bağlı olanlar "*kanlı bir ihtilal girişimi*" için karar almışlar ki, herhangi bir ihtimal doğrultusunda, geleceklerini garantiye alabilme

192 Kaygusuz, a.g.e., s. 102

193 Danişment, a.g.e., s. 179, 180-181

nedeniyle Sisam adasında veya yakın adalardaki köylerine ailelerini getirip yerleştirmişlerdir. Bu nedenle Börklüce Mustafa isyanı ancak ya 1419 veyahut 1420 yıllarından birinde gerçekleşmiştir.

Arapşah'ın Şeyh Bedrettin'i 819, yani 1416 yılında İsfendiyar Bey'in yanında gördüğünü söylemesi¹⁹⁴ doğrudur. Buna karşı çıkılamaz. Zaten Osmanlı tarihçilerini yanıltan da onun verdiği tarihtir. Arapşah'ı okumuşlar, ondan sonra da Şeyh Bedrettin olayını birkaç ay içinde olup bitmiş gibi yansıtmak istemiş olsalar gerek. İşin garibi İsmet Sungurbey tarafından Der İslam Dergisi'nden tercüme edilen makalesinde Franz Babinger¹⁹⁵ de Şeyh Bedrettin'in 1416 yılında asıldığını kabul etmektedir. Çünkü ellerinde başka bir tarih yok. Bu olanla yetinmektedirler. Bizim söz konusu ettiğimiz çelişkilerin birini bile görüp fark etmediklerinden eminiz. Oysa sıhhatli bilgi bizim için gereklidir. Bütün detayları ile araştırılmadıkça o olay ve cereyan ediş tarihi hususunda doğru bir kanaate varılamaz. "*Bedrettin'in Eylemleri*" kısmımızda gördüğümüz gibi Werner'in yazısında Bedrettin'in saltanattan başka bir şey düşünmeyen Düzmece Mustafa ile zıtlaşmasından bahsediliyor, hatta (kanaatimizce Hafız Halil'in kitabından söz edilerek) dikkat Börklüce Mustafa'dan Düzmece Mustafa'ya kaydırılıyor. İşin içinde bir iş var. Bu iki Mustafa aynı Mustafa da diyemiyoruz, deniyor.

Demek ki, Şeyh Bedrettin'in İznik'ten firar tarihi 1416. yılı. O, 1420 yılının Aralık ayına kadar da Bulgaristan veyahut (yakalanmasında önce) Eflak'ta faaliyetlerini sürdürmüştü. Bu arada Birinci Mehmet 1420 yılının Ekim ayına doğru Mustafa Çelebi'yi Edirne'den uzaklaştırmış ve buraya hakim olmuş., Niğebolu sancak beyi Cüneyt Bey'den yardım alan Mustafa Çelebi, Birinci Mehmet'le işbirliği içerisinde olan Bulgaristan'daki yerleri yağmalamıştır.¹⁹⁶ Onun bu hareketinde destekçi olarak Eflak prensi Mirçea, Gazi Timurtaş ve Evranos oğulları da bulunmaktadır.¹⁹⁷

194 Gölpınarlı, a.g.e., s. 17

195 Gölpınarlı, a.g.e., s. 47

196 Balivet, a.g.e., s. 85

197 Danişment, a.g.e., s. 181

Şeyh Bedrettin'in yakalanması da oldukça garip. Birinci Mehmet'in emri gereği Solakzade'ye göre 1500, Menakıpname'ye göre 200 kişi ile hareket eden Kapıcıbaşı Elvan Bey onu gecelediği bir köyde, namaz kılarken yakalar.¹⁹⁸ Daha önce Birinci Mehmet, Karadayı denilen bir zat ile Şeyh Bedrettin'i istişare etmiştir. Bu istişarede Karadayı, (Şeyh Bedrettin'i kastederek) Osmanlı padişahın iradesine karşı gelemeyeceğini, ondan muhalefet beklenemeyeceğini söylemiştir.¹⁹⁹ Demek ki Birinci Mehmet ileri gelenlerden Şeyh Bedrettin hakkında fikirler almakta. Buna bakılırsa birileri onun teslim olması ve padişahın da razı edilmesi için fikrinin alınması girişiminde bulunmuş olabilirler. Künhü'l Ahbar, Eski Zağara'da bir akrabasının yanında Şeyh Bedrettin'in "*tekaüdü ve orada ikameti emredildi*"²⁰⁰ dediğine göre Birinci Mehmet ilkin Şeyh Bedrettin'in bağışlandığına dair emir çıkarmış ve bunu onun bulunduğu yere göndermiş, sonra da kararından cayarak, Elvan Ağa'yı yanındaki adamlar ile yola çıkarmıştır. Bu arada Şeyh Bedrettin affedildiğinden emin olarak korunması için gerekli tedbirleri almamış olabilir.

B- MEHMET ÇELEBİ'NİN VEFATI İLE OSMANLI

a) Mustafa Çelebi'nin Edirne'yi Alıp Buraya Yerleşmesi

Birinci Mehmet 1921 yılının Mayıs ayında vefat etti.²⁰¹ Bizans bu nedenle Düzmece Mustafa ve Cüneyt Bey'i serbest bıraktı. Şeyh Bedrettin'in idamının üzerinden çok zaman geçmemişti. Düzmece Mustafa da deneni Mustafa Çelebi, Şeyh Bedrettin'i sevenlerin ve ona gönülden bağlı olanların da desteğini alarak, Edirne ve Rumeli'ye yeniden hakim oldu. Bunun üzerine Bizans imparatoruna haber göndererek, "*Murad'ın Trakya üzerinde hiçbir hakkı yoktur, o doğu ile yetinsin*" der. Bunu Dukas, Bizans Tarihi'nde yazmaktadır. O, Mustafa Çelebi'yi

198 Kaygusuz, a.g.e., s. 98

199 Kaygusuz, a.g.e., s. 97-98

200 Kaygusuz, a.g.e., s. 97

201 Danişment, a.g.e., s. 182

kastederek, “*Edirne halkı başarısından duydukları sevinci alkış tutarak ifade etmek üzere onu karşılamaya geldiler*” de der.²⁰² İkinci Manuel, İkinci Murat Bursa’da Osmanlı tahtına geçince ona haber göndermiş, küçük kardeşlerinden Mahmut ve Yusuf Beylerin Bizans’a rehin bırakılmasını istemiş, o da bunu kabul etmemiş. İkinci Manuel, Dimitrios Lâskaris’in emrine 10 kadirga verip onu Limni adasına göndermiş, Yıldırım Beyazıt’ın oğlu Mustafa Çelebi ve Cüneyt Bey’i mahiyetleriyle beraber serbest bıraktırp İstanbul’a getirtmiş, Mustafa Çelebi’yle bir anlaşma yaparak, ondan Türklere geçen bazı yerlerin yeniden Bizans’a bırakılmasını istemiş, Mustafa Çelebi de bunu kabul etmiş ama, Edirne’de tahta çıkınca o yerleri Bizans’a iade etmemiş, İkinci Manuel’in ısrarı üzerine veziriazamı İzmiroğlu Cüneyt Bey’in ağzından Müslüman memleketlerin Hristiyanlara terkinin İslam şeriatı gereği asla mümkün olmadığı, bu nedenle Bizans’a bir karış bile yer verilemeyeceği, gerekirse Bizans’tan yeni yerleri de alabilecekleri cevabını vermiş, bunun üzerine İkinci Manuel İkinci Murat’la anlaşma yollarını aramaya başlamış; onun teklifini bir daha red eden İkinci Murat Rumeli’ye asker nakletmek hususunda Foça Cenevizleriyle bağlantı kurmuştur.

Mustafa Çelebi’nin bu saltanat yıllarında Edirne’de Azap adlı bir piyade sınıfı teşekkül edildiğini, bunun İkinci Murat ve daha sonraki Osmanlı hükümdarları tarafından da devam ettirildiğini görmekteyiz. İkinci Murat Mustafa Çelebi’ye karşı Veziriazam Beyazıt Paşa’yı göndermişti. Ancak bu ordu Rumeli’de Edirne üzerine yürürken Mustafa Çelebi tarafından mağlup edildiği gibi Veziriazam Beyazıt Paşa da katledildi. Mustafa Çelebi, İkinci Murat’ı bir an önce kaldırıp Osmanlı tahtına tek başına hakim olmak istiyordu. Bu nedenle ordusunu Gelibolu’dan karşıya geçirip Bursa üzerine yürüdü.

b) Ulubat Köprüsü ve Mustafa Çelebi’nin Boğdurulması

İkinci Murat, Mustafa Çelebi’nin Bursa üzerine yürüme kararını alırken casusları vasıtası ile karşı tedbiri almış, Musa Çelebi’nin beylerbeyi olan ve Tokat’ta sürülmüş bulunan Mihaloğlu Mehmet Bey’i apar topar getirtmişti. Çünkü

202 Balivet, a.g.e., s. 95

Mustafa Çelebi'nin ordusundaki birliklere kumanda eden Rumeli beyleri onun sözünü dinlerlerdi. İki ordu Ulubat köprüsü üzerinde karşılaştı. Biri bir tarafta, diğeri öbür tarafta yer almıştı. Meşhur Aşıkpaşazade de bu harpte, İkinci Murat'ın ordusundaydı. Beklemedeydiler. İki ordu savaş için gerekli hazırlıkları görmekteydi. Mihaloğlu Mehmet Bey, yanındaki adamlarla Mustafa Çelebi'nin ordusuna vararak, Rumeli beyleriyle gizlice görüşmeler yaptı; onları kandırdı. Bu beyler İkinci Murat tarafına geçmeye başladılar. Hatta İzmiroğlu Cüneyt Bey de Aydın Eli'nin kendisine verileceği sözü ile tarafsız kalacağını İkinci Murat'a bildirdi. Durumun vahametini gören Mustafa Çelebi, sadık adamlarını alarak, Çanakkale Boğazı'na doğru hareket etti.

İkinci Murat'ın askerleri Gelibolu'ya çıkmaya başladılar. Mustafa Çelebi Anadolu kıyısından asker taşıyan gemileri topa tuttu ise de, Gelibolu'ya yanaşmalarına engel olamadı. Bunun üzerine o Edirne'ye vardı. Hazinesini alarak Eflak'a doğru yola çıktı. Kızılağaç Yenicesi'nde yakalandı. İkinci Murat'a teslim edildi. O da bu amcasını idam ettirdi.²⁰³ (Boğdurulmuş da olabilir.)

c) İkinci Murat'ın Cüneyt Bey'e Aydıneli'ni Vermesi

Mustafa Çelebi gailisini ortadan kaldırdıktan sonra tek başına Osmanlı tahtına oturan İkinci Murat, Cüneyt Bey'e vermiş olduğu sözde durdu. Aydıneli'ni ona verdi.²⁰⁴ Yine Bizans Tarihi yazarı Dukas diyor ki; *“erkek, kadın, çoluk-çocuk, hepsi onu görmek için koştular, çünkü o İzmir'de doğmuş ve orada yetişmişti.”*

İzmiroğlu Cüneyt Bey, Börklüce Mustafa'ya taraftar olanlara da kucak açtı. Onlarla münasebetler kurdu. Zaten Rumeli'de iken Şeyh Bedrettin'in müttefikiydi. Kendisi Rumeli'de sancak beyliği yaparken İzmir ve Aydın'daki adamları da Börklüce Mustafa'ya destek vermişlerdi. Urla ve Ildır dahil birçok kasabaya vararak, halkla ilişkiler kurdu. Dağlardan gelen adamlar dahil, 2000 kadar asker aldı; her birine maaş bağladı. Bunlar çok yiğit savaşçılardı. Onlara için gerekli silahları yaptırttı, ya da tedarik etti. **“Karaburun”**lulara çağrıda bulundu. Onların

²⁰³ Danişment, a.g.e., s. 184-186

²⁰⁴ Danişment, a.g.e., s. 191

da bir an önce gelmelerini, yanında bizzat asker olarak yer almalarını istedi. Börklüce Mustafa Hareketi'ni devam ettireceğine, bir gün “**Karaburun**”luların intikamını alacağına da söz verdi. Onun bu tutumu İkinci Murat'ın dikkatini üzerine çekti. 1425 yılında idam edildi.²⁰⁵ Onun bu idamı 1426 yılında gerçekleşmiş de olabilir.²⁰⁶

Ancak Cüneyt Bey'in İkinci Murat'la bozuşmasında başka bir neden de ileri sürülür. Onun Ayasluğ beyi Aydınoğlu Mustafa Bey'in üzerine yürüdüğü, Ayasluğ'u Aydıneli'ne dahil ettiği, bunun üzerine İkinci Murat'ın Cüneyt Bey'den oğlu Kurt Hasan Bey'in rehine olarak Osmanlı sarayına gönderilmesini istediği, onun bunu kabul etmediği; İkinci Murat'ın Halil Yahşi Bey'in emrinde Aydıneli'ne bir askeri kuvvet gönderdiği; bu askeri kuvvetin Gazi Timurtaş oğlu Oruç Bey ve katledilen Beyazıt Paşa'nın kardeşi Hamza Bey kuvvetleriyle de takviye edildiği, Cüneyt Bey'in bu kuvvetlere uzun bir süre direndiği, ancak sonunda teslim olduğu, Beyazıt Paşa'nın eniştesi olan Halil Yahşi Bey'in aile kını nedeniyle tüm aile efradı ile birlikte boğdurulduğu söylenmektedir.²⁰⁷

İzmiroğlu Cüneyt Bey'in idamını Şeyh Bedrettin hareketinin sonu olarak da kabul etmek gerekir. Böylelikle Şeyh Bedrettinciler Osmanlı dışı ilişkilerden tamamen mahrum kalmıştı. Gizlenecek ya da Osmanlı sarayından veyahut yönetiminden destek bulmaya çalışacaklardı.²⁰⁸

3- HAFİZ HALİL ve BEDRETTİNCİLER

A-HAFİZ HALİL

a) Hafız Halil Kimdir ve Menakıpname'ye Göre Hayatı

205 Balivet, a.g.e., s. 96-97

206 Danişment, a.g.e., s. 192

207 Danişment, a.g.e., s. 191-192

208 Balivet, a.g.e., s. 97

Şeyh Bedrettin Menakıpnamesi'nin yazarı Hafız Halil, Şeyh Bedrettin'in torunudur. Babası İsmail'dir. İsmail de bildiğimiz gibi Bedrettin'in Mısır'da evlendiği Cazibe'den dünyaya gelen oğludur. İsmail, babasının idamından sonra Aydın Eli'ne yerleşmiş, buranın dışına çıkmamış, bir tekkenin başına geçerek, babasının görüşlerini devam ettirmek istemiştir. Çünkü halifesi denmektedir. Herhalde ona Börklüce Mustafa ve dolayısı ile İzmiroğlu Cüneyt Bey'e bağlı olanlar destek vermekteydi.

Hafız Halil'i Edirne'de Eski Cami imamlarından Molla Hüsrev'in koruması altına (öğrenim görmesi ve yetişmesi için) verdiler. Hafız Halil, İkinci Murat'ın bir ulağının öldürülmesi nedeniyle hapsedilir. Sultanın kız kardeşlerinden biri Halil'in serbest kalmasını sağlar.

Hafız Halil, Edirne'den ayrılır, Bursa'ya, oradan Göynük'e gelir. Akşemsettin'in müridi olan amcalarının yanına yerleşir. Bunlar Şeyh Bedrettin'in oğlu Mustafa ve Ahmet Beylerdir. Hafız Halil de Akşemsettin'in müritlerinden olur. İkinci Murat'ın oğlu Şehzade Mehmet (Fatih Sultan Mehmet) bile Akşemsettin'den ders almaktadır. Akşemsettin, Şeyh Bedrettin'in öğrencilerinden olduğu gibi onu sevenlerdendir. O, Şeyh Bedrettin'den sonra Ankara'ya varıp Hacı Bayram Veli'ye mürit oldu. Hacı Bayram Veli de Şeyh Bedrettin'in yakın dostlarından Şeyh Hamit'in müridiydi.

Hafız Halil, İkinci Murat'ın Macaristan Seferi'nde bulunur. Askerlerden Karaburunlu İlyas ile arkadaşlık kurar. Bu kişi Akşemsettin'in oğullarından biridir. (Börklüce Mustafa'nın isyanı sırasında Karaburun'da dünyaya geldiğinden ona Karaburunlu İlyas demektedirler.) 1448 yılında Jan Hunyad'ın katliyle Macaristan Seferi biter. Halil ve arkadaşları geçerken Bulgaristan'da Filibe ve Zağara'ya uğrarlar. Bir köyde Şapçı İbrahim adlı biri onları misafir eder ve uğurlar. Hafız Halil, Akşemsettin'le birlikte İstanbul'un fethinde bulunur. Sonra Edirne'ye gelir. Dedesini rüyasında görür. Serez'e gider, bir yıl dedesinin türbesine göz kulak olur. Sonra Dimetoka üzerinden Simavna'ya varır. Onunla ilgili bilgiler burada son bulur.²⁰⁹

Hafız Halil, 1455 yılından itibaren Simavna'da ikamet etmiş, herhalde ömrünü burada tamamlamıştır.²¹⁰ Seyit Paşa'yı Menderes kıyısındaki Nizar köyünde defnetmiş; (daha önce "*İznik*" bahsimizde Seyit Beşa olarak Hafız Halil'in babasından ve vefat ettiği köyün adından "*Hezar*" olarak da bahsetmiştik.) durumu Börklüce Mustafa'ya bildirmiştiler. "*İki kızkardeşimle yetim kalmış, gurbete düşmüştük*"²¹¹ diyen Hafız Halil, Menakıpnamesinde bundan sonrasını anlatmış.

b) “Şeyh Bedrettin Menakıpnamesi” Ne Derece Doğru?

Hafız Halil, Menakıpnamesini Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal tarafından meydana getirilen olaylarda Şeyh Bedrettin'in en ufak bir rolü bile bulunmadığını söyleyerek dedesini bir nevi aklamaya çalışmaktadır.²¹² Hatta Hafız Halil, Düzmece Mustafa'nın da Şeyh Bedrettin'in isyanından uzak tutulması için Menakıpnamesinde usta kalem oyunlarına da başvurmuş, bu nedenle iki hareket arasında "*gizli bir anlaşmanın olduğu*" şimdiye kadar pek düşünülememiştir. Oysa Menakıpname dışında hemen hemen her şey, bölge, tarihler, rol alan kişiler, önderler ve taraftarlar da dahil iki hareket arasında bir ilişkinin varlığını doğrulamaktadır.²¹³ Menakıpname, Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal tarafından İzmir ve Manisa'da meydana getirilen olaylarda Şeyh Bedrettin'in her hangi bir rolünün bulunmadığını ifade ettiği gibi, ne Düzmece Mustafa denen Mustafa Çelebi'yi ne de Cüneyt Bey'i Şeyh Bedrettin'le her hangi bir irtibat kurdurmaz. Bu demektir ki Hafız Halil, doğruları söylememekte ve dedesini bir nevi aklamaya çalışmaktadır.

B-BEDRETTİNCİLER

210 Balivet, a.g.e., s. 102

211 Gölpinarlı, a.g.e., s. 219

212 Balivet, a.g.e., s. 72

213 Balivet, a.g.e., s. 72

a) Şeyh Bedrettin'in Türbesinin Bulunduğu Serez Kenti

Şeyh Bedrettin'in idamı gibi önemli bir olaya tanıklık etmiş kent olan Serez, bu şeyhin türbesi nedeniyle, 1420 yılından sonra ziyaretgah haline gelmişti. 15 Yüzyılın sonunda Neşrî, tarihinde bu bölgede Şeyh Bedrettin müritlerinin varlığından söz etmektedir. Serez'de ayrıca bir Şeyh Bedrettin tekkesi de vardır. Bu türbe ve tekke Osmanlı İmparatorluğu'nun sonuna kadar varlıklarını devam ettirmiştir. Serez'de bir de Şeyh Bedrettin Mahallesi vardır. Şeyhin doğduğu kasaba olan Simavna da Şeyh Bedrettin'i müritleri ve sevenleri tarafından kimi zaman ziyaret edilir. Hafız Halil, 1455 yılından itibaren bu kasabada oturmuş, herhalde burada vefat etmiştir.

Gazi İsrail'in mal varlığı, Şeyh Bedrettin idam edilirken "*kanı helal, malı haram denmesine rağmen*" devlet tarafından müsadere edilmiş olmalı ki, İkinci Selim'in zamanında bu topraklar mirî arazi biçiminde kayıtlarda geçmekteydi. Bektaşî dervişlerinin Şeyh Bedrettin'i sahiplendikleri görülmektedir. Bu nedenle onların 19. Yüzyıl'da Edirne ve çevresinde 16 civarında tekkesi vardı. Dimetoka da Şeyh Bedrettin'i sevenler ve Bektaşîler tarafından ziyaret edilmekteydi. Burası Bektaşî büyüklerinden Balım Sultan'ın da doğum yeri idi. Yakınlarda Kızıl Deli denen Seyyit Gazi'nin tekkesi vardı. Bedrettinciler Edirne'den Makedonya'ya, Serez'den Dobruca'daki Demir Baba tekkesine kadar yayılmışlardı. Bektaşîler neredeyse Şeyh Bedrettin'i sevenler de oradaydı. Hatta Bedrettinciler, Rumeli'de Kosova ve Arnavutluk'a kadar uzanmışlardı.

1460'lardan sonra Bedrettin'in soyundan ve ilk kuşak müritlerinden bir haber alınamaz. Bir nevi gizliliğe bürünmüşlerdir. Bu uzun bir süre devam eder.²¹⁴

b) Şeyh Bedrettin'i Sevenler ve Hakkında Fetva Verenler

Katip Çelebi, "*Keşfu'z Zunun*" adlı kitabında Şeyh Bedrettin'in verdiği dersleri ve konuşmalarını içeren Vâridatı Şeyh İlahî'nin, Şeyh Muhyittin Mehmet Yavsî Hazretlerinin ve Nurettinzade Mehmet'in şerhettiklerini belirtiyor. O bu kitabında

Nurettinzade'nin şerhinde Bedrettin'in görüşlerinden bazılarına itirazların da bulunduğunu söylüyor.

Şeyh İlahî Simavlıdır. Ahrar'a mensup olmakla birlikte Nakşibendiyedendir. 1490-1491'de, bu yıllar arasında vefat etmiştir. Bedrettin'e büyük saygısı vardır. Arapça olan bu Vâridat şerhinde onu; *“Ulaşanların kutbu, gerçeği gerçekleyenlerin sultânı, Hakk'ı bir bilenlerin burhanı, halkın rûhlarını olgunluğa ulaştıran, gerçeklerin yolunu apaçık gösteren, okunup bellenen ve mîrâs yoluyla elde edilen bilgiler ıssı, Şeyh Bedrettin diye tanınmış olan şeriat ve din olgunluğunun ta kendisi”*si diyerek övüyor.

Şeyhülislam Ebusuud Efendi'nin babası olan Muhittin Muhammet Yavsi Hazretleri İskiliplidir. 1516 yılında vefat etmiştir ve Halvetiye'ye mensuptur. Vâridat şerhine *“Hakikatü'l Hakayık fî Keşfi Esrar id-Dakayık”* adını vermiştir. Bu şerhte de Bedrettin'in övüldüğünü görürüz. Ondan söz edilir, *“peygamber şeriatının güneşi, Mustafa yolunun Bedr'i, Muhammed'e mensup hakiykatın mazharı”* *“Hakk'ı bir bilen ârif ve gerçeği gerçekleştirmiş erlerin seçkini, olgunluğa erenlerin en olgunu”* denilir.²¹⁵ 19. Yüzyıl şeyhülislâmlarından Mûsâ Kâzım Efendi de Vâridat'ı dilimize çevirmişlerdir.²¹⁶ Bütün bunlara rağmen, şerh etmek isteyip de sonradan vazgeçen, bu kitaba bir reddiye yazan Nurettinzade Muhyittin Efendi'nin²¹⁷ şeyhi ve 1553 yılında vefat eden Sofya kadısı Balî Efendi'nin Kanuni Süleyman'a sunduğu rapora bir bakalım:

Padişahlar İslamın koruyucu oldukları için bu dine muhalefet eden bazı kimseler ve gruplarla karşılaşır. Bunları ezmelidirler. Bedrettin Simavî soyundan gelen Çelebi Halife diye biri zuhur etmiştir. Bedrettin Simavî'nin idam edildiği bilinmektedir. O yolunu şaşırmıştı, başkalarını da şaşırtmaktaydı. Mühtedilerin piri, mülhitlerin kaynağı olduğu gibi şeriata karşı çıkan bir suçluydu.

215 Gölpınarlı, a.g.e., s. 118-120

216 Mahmut Sadettin Bilginer; (Şerheden: Seyyit Muhammet Nur); Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedrettin Vâridât Şerhi ve 2-Ezânı Muhammedî Şerhi 3-Mürşid-ül Uşşâk (Aşıkların Mürşidi) 4-Risâle-i Sâlihîyye (Tevhid Mertebeleri), İstanbul 1979, s. 11

217 Gölpınarlı, a.g.e., s. 124-125; Bu adam Bayramîliğin Hamzavî kolunu kuran Bosnalı Hamza Balî'nin katledilmesinde önemli rol oynayan biridir. Gölpınarlı, a.g.e., s. 125

İsyancıların da başıydı. Vilayet-i Dobruca ve Deliorman sakinleri bu şeyhe intisap etmişlerdi. Kadın erkek bir araya geliyor, eğlenti yapıyor, şarap içip müzik çalıyorlardı. Şeyh eline şarap kadehini alarak, bu Kevserdir; kadınlar, kızlar huridir; şu gençler gılmandır; bu dünya da bir cennettir diyor ve şöyle devam ediyordu: Ahireti, ulemayı ve devlete verilen vergileri kabul etmeyin. Bu gök kubbe ebedî değildir. Yeryüzü krallıkları geçicidir. Allah insanın kalbindedir. İnsanı bilen Allah'ı da bilir.

Balî Efendi, raporunun sonunda, padişahın çabaları ile inşa edilen camilere Bedrettincilerden birinin bile uğramadığını, bu nedenle camilerin ahır olarak kullanıldığını, sapkınların kökünün tamamen kazınması gerektiğini söylüyor. Bunu okuyan padişah tabii ki acilen sert önlemler alacak. Kanunî Sultan Süleyman da, doğru mu, değil mi, tahkik ettirmeden, onun dediği gibi yapıyor.²¹⁸

Hoca Ali adında biri de Bedrettinciler hakkında fetva vermiş, öldürülmeleri gerektiğini söylemiştir.²¹⁹ Aziz Mahmut Hüdaî ise zamanının hükümdarına sunduğu layihada Bedrettincilerden söz açıp, bunlar Kızılbaşlarla birdir, Işık zâviyeleri bulunmaktadır; Hızır Paşa onların içinde bulunmuş, hatta babalık bile yapmış, daha sonra vazgeçmiştir demektedir.

Cevdet Paşa, Kısas-ı Enbiya adlı kitabında, Şeyhülislâm Arif Hikmet Bey'den bahsetmekte, bunun Şeyh Bedrettin karşıtı olduğunu, Sahaflara zaman zaman uğrayıp onun Vâridat kitabının bütün nüshalarını nerede görürse satın aldığını ve sakin bir yere gidip hepsini yaktığını söylüyor.²²⁰

Türkiye Cumhuriyet'i kurulduğu halde, günümüzde de aynı sözler Bektaşîler ve Alevîler için söylenmiyor mu? Bu söylentiler en az 50-60 yıldır dinci kesimler tarafından propaganda ettirilip devam ettirilmiyor mu? İslamın yalan ve iftiraya cevaz verdiğini zannetmiyoruz.

218 Balivet, a.g.e., s. 106-107

219 Engin, a.g.e., s. 248

220 Gölpınarlı, a.g.e., s. 130

c) Franz Babinger'in Araştırıp Gördükleri ve Yazdıkları

Balkanlarda, Eski Zağra dolaylarında, Karînâbâd, Deliorman ile Karlıova arasında Kızılbaş denilen Türkler yaşarlar. Bunlar dağınık olarak adını verdiğimiz yerlerin muhtelif kesimlerine yerleşmişlerdir. Bulgarlarla konuştum. Onlar bunların sâkin ve tarımla uğraşan bir halk olduğunu, pişmanlık duymaksızın şarap içtiklerini, kadınlarının pek fazla kapalı olmadığını söylediler. Kan dökmeyi de günah saydıklarını ilave ettiler. Ayrıca kendilerini de Bulgaristan'daki diğer Mü-lümanlardan yeğ tutarlar ve dinî kurallarla pek ilgilenmezlermiş. Bunların Şeyh Bedrettin'in faaliyet gösterdikleri yerde oturmaları herhalde bir rastlantı değildi.²²¹

Babinger'in bahsettikleri Bulgaristan'da yaşayan yüzyılımızın insanları. Bunlar geleneklerini en az 400 yıldan beri sürdürmüşler. Aynı gelenek Anadolu ve diğer Türk illerinde de sürdürülmüş ve halen de sürdürülmekte. Çalışan ve emeğinin karşılığını alın teriyle ödeyen bir halkın şarap içiyor, kadınlarını baştan ayağa karalara bürüyüp öcü gibi göstermiyor, kan dökmüyor, kendilerini normal insan olarak görüyor ve birilerinin çıkardığı dinî kurallara körü körüne inanmıyor diye suçlanması, bunun bire bin katılarak abartılması hangi insanlık kuralları ile bağdaşır. Sofyalı Balî Efendi, maalesef insanlık tarihinin en büyük suçlarından birini işlediği gibi, Kanunî Sultan Süleyman gibi bir Cihan hükümdarını da yanıltmaktan ve doğru yoldan saptırmaya çalışmaktan öteye gidememiş. Bunun vebali büyüktür.

Osmanlı tarihçilerinden Meşhur Mecdî, Şakayık tercümesinde;

"Ayağı yer mi basar sülfüne berdâr olanın

Zevk u şevk ile verir cân ü seri döne döne"

Diyerek meşhur Necati'nin beytine yer verdikten sonra Şeyh Bedrettin hakkında şunları söyler:

"Ömrü boyunca Muhammet şeriâtının sağlam ipine yapışmış olduğundan mi'râcının şekli de darağacına çekilmek ve yerden yükselmek oldu, bu halin

221 Gölpınarlı, a.g.e., s. 39-40

sonunda da aşağılık cisim âleminde Tanrı'ya mensûp âlemin yüceliğine ağdı".²²²

ŞEYH BEDRETTİN'İN GÖRÜŞLERİ

1- ŞEYH BEDRETTİN'İN SOSYAL ve EKONOMİK GÖRÜŞLERİ

A- ŞEYH BEDRETTİN'İN SOSYAL GÖRÜŞLERİ:

Şeyh Bedrettin, ömrünün büyük bir kısmını tahsil hayatında geçirmiş ve kendini bilime adamıştır. Fıkḥî ve Tasavvufî bilgi verilerinin de yardımıyla halk ile kaynaşmasını bilmiş, onların meselelerine eğilmiş, davetle gittiği yerlerdeki insanları, bilhassa Türkmenleri aydınlatabilmek için elinden gelen ne var ise, o cefakar ve temiz yürekli insanlardan arzu edenlere, isteyenlere bilgi vermekten çekinmemiştir. Anadolu, Adalar denizi ve Rumeli'deki insanların içine sevgisinin kemaliyle nüfuz edebilen bu muhterem zat, o zamanki Türk milletini teşkil eden halka bilmediklerini bildirmiş, onlardan ise öğrenebileceklerini öğrenmiştir ki, ona bir nevi Türkmenleri eğitmiş, onları fikren yetiştirmiş de diyebiliriz. O, zamanımızdaki ve sonraki âlimlerden daha çok sosyal düşüncenin bir mütefekkeri ve eylem adamıdır. Kendisinden dört asır sonra gelenler ise onu kendilerine örnek almışlardır. Tarihi Ebu'l Faruk isimli eserin yazarı Mizancı Murat Bey, Şeyh Bedrettin'in sosyal görüşlerini kitabında sempatiyle dile getirmiştir.²²³ Edirne Mebusu Mehmet Şeref ise Şeyh Bedrettin'i gericilik ve taassubun amansız bir düşmanı olarak belirtmekte, onun sosyal düşüncesinin ileri bir seviyede olduğuna değinmektedir.²²⁴

Şeyh Bedrettin'in çağdaşlarından Somuncu Baba denilen Şeyh Hamit ve onun talebelerinden Hacı Bayram Veli, sosyal yön itibarıyla halkla ilgilenmişlerdir, ama onlarınki tarikat ve tekke çevrelerinden sıyrılıp daha başka kitlelere nüfuz

223 Abdullah Cerrahoğlu, Bedreddin Meselesi, İstanbul 1966, s. 25-26

224 Necdet Kurdakul, Sınavna Kaadısıoğlu Diye Müştehir Abd-i Zaif Mahmud bin İsrail, Bütün Yönleriyle Bedreddin, İstanbul 1977, s. 352-353

edememiş²²⁵ olması kabul edilebilirse de tamamen tartışılmaz değildir. Çünkü o hoca ve talebesini sevenler, o ikisini basit halka indirgememiş de olabilirler. Şeyh Bedrettin'in, bilhassa Şeyh Hamit'e olan etkisi²²⁶ nasıl hatırlanmaz, ya da hasıraltı edilmeye çalışılır. (Fetret devrinin zor şartlarında Şeyh Hamit ve Hacı Bayram Veli'nin Ankara'da bu nedenle köylülerle ve tarım kesimiyle ilgilendikleri ve tarım kooperatifleri kurdukları bir gerçektir.)

Sosyal düşünce bağnazlık ve yobazlıktan da kurtuluşu ifade eder. Her şeyi dinde aramak ve başka düşüncelere yer vermemek Bedrettin'de görülmez. O, mezhepçiliğe, Alevi ve Sünnî ayırımına da kapılmamıştır. Görüşlerinde dinî taassup bulunmaz.

Bezmi Nusret Kaygusuz'un kitabından bir alıntı yapalım:

Bedrettin'in *"müritlerine şarap içmek ve saz çalmak için izin vermiş olduğu hakkında İdris-i Bitlisi'nin nakleylediği rivayeti tekzip etmeyeceğiz. Ancak bunu Batıniyeden aldığı ilave etmesini doğru bulmuyoruz. Çünkü Batıniye mezhebine ne hacet? Türkler kırmızı içer, kopuzlar çalar, kadınları ile birlikte eğlenti yaparlardı. Türklerde hatundan bahsetmek ayıp sayılmazdı. Hanın eşi hanım, beyin müennesi begüm idi. Türk anasını, kızkardeşini, hatununu hakir görmezdi. Türk kadınları evlerinde ve dışarıda kaç göç bilmezlerdi. Namus ve iffetlerinin muhafazası Arabın tesettürüne müftekir değildi. Türk hakanları yüzlerine nikap germez, serdarları perde arkasında saklanmazdı. Aralarında gizlilik yok, mertlik vardı. Bütün hayatlarını samimi bir hava içinde geçirirler",²²⁷ ömürlerini buna riayet ederek devam ettirirlerdi.*

Tiyatro yazarı Orhan Asena, Şeyh Bedrettin'in sanatçılık ve yaratıcılık yönüne değinmekte, onun büyük bir ozan, büyük bir mistik düşünür olduğunu, bununla kalmayarak eylemlere *geçtiğini* söylemekte ve demektedir ki: *"Bir dünya düşlemektedir o: herkesin aynı sofradan, aynı kardeşlik duygusuyla yararlanacağı, yarin yanağından gayri her şeyin bölüşülebileceği bir dünya. Böyle bir*

225 E. Werner, a.g.e., s. 45

226 Kaygusuz, a.g.e., s. 62

227 Kaygusuz, a.g.e., s. 80-82

*dünya özlemi doktrin katılığı içinde hapsedilemez; hoş-görü ister, o en önce esneklik ister, insan sevgisi ister*²²⁸

Şeyh Bedrettin, Bulgaristan'daki şehir insanlarından ziyade kırsal kesimde, kasaba ve köylerde yaşayan insanların üzerine eğilmiş, göçebelerin ilgisini bile kendine çekmiştir.²²⁹ Böyle bir olgu göstermektedir ki, o hiç de medreselerin karanlık köşelerinde ömür çürütecek bir mütefekkir değil, sosyal düşünce itibariyle geniş ufuklara hür bir düşünceyle açılmak isteyen ve tabiatın bağrında yoğrulmak için kendince bir nevi çaba sarf edendir. Denilebilir ki, Torlakların ve daha başka göçebe Türkmenlerin ona bağlanmaları garip bir şekilde karşılanamaz, karşılanmamalıdır da...

Osmanlı tarihçilerinin bazıları tarafından Şeyh Bedrettin ve yandaşlarına yöneltilen modası çoktan geçmiş velîlik ve nebilik isnatlarının kıymetini nazarı dikkate almamak icap eder. Zamanın iktidarlarına karşı girişilen herhangi bir halktan gelen hareket, o hususta yazılanlar dikkatle incelendiğinde, çoğu kere o hareketin başındaki lidere ve ona çok yakın konumdaki kişi veya kişilere böyle bir suçlama yöneltilmiş, bilhassa şehir kesimindeki halkın konuşmaları ve dedikoduları ile bu ileri sürülenler daha ziyade etkinlik kazanmıştır.²³⁰

Zaman geçtikçe, bazı sosyal ve ekonomik boyutlu hareketler daha iyi anlaşılırmaya başladığında bu gibi suçlamaların hiçbir önemi kalmamıştır.²³¹ Yine de bazı kereler denenir.²³²

Şeyh Bedrettin der ki: *“Bizim vardığımız netice şudur ki, halk tarafından nebi ve velilere bol keseden isnad edilen vasıflar ne eski asırlarda ne de şimdi veya ileride olabilen şeylerdir.”*

Görülüyor ki Bedrettin, “Nebî” ve “Velî” bahsinde ne İbni Arabî gibi düşünür ne

228 Kurdakul, a.g.e., s. 105

229 Cemil Yener, Şeyh Bedreddin- Vâridat, İstanbul 1970, s. 7

230 Kurdakul, a.g.e., s. 42

231 Kurdakul, a.g.e., s. 138-144

232 Kurdakul, a.g.e., s. 123

de Hakim-i Tirmizî gibi...²³³ O onların tasavvurlarından çok farklı bir şemilde düşünür. Nebi haberci, veli de koruyucu demektir. Onlar böyle düşünmez. Kendilerince işin içine çok şey katarlar.

B- ŞEYH BEDRETTİN'İN EKONOMİK GÖRÜŞLERİ:

Bir Osmanlı alimi ve kazaskerinin göçebelerle gerektiği gibi ilgilenmesi ve onların hakkını savunması gerçekten takdire değer. Zirai olarak bir nevi toprak reformu gibi teşebbüsleri, kitleye önem vermesi ve yoksulları toprak sahibi kılmasıyla ki *“zirai sosyolojinin zengin ve renkli araştırma sahası ile karşılaşılıyor. Bugün dahi toprak düzenimizi Ortaçağ'ımsı durumdan kurtarmak isteyen cereyanlar,”* Şeyh Bedrettin *“icraatının bir uzantısı sayılabilir”*.²³⁴

Bir ihtilal girişimi²³⁵ olan Şeyh Bedrettin vak'ası, ihtiva ettiği fikir itibariyle sosyal gerçeklere yönelmekle iktisadî yani ekonomik bir muhtevayı da hareket bölgeleri içinde belirtir bir vaziyete girmiş midir? Bu önemli hususta şunları söyleyebiliriz:

Prof. Şerafettin Yaltkaya, Şeyh Bedrettin'in iştirakçiliğine dair herhangi bir şey ileri süremiyor, ancak Börklüce Mustafa'nın ayaklanma için Aydınli'nde taraftar toplarken kullandığı, *“Erzak, melbûsat, mevaşî ve arazi gibi şeylerin umurun müşterek malı addedilmesi”* yolundaki sloganların, Şeyh Bedrettin tarafından ona şifahen öğretilmiş olabileceğini; ancak eserlerinde buna dair herhangi bir emmarenin görülmediğini ama, Vâridat'daki görüşlerini yorumladığımızda bu fikirde olabileceğine dair kanaatinin oluştuğunu söylüyor. Prof. H. Ziya Ülken ise;

Onun *“başında bulunduğu siyasî hareket iştirakçi felsefenin neticesi olan bir hareket midir? Yoksa sadece hükümet devirme teşebbüsünden mi ibarettir? Bu*

²³³ Kurdakul, a.g.e., s. 124

²³⁴ Öztoprak, Şeyh Bedrettin'de Sosyal Düşence ve Ekonomik Yaklaşım –I-, Türk Dünyası Tarih Dergisi, Sayı 49, Ocak 1991, İstanbul, s. 57-58

²³⁵ Fikriyatı yeter derece hazırlanmadığı ve zamanı da pek kollarılmadığı için düşen ihtilaller arasında *“Şeyh Bedreddin hareketini kaydetmek pek yerinde bir şey olur. Gerçi Bedreddin zamanını tam kolladı. Saltanatın en zayıf bir gününde bu ihtilal patlak verdi. Fakat ihtilalin fikriyatı aydınlarca benimsenmiş değildi”* Mahmut Esat Bozkurt, Atatürk İhtilali, İstanbul 1967, s. 376

meseleye âid iddialar daha kuvvetlidir.” Şeyh Bedrettin “hareketinin yayıldığı mıntıkada, yani Rumeli havzasında, bogomilisine itikatları evvelce yayılmış bulunuyordu. Bu itikatlar (Manicheisine)den çıkmış ve Rumeli’de ta’ Tuna’ya kadar yayılmış olan bir tarikattır. (Manicheisine)’in esas dualizm olmakla beraber tanı bir dualizm değildir. Gayede birliğe ulaşan (Gnostique) bir felsefedir. Muhtemeldir ki,” Şeyh Bedrettin’in “sûratle bir din kurucu gibi vaziyet alması bundan ileri gelsin. Bizi burada ilgilendiren sırf felsefî olan birinci noktadır” diyor.

Şeyh Bedrettin’in “ne sırf felsefî olan Vâridat’ında, ne de fıkha dair Cami’ul Fusûleyn’inde iştirâkçiliği gösterir hiçbir fikir yoktur. Vâridat’da yalnız şu cümle ile iktisat meselelerine pek uzaktan temas etmektedir: (İnsanlar birbirlerine, yahut dirhemlere, dinarlara veya rütbe ve mevkilere, yiyecek ve içeceklere ibadet ediyorlar da Allah’a ibadet ediyoruz zannında bulunuyorlar)”²³⁶ diyerek Ş. Yaltkaya’ya cevap veriyor. Onun bu cevabı gerçekten de yerinde. Genellikle çoğu tasavvuf erbabı Vâridat adındaki kitabın bu ifadelerini kullanır. Kur’an ayetlerinden de aynı ifadelerin desteklendiğini görmekteyiz.

Şeyh Bedrettin’de kanaatin, yani eldeki olanla yetinmenin var olduğu, o sayede musavvatın temin edileceği fikri ileri sürülmektedir. Zenginlik ve fakirlik böylelikle orta bir seviyede birbirine yakınlaşacak şeklinde de bu görüşü yorumlayabiliriz.²³⁷ Peki, o zamanki toplumun iktisadî durumunun karanlığına ne diyelim? Bu hususta ise şunları söyleyebiliriz:

“Ankara felaketinden Çelebi Sultan Mehmed’in vaziyete hakim olduğu zamana kadar süren on seneyi aşkın Fetret devrinde” -Tarihçiler fetret devrinin başlangıç tarihinde müttefiktirler ama, bitiş tarihinde pek anlaşılamazlar. Aradaki fark 4-5 yıla kadar çıkar “Anadolu’nun çok büyük sıkıntılar geçirdiği muhaktır. Fakat, bunları birer vaka olarak kronolojik surette anlatmak ve hele halkın hayatında yarattıkları tesirleri tespit etmek mümkün değildir. Ancak şunu söyleyebiliriz ki, hem Timur’un ölçüsüz yağmaları” “hem de cemiyetin kendi içinde meydana gelen soygunları ve çapulcu hedefli karışıklıklar, Osmanlıların taht mücadelesi, Anadolu beyliklerinin

236 Kurdakul, a.g.e., s. 124

237 Kaygusuz, a.g.e., s. 80-82

karşılıklı siyasî ihtiras çekişmeleri gibi olayların sosyal düzeni bozdukları, hatta içtimai sefaleti çok artırdıkları muhakkaktır. Böyle hallerde mühim ölçüde göçlerin vukua gelmesi, kazalar, vilâyetler arasında bir taraftan diğerine nüfus hareketlerinin cereyan etmiş olması tabîidir ve Anadolu'nun şu on senelik hayatında bunlar bol bol olmuştur. Moğolların Anadolu'yu istilâsı ile çıkan ve yarım asır süren siyasî ve içtimaî karışıklıklarda nasıl iç-el'lerin halkı için uç'lar bir sığınma yeri olarak sakin bir mıntika teşkil ediyor idiyse, bu devirde de aynı vazifeyi Rumeli görmüş ve Anadolu'dan bir hayli halk o tarafa geçmiştir".²³⁸ Bu hususta Z. Fahri Fındıkoğlu ise iktisadî görüntünün hiç de iç açıcı olmadığına değinir:

"Musa Çelebi ve Mehmed Çelebi adeta birbirine zıt ekonomik menfaatleri temsil eden iki siyasî fırka temsilcisi gibi mücadele sahnesine atılmıştır. Buna ta... Selçukoğulları devrinden beri dikkati celbeden dinî hareketleri, bu hareketlerin mülkiyet düzeni ve nizamsızlığı karşısında takındığı tavırları eklediğimizde takdirde Şeyh Bedrettin ve müritlerinin mümesilliğini yaptıkları sosyal kımıldanışın aydınlatılması" güç olmaz.²³⁹

Siyasî karışıklık sebebiyle düzeni bozulan Adalar Denizi (Ege)'deki denizciliğin durması, bunun yanında diğer iş sahalarının kapanması yüzünden bu çevrelerde biriken Türkmenlerin çoğu ve daha ziyade Anadolu'dan geçip doğruca Rumeli'ye gelenlerin izdihamı, buralarda iş darlığıyla birlikte iktisadî karışıklıklar da meydana getirmişti. Bunun neticesinde meydana gelen içtimaî buhran, her iki geçenin insanlarına, bilhassa bekâr kitlelerine mal yağması hakkı, bunun yanında istikbal vaadinin verilmesi, hatta birçok içtimaî ahlak kaidelerinden kurtulma yolunun ruhî buhranı da atlatılabilmek için gösterilmesi halinde bu, ayaklanma için en müsait bir zemindi.²⁴⁰

Mustafa Akdağ'ın ekonomik seyir ve vaziyetin ihtilal girişimindeki önemini

²³⁸ Mustafa Akdağ, Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi Cilt 1 (1243-1453), İstanbul 1974, s. 337

²³⁹ Kurdakul, a.g.e., s. 142

²⁴⁰ Akdağ, a.g.e., s. 345-346

vurgulamak isteyişi sarihtir. Şeyh Bedrettin ve Börklüce Mustafa'nın böyle bir hal karşısında iktisadî durumu kötü olanlara vaaz verecekleri ve onları etraflarında toplayacakları, Bizans Tarihi'nin yazarı Ducas'ın söyledikleriyle²⁴¹ de tasdik edilir. Göçebelerin, dirlik arayanların, bilhassa gezginci dervişlerin isyancılara katılması, hatta küçük tımarlıların ve köylülerin de bu harekette yer almalarının ve canlarını feda etmelerinin izahı,²⁴² ancak sosyal nedenlerle birlikte ekonomik sebeplerle yapılabilir

Türkmenlerin korsan gemilerinde ve deniz nakliyatında tayfa olarak vazife almaları, iktisadî sıkıntılarını düzeltmek ve içtimaî hayatlarına bir yön vermek içindi. “*Karaburun, Aydın ve Manisa yörelerinde Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal'in yuvalanmalarında rol oynayan en büyük amil*”²⁴³ onları kendi taraflarına çekeebilmekten başka ne olabilirdi ki... Bunu normal karşılamalıyız. Ayrıca Şeyh Bedrettin devlet ricalindendi ve Osmanlı siyasî kadrosunun da bir mensubuydu. Rumeli akıncılarının, medrese talebelerinin, Ege bekarlarının onun ve adamlarının etrafında toplanmalarının nedeni bu şeyhi mehdi veya peygamber olarak görmüş olmaları nedeniyle değil de, içinde bulundukları zor şartlar ve iktisadî darlıktan ileri gelmekteydi.

Bedrettin'de görülen aksiyon hareketin mütalaası “*Onun iktidar sahibi olduğu zaman yaptığı icraat veya içtimaî tarihin ve ekonomik sosyolojisinin halâ bir problemini teşkil eden toprak davası etrafında*”²⁴⁴ değerlendirilebilir. Bu ona reformcu bir şahsiyet vermiştir.²⁴⁵ Şeyh Bedrettin'in Mehmet Çelebi'yi devirmek için sipahilere ihtiyacının olduğunu daha önce söylemiştik. Onları eşitlik ilkesiyle yanına çekemezdi. Yalnız toprak vaadinde bulunabilirdi. Toprağı elinden alınmış olan sipahiler de onu destekliyordular.²⁴⁶

241 Ziyaeddin Fahre Fındıkoğlu, Sosyalizm, İstanbul 1961 s. 74

242 Taner Timur, Osmanlı Toplumsal Düzeni, Ankara 1979, s. 74-76

243 Kurdakul, a.g.e., s. 139-140

244 Fındıkoğlu, a.g.e., s. 78-79

245 E. Werner, a.g.e., s. 50

246 Aydın Yalçın, İktisadî Doktrinler ve Sistemler Tarihi, Ankara 1976, s. 116

2- ŞEYH BEDRETTİN'İN FIKHÎ VE DİNÎ GÖRÜŞLERİ

A- ŞEYH BEDRETTİN'İN FIKHÎ GÖRÜŞLERİ:

Şeyh Bedrettin'in ilkin bir fakih, yani o devrin dini de olsa, bir hukukçusu²⁴⁷ olduğu ileri sürülür. Ord. Prof. Dr. Ziyaettin Fahri Fındıkoğlu onun fakih ve mutasavvıf bir mütefekkir olduğunu daha ilk bahiste dile getirmemek gerektiğini²⁴⁸ belirtir. O bunu söylemekle Bedrettin'in fakihiğini, yani hukukçuluğunu inkar etmez. Ancak onun söylemek istediği şey ise insanın idrak melekesini kazanmasından itibaren sosyal yaşantısındaki gelişimin önemsenmesi olabilir. Zaten ben de stratejisini fikren o meyanda çizmeye kendimce gayret gösterdim.

Evet; Şeyh Bedrettin'in sosyal ilimler ve ekonomik görüşler bakımından da takdir edilerek dile getirilmesi onun fakih (İslam dünyasında hukuk bilgini) olmasına bir engel teşkil etmez. Kendisi zamanından günümüze kadar adı geçenler içinde hem büyük bir ihtilalcı hem de büyük bir fıkıh âlimidir. Ama o, asrına dek bilinen ve fakih geçinenlerden çok farklı bir özellikte.

İlk eseri olan “*Leta'ifu'l İşarât*”ı Fetret devri başlamadan kaleme almıştır ki bu kitap “*İslam hukukunun bütün kaynak kitaplarını gözden geçirmekte, onlara işaretlerde bulunmaktadır.*” Ondan sonra yazmış bulunduğu diğer eserleriyle de taklitten kurtularak içtihadı yükselen bir alim²⁴⁹ olarak kendini hukukî kimliğiyle de yansıtmaktadır. Orjinal ve olgunluk içeren görüşlerine²⁵⁰ sanki ruhunu sindirmiş. Şimdi onun hukukî kitaplarında yazdıklarına ve bu husustaki görüşlerine bakalım:

“*Şeyh Bedreddin ibtidâ; ebvâb-ı fıkhiyyenin cümlesinden bahis olan Leta'ifu'l İşarât namındaki metni yazmıştır. Bunu Cami'ü'l Fusûleyn'in mukaddimesinden anlıyoruz. Çünkü, bu mukaddimede Leta'ifu'l İşarât'ından bu kitaba zamîmler*

247 Mehmed Şerefeddin, Sınavna Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin, İstanbul 1924, s. 114

248 Fındıkoğlu, a.g.e., s. 84

249 Fındıkoğlu, a.g.e., s. 60-62

250 Kurdakul, a.g.e., s. 114-115; Kaygusuz, a.g.e., s. 150

aldığını söylediği gibi, yine bu kitabının Zamanu'l Cenîn bahsinde ve diğer bahislerinde dahî Leta'ifu'l İşarât ismî geçmektedir. Şeyh Bedreddîn bu metinde Mecmû'u'l Bahreyn'in tertibinî takîp eylemiş olduğu bu kitap ile Muhtar, Kenz, Vikâye'deki mesâilin cümlesini îrad ve bu kitaplarda mezkûr olmayan mesâilî 'Tekmil', 'Müteferrika', 'Şettâ' vesâir namlar ile fasıllarına derc ve ilâve etmiştir. Bazen suhûlet olmak için mevâzi-i münasibede aynı meseleyi olduğu gibi veya cüz'î ziyâdât ile tekrar ettiği de olur. 'Esah', 'Ekvâ' gibi tabirât-ı mahsusa ile mesâilin kıymetine işaret ettiği gibi 'Mâ aleyhi'l fetva'ya da tenbih etmektedir.

Şeyh Bedreddin fıkıhdan ikinci eseri olmak üzere aşağıda zikredeceğimiz Cami'u'l Fusûleyn'i ve üçüncü ve son olmak üzere de Leta'ifu'l İşarât üzerine şerhî olan Teshîl'ini vücuda getirmiştir. Bu üçüncü ve son eserini 816 sâl-i hicrîsi Şevvalinin sekizinci pazartesi günü Edirne'de yazmağa başlayıp, 818 Cemazielahire'sinin yirmi yedinci salı günü İznik'te mahbusiyeti esnasında itmam eylemiştir. Bu şerhin mukaddimesini bir kaç cihetle şayân-ı dikkat bulduğumuzdan ber-vech-i âtî tercüme ediyoruz:

Simavna Kadıoğlu diye müştehir, abd-i zaif Mâhmud b. İsrâîl -Allah Teâlâ kendisini zâlimler ve zâlimlerin yardımcıları ellerinden kurtarsın ve ayıplarını setr ve âlâm ve felaketlerini def ve izâle eylesin- der ki:

Vakta ki Cenab-ı Hak beni; furu' ve usûl ve makul ve menkulu cami Leta'ifu'l İşarât namındaki eser-i fıkıhîmi te'lîfe muvaffak etdi; bunu anlamak talebelere güç geldi. Makasîd-ı mahsusasına vukufu teshilen muğlâkât-ı künûzünü fefh ve akd-i rumuzunu halleylemek istedim ve kitaba, adem-i rağbete bais olmak üzere tatvilden mücânetle şerh ve izâha şuru' ettim ve bunda karîhamdan bine yakın nükteler zikredildi." Akvâl "diye tasdîr etdiğim sözler bir karine-i mânia olmadıkça akvâl-i hususiye ve zâtiyelerimdir ki belid ve gabiden fatin ve zeki olan zatların medar-i imtiyâzı da bu gibi akvâl-i şahsiyedir; yoksa rivayatı nakil ve hıfz değil...

Nitekim, Zemahşerî (538 vefatı) zîrdeki kavliyle buna işaret eder:

/Bil ki, her ilmin metninde ve her bir sanatın umudunda alimlerin dereceleri yekdiğerlerine yakın ve sanatkarların kademeleri birbirlerine karib veya müsavidir. Bir alimi diğer bir alim geçecek olursa, ancak bir kaç adım geçebileceği

gibi bir sanatkarı da diğer bir sanatkar bir mesâfe ile takaddüm edebilir.

Derecelere imtiyaz-ı tam veren ve ona doğru açtığı meydanda bir kimsenin bin kimseye mukabil addolunmasına kadar ulema ve sanatkarları müsabakaya davet eden nokta, ulum ve sanayideki mehasin-i nüket ve letaif i maanî ve vera-i estarda gizli olup ancak havass-ı ulema içerisinde yegane ve o zümre arasında ferzane olanların keşfedebilecekleri gavâmız-ı esrardır./

Sair fenlerde tasarrufa kadir bir çok fudalay bu fende- fıkıhda- taklid elinde esir kalmış sağır ve dilsiz görürsen; bunda tasarrufu kâdir olmaları şöyle dursun, bir çok gavâmızı bile anlayamazlar.

Metindeki elfazın tahtında mesâile işaretler ve ekâvile tenbihler vardır. Tatvilden hazeran şerhde bunları tasrihden sarf-ı nazar ettim. Ümid ederim ki, vera-i estardan, bunlar zekî müteemmile münkeşif olur: ‘Zilyed ve hâric’ meselelerinde bana yedibinyetmiş mesele ihtirâ-ı müyesser oldu. ‘Kitâbu'd Da'vâ'da tatvilden ihtirazen bir tafsil-i ahkamını zikretmeksizin takriben bir varakda isbat etdim. İsteyenler ‘zilyed ve haric’ mesailinde mezkur olan kavaide müracaat etsinler’.²⁵¹

Seyyit Şerif Cürcanî, -tahminim Ankara savaşından önce- Örf çokluğu yüzünden ziyadan mahrum bir cirm (gök cismi) olarak kalan güneşin yakında batarak cehalet karanlığının her tarafı kaplayacağı ve bütün dünyayı sarıp kaplayacağını²⁵² söylemişti. Onun çok güzel bir izah teşkil eden bu teşbihi, Ortadoğu'nda Avrupa'ya nazaran en aşağı 400 sene devam edecek bir geri kalmışlık ve cehalet devrinin yaşanacağını bir nevi sembolik anlatımı değildir de nedir? Yoksa başka bir şey midir? Bunu anlayan ve idrak eden Şeyh Bedrettin, gerçekte o zifiri karanlığa meydan vermemek mi istemiş? Kim bilir? Belki de....

²⁵¹Şerefeddin, a.g.e., s. 114-118

²⁵² Kurdakul, a.g.e., s. 164

Bunu göreceğiz. Çıkan "*bir yığın tüzük, kanun hükümleri*,"²⁵³ bunların yorumlanmaları hakkaniyetten ziyade görüşlerine uymayan, insanca yaşamak isteyen halka baskı, iftira ve suçlamalar içermekte, onların herhangi bir yolu bulunarak katledilmeleri de ilgililerden istenmektedir.²⁵⁴

Ebu Hanife ve diğer üç imamı müçtehid-i mutlak olarak propaganda edenlere derim ki:

Şeyh Bedrettin'i niye müçtehid-i mukayyet²⁵⁵ olarak düşünmemektesiniz?

Nedenine gelince; Prof. H. Ziya Ülken'in izahın göre: Hanefîlik rasyonel ilahi emirlerin prensibini ihtiva ederken akla önem vermiş, memleketin ihtiyaçlarını cevaplayabilmek için örf ve adetlerle de hükümler getirmiştir. Ama zaman sebebiyle hükümlerde değişikliğe gidileceğini söylemeyi de ihmal etmeyen bir doktriner sistemdir. Osmanlılar zamanında fakihlerin çoğunun müftülük sıfatını taşıması bu sistemin ilk zamanki, bir yönetime bağlı olmama ve bağımsız karar verme hürriyetini kaybettirmiş olmasına rağmen, Bedrettin gibi hür düşünce sahiplerini de yetiştirmiştir.²⁵⁶

Şeyh Bedrettin, kendisi tarafından vücuda getirilen eserlerinde, Hanefi hukukunu esas alarak, "*hususî hukuk*"un "*müteallik hükümleri*"ni ihtiva etmiştir ki, hemen hemen 450 sene sonra bir encümene havale edilerek hazırlanan Mecelle ile aralarında bir birliğin görülmesi hiç de yadırganamaz.

N. Kurdakul, iki Hanefi hukuk görüşü arasında pek fark yok demekte, Mecelle'ye nazaran Bedrettin'in görüşlerini zaman itibarıyla değerlendirdiğimizde, o kitaba göre daha ileri olabilir kabul etmektedir.²⁵⁷

Bedrettin, dört mezhebin kurucusu kabul edilen imam ve müçtehitlerin zamanı

253 Kurdakul, a.g.e., s. 164

254 Halil Öztoprak, Kur'anda Hikmet (Tarihte ve İncilde)) Hakikat, İstanbul 1990, s. 15-16; Gölpınarlı, a.g.e., s. 49-50

255 Kurdakul, a.g.e., s. 93

256 Kurdakul, a.g.e., s. 118

257 Kurdakul, a.g.e., s. 147-149

ile kendi asrı arasındaki süre içerisinde cereyan eden sosyal ve ekonomik değişmelerin farkına varabilmiş olabilir. O tenkit ve itirazlarının nedeni ise anladığımız kadarı ile, onların kendi içtihadı imiş gibi yansıtmak istemelerini dikkat çekmişe benziyor. Bu hususta bazı görüşler ileri sürüldüğü gibi ehemmiyet arz edenler de olabilir.²⁵⁸ O, belki "*alışılmışın dışına çıkıp toplumu*" uyandırıp, onların kabûlüne "*müşahhas ve meseleleri aydınlığa kavuşturan*" yenilikleri öngörmek, belki de adalet ve bağımsızlık ilkelerini hukukun bir gereği haline getirmek istemiştir. Çünkü, diyor ki:

*"Bir müçtehidin (yeni bir meselede yeni bir içtihad sahibi hukukçunun) rey'i İmam-ı Azam ve İmameyn rey'ine muhalif olacak olursa fetvası (Hükmü) müteber olmalıdır. Madem ki, kendi rey'inin hak ve diğer reyler üzerine tercih etmiştir; ona kendi rey'iyle hüküm vermesi vacip olur. Başkalarını taklit etmesi haramdır".*²⁵⁹ Görüldüğü gibi Bedrettin'de karar mercii hâkimdir.²⁶⁰ Vicdan mevzubahisse, onun verdiği hüküm normalden başkası olamaz. Çünkü kararı bir başkası değil, kendisi vermiştir. Böyle bir şeyde vicdan önemlidir. Madem ki, o kararı huzur içinde vermiştir, o halde müsterihtir. Karar vermek hakimi huzursuzluğa da düşürebilir. Bu kararla huzursuz olacaksa, o hakim niye hüküm versin? Bedrettin kanun hükümlerinde taklit etmenin doğru bir şey olmadığını da söylüyor.

İmam Ebu Yusuf zamanında Yemen âlimlerinden Ziyad eş-Şafii de fetva verirken bu görüşü tercih ederek, demiştir ki:

*"Avamdan (müçtehid olmayan) birisinin işlediği amel, taklid edilmeleri caiz olan müçtehidlerden birinin mezhebine uygun düşerse, mükellef amel sırasında bu mezhebi taklit etmemiş bile olsa ameli sahihtir. Bu "kullarımın işlerinde kolaylık esastır ve müçtehidlerin farklı görüşleri rahmettir" hikmetine uygun olduğundan böyledir."*²⁶¹

258 Kurdakul, a.g.e., s. 164-165, 95-96

259 Kurdakul, a.g.e., s. 165

260 F. Öztoprak, "Şeyh Bedreddin'in Fıkî ve Tasavvufî Görüşleri -I-" Türk Dünyası Tarih dergisi, Sayı 53, Mayıs 1991, İstanbul, , s. 61

261 Amiran Kurtkan Bilgiseven, Din Sosyolojisi, İstanbul 1965. s. 286

Mecelle'nin 1812. maddesi²⁶² ile bundan 400 yıl önce yazılmış bulunan Cami'ü'l Fusûleyn'de geçen yukarıda belirtmiş olduğumuz yargıç kararına dair sözler hemen hemen aynı çerçevededir. Bedrettin'den 5 asır sonra, Cumhuriyet kurulduktan sonra meydana getirilen, Avrupalı ülkelerden alınmasına rağmen, günümüz hukukunda görülen üç temel ilke de Cami'ü'l Fusûleyn'de vardır.²⁶³

Kanunî Sultan Süleyman devri âlimlerinden kabul edilen Birgivî Mehmet Efendi, Bedrettin'i sevmediği gibi fikirlerine de tamamen karşıdır. Bu Osmanlı âlimi onun "*Teshîl*" adlı kitabının mütedavil gayri muteber kitaplardan olduğunu söylüyor. Bu doğru bir söz değildir. Asırlar boyu âlimlerin elinden düşmeyen böyle bir esere Birgivî Mehmet Efendi kalkıp da nasıl itibarsız bir kitap diyebilir?²⁶⁴ Herhalde o da Şeyhülislam Ebusuud Efendi'ye uyararak, Şeyh Bedrettin'i ve eserlerini karalamak yolunu seçmiş. Bunun daha başka bir açıklaması olamaz.

B- ŞEYH BEDRETTİN'İN DÎNÎ GÖRÜŞLERİ:

Felsefe ile tasavvuf arasında diğer konularda olduğu gibi yine bir problemle karşılaşmaktayız. Bu "*Bilgi*" ve "*Yakîn*"le ilgilidir. Şeyh Bedrettin, felsefe ve tasavvuf arasında problem olan bu meseleyi ele almış, bilinen tasavvufî üçlü tasnifi yapmış ve şöyle demiştir.

1- İlmi-el yakîn.

Bu bilgi ile elde edilen yakîndir. Dinleme, işitme ve öğrenme sonunda elde edilir. Buna ilim yolu ile elde edilen "yakîn" de denir. Sosyal mânâda kullanılan tevatür (ağızdan ağıza nakledilerek gelen bilgi) bunun elde edilmesinde önemli rol oynar.

2- Ayn-el yakîn.

262 İrfan Bingöl, Düşünenlerin Düşüncesi, Milliyet Gazetesi, 14 Şubat 1991, s. 13

263 Bilgiseven, a.g.e., 309

264 Kaygusuz, a.g.e., s. 113

Bu müşahede ile, yani bizzat görerek elde edilen yakîndir. Bu yakîn şahsî müşahedelere dayanır. Kişinin bizzat kendisinin olaya şahit olması, yani görmesidir. Yani bu yakîn şahsî müşahedelerin mahsulüdür.

3- Hakk-el yakın;

Bu Hak ile, yani o şeyin gerçeği, kendisi ile elde edilen yakîndir. Nefs ile mevzuun, yani konunun ayrı değil, bir olduğunun idrak edilmesi neticesinde meydana gelen yakîndir.

Şeyh Bedrettin'in *"bize tekrar ettiği bu klasik yakîn çeşitleri içinde sonuncusu üzerinde durmak istediği şüphesizdir: Tanrı Birliği'ne iki önceki yakînler yolu ile ulaşmak mümkündür". Fakat, böyle elde edilecek bilginin ruh için soğuk olduğu kadar da iğreti olduğunu görürüz. Onun bu üçüncü çeşit yakîn ile ve desteklenmesi ve sağlamlaştırılması gerekmektedir.*

Şeyh Bedrettin, *"tasavvuf tarihinin üzerinde çok durulmuş olan bu "Hak yolu ile yakîn elde etme" meselesinde, "muhtelif ibarelerle yapılmış bir çok şerh ve izahlar" bulunduğunu, fakat "sadre şifa verebilecek güzel bir ibare söylenmediğini" beyan ettikten sonra kendisine "zuhur ve inkişaf" edeni, içine doğanları övünme duygusu ile anlatıyor. Diyor ki:*

Herhangi bir tasavvuf mensubu başlangıçta Tanrı'yı mantıkî bir delil ile bilmeye çalışır." Bu birinci çeşit yakindir. *"İkinci yakîni de denedikten sonra "varlığın yalnız ve yalnız Tanrı'ya mahsus olduğunu, kendi izafi varlığının Tanrı varlığından başka bir şey olmadığını" anladığı anda üçüncü yakîne ermiş demektir. Tasavvuf terminolojisi ile Zikir, Zikreden (Zâkir) ve Zikredilen (Mezkûr), bir vücut, bir varlık içinde birleşmiş demektir. Mütefekkirimizin ifadesi ile "Şiddetli esen bir rüzgarla deniz suyu üzerindeki dalganın o sudan başka bir şey olmadığı nasıl aşikâr ise, zikreden de zikredilenin kendisinden başka bir şey olmadığını zikir yolu ile kavramıştır".*

Şeyh Bedrettin, *"sık sık kullandığı teşbihçi ve mecazcı ifadelerinden birini de bu paragrafın sonuna" ekler ve şöyle der: "Teşbihlerime dikkat et. Zira bu bahis gayet incedir ve bu hususta beni geçen de olmamıştır."*

En yüksek yakîn, yani Certitude elde edilir. Bunun elde edilmesi usulü ile Şeyh Bedrettin'in kendi dışına yöneldiğini görürüz.²⁶⁵ Certitude, doğruluk, gerçeklik demek olduğu kadar da kesin bilgi ve şüphesiz inanç²⁶⁶ demektir.

Bedrettin, İslâm'ın hakikati ve Kur'an'dan kaynaklanan fikirleriyle samimi bir Müslüman olduğu halde, zamanındaki bazı tarikat ve şariat ehlinin anlayışsızlığıyla karşı karşıya kaldığından, ne yazık ki günümüzde bile yanlış olarak değerlendirilmektedir.²⁶⁷ Oysa, Dobruca'da Bedrettin Simavî'yle birlikte Otman Baba'yı mürşit kabul eden zümre içinde çok büyük şahsiyetler yetişmiştir.²⁶⁸ Çünkü, "*Farabî'nin dinî sembolizmini Bedrettin Simavî*" yeniden ele alarak²⁶⁹ incelemişti. Onun görüşleri "*vahdet-i mevcut (var olmuşun birliği)*" dir.²⁷⁰

Bedrettin, Kur'an'a yeni yorumlar getirmemişti. O bir tarikat adamı veya şeyhi de değildi. Gerçi onu yalancı peygamber veya düzmece mesih diye suçlayanlar, hatta kınayanlar bile var ama, bu onların Bedrettin'i pek tanımadıklarını ve fikirlerini anlamadıklarını gösterir. Oysa Bedrettin bu dünyada bir şeyler vermek istiyordu, öteki dünyada değil. Onun başkaldırdığı düzen dünyamıza ait bir düzendi. Oysa yalancı peygamber ve düzmece mesihler öteki dünyadan bu dünyadakilere bir şeyler vaad ederler, Cennet'i bile parsellemek isterlerdi.

Bedrettin, büyük gürültü kopartan hareketinde asıl gücünü, Hazreti Muhammet'ten ve adına Halife-i Raşid'in denen dört seçkin halife devrinden almaktaydı. Örneği buydu. Desteği de halk. Hilafet bu peygamber ve halifelerinden sonra, onu zorla, hile ve güç kullanarak elde edenlerin elinde kalmış, zamanla bir zulüm çarkı haline gelmişti.

Bedrettin halifeliğin yine ehil ellere geçmesini ve o ehil ellerde kalmasını istiyordu. Bunu yaparken de İslam'dan da yararlanmaktaydı. Yalnız o diğer İslam

265 Fındıkoğlu, a.g.e., s. 67-68

266 Fransızca-Türkçe Büyük Sözlük, İstanbul 1990, s. II,

267 Bilgiseven, a.g.e., s. 302

268 M. Fuad Köprülü, Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul 1986, s. 390

269 Hilmi Ziya Ülken, İslâm Felsefesi, İstanbul 1983, s. 66

270 İbrahim Agah Çubukçu, İslâm Düşünürleri, Ankara 1983, s. 129

fikir adamlarına göre, görüşlerini daha geliştirmiş, daha zamana uygun bir hale getirmişti.²⁷¹

Bedrettin'in insan telakkisi kendisi ve müritlerini gayrimüslimlerle hoş geçinmeye ve onlarla iyi ilişkilere yöneltmiştir. Katı bir Hristiyanlık düşmanlığından ziyade onlara karşı hoşgörülüğün de prensipleri arasında olduğu söylenir. Osmanlı tarihçileri içinde böyle bir yaklaşımı yanlış değerlendirerek Osmanlı toplumundaki Hristiyan ve Yahudilerin sosyal ve ekonomik vaziyetlerine hiç bakmadan Şeyh Bedrettin hakkında bilgi veren bir Alman tarihçi, meseleyi onun gayrimüslimlerle birlikte hareket ettiğine kadar götürdüğü yetmezmiş gibi, Torlakların Türkmenlerin bilinen önemli aşiretlerinden biri²⁷² olduğundan da habersiz olarak, Torlak Kemal'e Yahudi vasfını yakıştırır, 3 bin dervişi ile onun yenildiğini ve müritleri ile birlikte asıldığını²⁷³ söyler.

Lütfi Paşa Tarihinde Torlak Yahudi Kemal denir. Bu isim Tevarih-i Ali Osman ve Menakıpname'de Torlak Hüve Kemal diye geçer. Neşri Tarihi'nde Tor Hüve Kemal, Heşt Behişt'te ise Hüve Kemal Torlak yazılmıştır. Lütfi Paşa. Torlak Kemal'in Yahudiliğine dair bir belge sunmadığı gibi, neden ona Yahudi dediğini de söylemez. Herhalde o bu “Hüve”lerden yola çıkarak, Torlak Kemal'e Torlak Yahudi Kemal demiştir. Başka türlü olamaz. Hammer de onun ifadesine sanki bir “Torik” bulmuş gibi balıklama atlamıştır.²⁷⁴

Prof. Mustafa Akdağ ise böyle bir vaziyetin Şeyh Bedrettin “İzmir yöresini ziyaret ettiği zaman, Adalardan birtakım papazların gelerek, Şeyhin elini öpmüş oldukları anlaşılmış olmakla beraber, Baba Resul ve Torak Kemal'in ordularında Türkmenlerden başka Yahudi ve Hristiyanların da bulunmuş olduklarına dair bir emmare mevcut değildir. Bu bize hatırlatıyor ki, bazı Hristiyanların Bedrettin

271 Orhan Asena, Simavnalı Şeyh Bedreddin, Ankara 1969, s. 8-9

272 Torlak kelimesinin Musevilikle herhangi bir alakası yoktur. Kelime olarak da Türkçedir. Genç, yabani, gürbüz delikanlı demektir. Civanti Entimenavino'nun seyahatnamesinde Torlak adlı Türk oymaklarından bahsedilir ve haklarında bilgi verilir. Kaygusuz, a.g.e., s. 86

273 Joseph Von Hammer (Çev: Mehmet Ata), Osmanlı Tarihi 1. Cilt, İstanbul 1991, s. 108-110;

274 Kaygusuz, a.g.e., s. 86

*hakkında takdir ve hürmet hissi, onun fikirlerin tamamen kavramak suretiyle, kendi dinlerinden vazgeçip şeyhin yeni dinini kabul etmiş olmalarına delil olmaktan ziyade, bu fikirlerin Müslümanlığa çok aykırı olması dolayısıyla, esir Ortodoks Hristiyanlığına bir yakınlaşma sezmiş olmalarını tahmin etmek icap eder*²⁷⁵ demekle mümkün olmadığını açıklar. O bunları ifade etmekle haklıdır. Hâlâ Bedrettin hareketine Hristiyan ve Yahudîleri dahil etmek isteyenler var. Onlardan biri de günümüzde;

“Bedreddinilik mistizminin içinde önemli izlerden birinin de Hristiyanlık ve Yahudilik olduğunu söylemek” lazım demektedir.²⁷⁶ Bunu der ama, Hristiyanlık ve Yahudîlik izinin hangisi olduğunu söylemez, yalnız Mircea ile ilişkisini²⁷⁷ Müslümanlığı kabul eden Hristiyanlara etkide bulunduğunu²⁷⁸ delil olarak ifade etmek ister. Oysa Bedrettin’in Mircea ile ilişkisi dinî değil, siyasîdir. Aynı ilişki Musa Çelebi döneminde bile vardı.²⁷⁹ Bunu da o söylüyor. Müslümanlığı kabul edenlere etkisini ise onların bir çoğunun Türk asıllı olduğunu düşünelim. Sakız adası rahiplerini de bu minvalde²⁸⁰ değerlendirebiliriz.

Dinî bir otorite kurup da baştaki din adamlarının veyahut hükümet mensuplarının kendi anlayış ve telakkilerini peygamberin anlayış ve telakkisi biçiminde halka yansıtmaları Şeyh Bedrettin’in görüşleriyle biraz daha açıklığa kavuşur. Halkın menfaatlerini düşünen ermişlerin ise hakikate daha iyi bir şekilde vakıf olabileceklerini söylemesi, çıkar ve baskı çevrelerinin pek hoşuna gitmez. Laik düşünce Bedrettin’de vardır.²⁸¹ Dinî görüşleri siyasî yahut kişisel değildir. Çok defalar yapılmak istenmesine rağmen, Şeriatçı çevreler tarafından bile değiştirilememiş, pek çok kimsenin de bilmediği, toplumun sosyal yönünü de

275 Akdağ, a.g.e., s. 343

276 Yağmur Say, Şeyh Bedrettin (Yaşamı-Felsefesi-İsyanı, İstanbul 2007, s. 142

277 Say, a.g.e., s. 143

278 Say, a.g.e., s. 143

279 Say, a.g.e., s. 147

280 Say, a.g.e., s. 139

281 İbrahim Tez; Düşünenlerin Düşünceleri, Milliyet Gazetesi 18 Kasım 1990, İstanbul, s. 15

içeren gerçek Müslümanlık neyse, işte budur. O Müslümanlık ise toplumu düşünmek ve toplumun çıkarlarını şahsi ve kişisel çıkarlardan her zaman üstün tutmak demektir.

C- ŞEYH BEDRETTİN'İN TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ

A) VÂRİDAT VE ELE ALDIĞI MESELELER:

Bildiğimiz gibi Bedrettin'in Vâridat adlı bir kitabının olduğu biyografik bilgiler arasında verilmektedir. Bilim adamları tarafından da kabul edilen, şimdiye kadar başka birinin olduğuna dair bir bilginin her hangi bir kaynakta yer almadığı onun bu tasavvufî kitabındaki görüşlerine göre;

Tanrı'nın zâtı her şeyden münezzehtir, yani bütün eksikliklerden beridir. Ama, onun zuhûra meyli vardır. Bu zâtının gereğidir. Onun için Tanrı zuhûr eder, belirgin olur. Çünkü her şey onda olduğu gibi, cüz'î şeyler de ondadır. Varlıklar birbirine zıttır, ama mertebeleri gereği itibârîdir. Bu uzuvların insanı meydana getirmesi gibidir. Yani varlıklar da Tanrı'dır (ondan bir parçadır.) Daha doğrusu, her şeyin kendisi, aslı odur. Ama Tanrı'nın zâtı bilinmez, bilinemez. Öyle olmasına rağmen onun sûreti ve sûretleri görülür ki, bilinsin. Herhangi bir varlık kalkıp, "*ben Tanrıyım*" derse doğrudur ama, sûret bakımından değil. Çünkü o Hak'tan ayrıdır. Mutlak varlık zât icabıdır, bunun sûret bakımından olmasına da imkan bulunmaz.²⁸²

Zâtî gereklilik Mutlak Varlık'ta daimîdir. Bu iktizâ, yani gereklilik onun taayyünüdür. Bu nedenle taayyün etmemesi, yani meydana çıkmaması ve belli olmaması mümkün değildir. İşte bundan dolayı Mutlak Varlık'la birlikte âlem de mevcûttur. Bu nedenle âlem, zâta nispet, hadis kabul edilse bile, onunla birlikte var olduğundan, kadimdir. İşte bunun için, önüne ön olmadığı gibi, sonuna son bulunamaz ve kıyamet de asla kopmaz. Kıyamet insan için ölümden başkası

282 Gölpınarlı, a.g.e., s. 105; Vahdet-i Vücûd'da kainatın ademiyeti ikinci planda kaldığından bu inanca Vahdet-i Mevcûd diyebiliriz. a.g.e., s. 105

değildir.²⁸³ Ya da bir şeyin sona ermesi. Ölüm de zaten insan için son demektir.

Tanrı'nın irâdesi ve ihtiyarı, kendi mertebelerinin, kendi sûretlerinin bir gereğinden ibarettir. Bunların bir kısmı zamanla bir araya geldiği zaman; dilek gerçekleştiği gibi, olacak işler de ister istemez olmaktadır. O halde; Tanrı için, o isterse yapar, isterse yapmaz denemez. Şunu iyi bilelim ki: Tanrı, bir şeyin istidâdı neye göre ise, ancak onu diler. O bunun dışında başka bir şeyi de asla dilemez. Kelâmcıların kalkıp, Allah ne dilerse onu yapar demelerinde, sanki o, zalimin zulmünü, kafirin de küfrünü dilemiş anlamı çıkar. Bu anlaşılma çok yanlıştır.²⁸⁴ Öyle olunca zalimin, zulmünden; kafirin de küfründen dolayı sorgulanması, yargılanması ve cezalandırılması gerekmez. (Oysa bu İslâma aykırıdır, ancak çok doğru bir görüştür. Dünyada Enistein gibi çok ileri zekada çok az kişi vardır. Sanırım Şeyh Bedrettin de bunlardan biridir. Her insan savaşçı ve cengaver olamaz. Askerlik başlı başına bir eğitim, öğretim ve yetiştirmeye bağlıdır. Bunun için kurmay subaylar Harp Okulları'ndan ve Harp Akademileri'nden yetişir. Yüksek okullardan gelip Askeriye'ye intisap etmiş kişilere Alaylılar denir. Bu alaylılar İkinci Mahmut'tan bize kalamış bir mirastır. Yeniçeri ocağında her yeniçeri savaşmayı ve düşman karşısında çarpışıp ölmeyi bilirdi. Ancak Yunanlıların Mora isyanını bastıran bu kurum İkinci Mahmut tarafından topa tutuldu ve kaldırıldı. Yakalanan her yeniçerinin katli emredildi. Peki, ondan sonra ne oldu? Osmanlı Mısır adlı bir eyaleti tarafından Konya ve Nizip'te mağlup edildi. Sardazam Ali Paşa Mısır hıdivine esir düştü. Osmanlı Kütahya'ya gelmiş Mısır askerinin İstanbul üzerine yürüme ihtimali üzere en büyük düşmanından, Rusya'dan asker getirdi, Anadolu sırtlarındaki siperlere yerleştirdi. Adnan Tanrıverdi gibi paşalar alaylı paşalardandı. Ne Harp Okulu'ndan ne de Harp Akademisi'nden yetişmiştiler. Bu alaylı subaylar daha önce albaylığa kadar yükselirken daha sonra bu subaylara tuğgeneralliğe kadar yükselme hakkı

²⁸³ Gölpınarlı, a.g.e., s. 105; Bu Aristo'dan beri var olan ve Hükemâ tarafından da kabul edilen bir inançtır. a.g.e., s. 106

²⁸⁴ Gölpınarlı, a.g.e., s. 106; Bu mütalâa, ilim mâlûm olana tabîdir ki, Allah fâil-i muhtardan ziyade mûcep bizzâttır. Yaratış, o şeyin istidâdına göre, irâde ve ihtiyâr, kâbiliyet şartına bağlıdır. a.g.e., s. 106

tanınmıştı. Daha ileri gidemezlerdi. Erdoğan Feto'nun 15 Temmuz 2016 Cuma günü askeri darbe girişimini bahane ederek bu Harp Okulları'nı ve Harp Akademileri'ni Askeri Liseler'le birlikte kaldırdı. Peygamber zamanında seriyyeler kurulmuştu. Bu seriyyelere herkes katılırdı. Hatf'a ordu seferlerine bile. Yeter ki eli ayağı tutsun. Ukay Panayır'ının önde gelen şairlerinde Kaab b. Malik de Müslüman olmuş, İslamı kabul etmişti. Onu ve onunla birlikte iki kişiyi daha Tebük seferine katılacak orduya yazmışlardı. Bu üçü sefere katılmadı. Sözcü Kaab gelip durumu peygambere arzetti. *"Ben ve benimle birlikte bulunan bu iki arkadaş savaşmayı bilmez, kılıç vurmaya, ok atmayı, mızrak savurmaya ve hançerle düşman üzerine yürümeyi bilmez. Daha doğrusu biz savaş anında panikleriz, ne yapacağımızı bilmeyiz"* dedi. Müslümanlar bu üçünün cezalandırılmasını istediler. Peygamber, *"Durun, bakalım bu hususta Allah ne diyecek?"* dedi. Tebük seferinden dönüşünden sonra olay üzerinden 50 gün geçince ayet indi. *"Onlara dokunmayın, Tövbe suresi 118"*, dendi. Bu husus Şeyh Bedrettin söz konusu görüşünün ne kadar doğru olduğunu ortaya kor. Yine Halife Ömer'in Halid b. Velid'i ordu kumandanlıktan alma gerekçesi. Bu gerekçeye göre, savaşı ve zaferi Allah kazanırmış, kişi ve ordu kumandanı kazanamazmış. Askerlerden kiminin gelip asker içinde Halid'in sayesinde savaşların ve zaferlerin kazanıldığı kanaatinin oluştuğuna dair Halife Ömer'i uyarması üzerine, Halid bu görevden alınmış, ordu kumandanlığı Ebu Ubeyde bin Cerrah'a vermişti. Oysa savaşlar ve zaferler Allah tarafından kazanılmaz, ordu kumandaları tarafından kazanılır. Mute muharebesinde Halid'ten önce peygamber tarafından peşpeşe tayin edilen ordu kumandaları Bizans ordusu karşısında birer birer ölmüştü. Dördüncü olarak Halid iki üç bin süvarinin başına geçti. O ordu kumandanı olunca durum değişti. Çünkü Halid bu işi çok iyi biliyordu. O ordu kumandanı olmasaydı o gün İslam askerleri o gün Mute'de tamamen katledilecektiler. Halid savaşçılık dehasıyla durumu tersine çevirdi. Düşmana darbe vurduğu gibi sağ kalan İslam askerini de kurtardı. Peki, Halid ordunun başına geçene kadar Allah niye İslam askerine yardım etmemiş, onlara zafer kazandırmamıştı? Gerçi İslam ordusu Halid'in başa geçmesiyle o gün zafer kazanmadı ama, hiç olmaz ise askerin üçte ikisini sağ salim kurtarabildi. Halid başa geçmesiydi kalan askerde tamamen yok olacaktı. Üstelik Bizans askerine Halid sayesinde bir saldırı yapılmış, düşman bu saldırı

karşısında afallamış, komutanlar alel acele toplanmış, bu saldırıyı toplantıda konuşmuşlardı. O sırada da Halid, çoktan süvariler alıp Ürdün çölüne çekilmişti bile. 100 bin Bizans askerine karşı iki üç bin süvari. Bizans imparatoru Heraklius da gelmiş, ancak ordunun başında değil, Kudüs'te kalmış, ordunun başına Theodoros adlı bir generali tayin etmişti.)

Bütün mertebelerin kendisi cisimler ve sûretler âleminde bulunduğundan, ruhlar ve mücerret olanlar bu kayıtlara sığmaz. Bilinir ki, insanın bedeni önce melekler âlemindeydi. Zamanla sûretlerin bir araya gelip de toplanmasıyla yoğunlaştığı için, sûret kalkınca yine eski letâfetine kavuşur ve ortada şerîki olmayan Hak'tan başkası kalmaz. Tanrı'nın yaratışında bedeni tesviye edip, sonra ruhunu üflemesi, maddeye kâbiliyet hasıl edince onun hayat bulması demektir. Bu şekilde anlaşılmalıdır. İnsanda ruhun kendisi en güzel konuşan nefistir. Bu nefis, hayvanî özelliğin aynısı olmasına rağmen istidâden ayırdır. Bir bakımdan o, bedenden sonra yaratılmıştır. Bir bakımdan da, Misâl âleminin vasıtasıyla, beden sûretinde biçimlenmiştir. Bedenden önce olduğunu söyledikleri gibi, Misâl âleminin kendisinden bile önce bulunduğu da kabul edilir. Bir cevherdir, ama beden fiilleriyle birlik bütün hareketlerini kontrol edip de sağlama yetkisine sahip bir cevher. İşte bu cevherin kendisi, sûretinin ortadan kalkmasıyla yok olmaz, ama sûretsiz de itibâr kazanamayacağından, ona yine bir sûret gerekmektedir.²⁸⁵ Ancak kendi varlığını bu şekilde belirgin kılabilir; başka türlü değil.

Beden dağılınca (yani insan ölüp parçalarının irtibatı da birbiriyle kesilince) görürüz ki, bir daha onun aynı terkîbi meydana gelmediği gibi buna da imkan yoktur, olamaz. Daha doğrusu cesetler aynen haşr edilmez. Sûretin dağılmasıyla ruh yok olmaz. Dağılan bir sûret de aynen bir araya getirilerek yaratılmaz. Yani ölen insan -dinî bilgileri kendi kafalarına göre yorumlayanların dediği gibi- yeniden eskisi gibi beden sahibi olup dirilmez. (Şeyh Bedrettin bu sözlerle bir şeye dikkat çekmek istiyor. Ama o şey nedir? Doğru insan öldükten sonra bir daha dünyaya dönemez, ölüm bu demektir. Zaten ölüm başka şey anlamına da gelmez. Bu görüş o zamanların görüşüne göre çok ileri bir görüştür, günümüzün ölüm hakkındaki görüşü de Şeyh Bedrettin'den ileri geçmez. Ancak Antik Mısır

285 Gölpınarlı, a.g.e., s. 106

kültüründen beri gelen mitolojik görüşte Seth Osiris'i öldürür, 14 parçaya ayırır ve tabuta kor. Osiris'in eşi İsis bu tabutu arar, bulur. 14 parçayı bir araya getirir. Ancak ufak bir parça eksiktir, Osiris'in pipisi. Onu timsah yemiştir. Bu eksik parça nedeniyle o diriltilemez. Böylece ölümler diyarına giden Osiris, ilk ölü olduğundan kendisinden sonra gelen ölümlerin en kıdemlisi, yani tanrısı olur, ona ölümler diyarı tanrısı denir. Tabut olayı bu olaydan sonra insanlığa miras olarak kalır, bütün ölümler toprağa verilene kadar tabuta konur. Hristiyanlıkta dini tören bu tabutla yapılır, İslamda cenaze namazı bu tabutla kılınır. Yahudilikte bu tabutla dua okunur. Ayrıca Tevrat'ta Musa Nil nehrine sele denen sepete konup bırakılırken Kuran'da tabuta konup bırakılır. Kuran'ın önemi ve ayrıcalığı işte buradadır. Yani her insan ölüm anında yeni doğmuş bir çocuktur, bu çocuk Nil nehrinin akışını andıran zamana bırakılır.) Ancak şu olabilir:

Dünyada yaşam şartlarının herhangi bir nedenle değişip de insan türünden bir kimse bile kalmadığı zaman, yaşamak için hayat şartlarının gerçekleşmesi ile yine bir insanın yeniden dünyaya gelmesi ve insanlığın cinsî bakımdan yeniden türemesi mümkündür. Bu olabilir. Ancak hayallerde var olan ve onların anladığı kıyamet kopmayacağı gibi, rûsûm âlimlerinin sandıkları şekilde de cesetler haşr edilmez. Yani insanlar yeniden aynen yaratılamaz.²⁸⁶

İnsanı Hakka yöneltip götüren her şeyin melek olduğu gibi kötülüğe sevk eden her şeyin de şeytan olduğunu bilip idrak etmeliyiz. Kuvvetler açısından da bu böyledir. Yağmur damlasının birçok kuvvetler sonucu buhar halinden meydana gelmesi ve her damlanın bir düşme kuvvetiyle yeryüzüne inmesini gördüğümüz halde bu keyfiyet kimi zaman, her damla melekler tarafından meydana getirildiği gibi yine melekler tarafından yeryüzüne indirilir biçiminde anlatılmıştır. Haktan yüz çevirip dönen kişi de bir şeytândır. Şeytân, insanın kan damarlarında dolaşarak durur, denmesiyle, onun şehvî ve kötülüğü öngören kuvvetlerden mürekkep olduğunu gösterir ki, melek ve şeytân, cinlerin temessülüyle insan

286 Gölpinarlı, a.g.e., s. 107; Bu hüküm, önceki hükme bağlıdır ki, sûret dağılınca yine var olabilen ruhun, Melekût âleminde bulunmasına rağmen, cesetler haşr edilemeyeceğine göre, artık taayyün etmesine imkan yok. a.g.e., s. 107

istidâdına göre hayaldeki bazı şekillerde olabilir.²⁸⁷

Şimdi dünya ve âhireti ele alalım: Bu ikisi yani dünya ile âhiret, mülkle melekutu, yani görünür madde âlemiyle görünmeyen kuvvetler âlemini dile getirir. Çünkü; Mutlak Varlığın kendisi tesir bakımından Tanrı; müteessir bakımından da âlemdir. Buna Kevn-i fesâd, yani mevcûdiyet ve bozgunluk, yahut var oluş ve bozuluş (madde itibari ile asıl hüviyetini kaybediş, parçalanış) da diyebiliriz. Bu âlemlerin her ikisi ne ilk ne de son olmasına rağmen, dünya ve ahiret de bu ikisi gibi itibârîdir. Zâhiri sûretler geçici dünyadan başka bir şey değilken iç âlemimiz daima var olan bir ahirettir. Her ikisi de ezeli ve ebedi (sonsuz ve kesintisiz devam eden)dir, ama itibâr üstün sıfatlara göre olduğundan, dünyaya geçici âlem dedikleri gibi, ahirete de kalan âlem adını vermişlerdir. Başka bir anlatımla bunu şu şekilde yorumlayabiliriz: Her şeyde ön dünya olduğu gibi, son ise ahiretin kendisidir.²⁸⁸ Bu başlangıç ve bitiş anlamına da gelir.

Cennet ve cehennem Melekût âleminde dir. Cennettekier ve cehennemdekilerin hepsi temsilî olan bir haldir. Peygamber ise çocuklarının velisine benzemektedir. Veli, çocuklarının dilek ve tabiatlarına uygun bulunan şeylerle, onları iyilik ve doğruluğa sevk ettiği, yönlendirdiği gibi, peygamber de, inananların dilek ve tabiatlarına uygun olan sözlerle, onları iyilik ve doğruluğa sevk eder, yönlendirir. Fakat çocukların velisi, onlara kimi zaman yalan söyleyebilirken, peygamber asla yalan söylemez, onlara yalan bir söz sarf etmez. O halde bu sözlerin başka anlamları vardır, rüyada görülenler gibi yorumlanması gerekir ki, meselâ: Tanrı'dan başka tapılacak yoktur diyen cennetliktir denmiştir. Yani buna inanan, iman eden cennete girer, harpteki tutsaklıktan, öldürülmekten (daha doğrusu işkencelerden) kurtulur. O sözü canıyla birlikte malına, ehline ve ayaline bir kalkan edinir.

Allah'tan başka bir varlığı tanımayan ancak gerçek varlığa kavuşmuştur ki,

287 Gölpınarlı, a.g.e., s. 107-108; Bu izâh, melek, şeytân ve cinlerin kuvvetlerden mürekkep olduğunu, insanın hayalinde bulunduğunu açıklıyor ki, tamamen şerî beyanların aksinedir. a.g.e., s. 108

288 Gölpınarlı, a.g.e., s. 108; Bu fikre göre, dünya ve ahiret, zarf ile mazruf gibidir. a.g.e., s. 108

varlığından yok olarak, bâkî bir varlığa ulaşmıştır. Bütün bunlara da cennet denilmiştir. İster dünyada olsun, isterse âhirette bulunsun iyilik, yücelik ve mertebeleri işaret eder. Kötü haller ise cehennemdir. Bütün bunlar da hal olarak hûrîler, köşkler, ateş ve azâba benzetilmiş, o şekilde söylenmiştir.²⁸⁹

Tanrı der ki: Biz emâneti göklere, yeryüzüne ve dağlara arz ettik. Yüklenmekten çekindiler ve korktular. İnsan yüklendi. O pek zâlim ve derecede de bilgisizdi Gerçek ehli, bu emânetin Tanrı'yı bilmek ve tanımak olduğunu söylemişlerdir. Ben de derim ki, bu söz ile öyle değil, Hak sûreti kastedilmek istenmiştir. Çünkü Âdem, Tanrı'nın sûreti üzere ve (ona göre) yaratılmıştır. Yani Âdem'in sûreti Hak sûretidir. Bu nedenle ancak bu sûret, onun soyu olması nedeniyle yalnız insanda vardır; başka bir varlıkta da yoktur. Buna göre, ayette "Göklere..." diye başlayan cümlelerin, ayette "göklerdekilere.." gibi yorumlanmasına gerek yoktur. Anlamı, "göklere, yeryüzüne, dağlara..." biçimindedir. Bu "Onlar, yüklenmekten çekindiler; onu insana yükledi; insan ise bu rahman sûretini kabûlden önce maddesi bakımından pek zâlimdi; pek bilgisizdi; o sûreti kabûl ettikten sonra adâlet ıssı oldu, bilgi ıssı oldu"²⁹⁰ denildiği anlaşılmalıdır.

Hak sûreti Tanrı'nın bir emanetidir ve insanın kendisine verilmiş olduğu için, insan bu sûretin tecellî yeridir. İşte bu yüzden o, Tanrı'nın halîfesidir. Cemâl ile celâl sıfatları yine onda zâhir bulduğundan, Mutlak varlık insanın mertebesindeki yücelik ve ululukları daha başka bir mertebede izhâr etmez, edemez.

İnsanın, tecellî yerini bilmesi için de kullukta bulunması ve mücahedeye devam etmesi gerekmektedir. Bunun için ibâdetler ancak Hakka ulaşmak için yapılır. Maksat başka olur ise, ibâdetten herhangi bir şey elde edilmez. Zikirler, yapılan dualar da kalbimizin Hakka yönelmesine ancak bir vasıtaadır. Avâmda ibadet âdet üzerine bulunmasına rağmen, mânevî yola dahil olup da girmiş bulunanların

289 Gölpınarlı, a.g.e., s. 108-109; Bedrettin, cenneti ve cehennemi eskilere uyup göklere bile götürerek, cenneti 8, cehennemi de 7 kat kabul eder. a.g.e., s. 109

290 Gölpınarlı, a.g.e., s. 133-134; Bu hususa tasavvuf çok önem verir. Her mutasavvıf muhakkak bundan söz eder.

ibadeti ancak korku ve umuda dayanır. O yolu yarılایانların ibâdeti yüce mertebelere varıp, bunun dahasına ulaşmak için kulluk etmek ise de, sona doğru yaklaşanların ibâdeti şerîatin sınırlarını korumak içindir.²⁹¹

Dünyanın iki yüzü vardır. İnsanın bunun Hakka çeken yüzüyle meşgul bulunması dünyayla meşgul olmaya benzemez. İnsana Haktan büsbütün alıkoyan yüzüyle meşgul bulunmak haramdır. Nitekim semâ bile, ehline helâl olmasına rağmen, ehli bulunmayana harâmdır. Gerçeğe varmak için küfür mertebesini de aşmak gerekir. Gerçeğe varan, gerçeği bilmekle birlikte herkesin aklına göre söz söylediğinden, bir münafık sayılabilir. Fakat sözünü muhatabın mertebesine göre seçerek konuştuğu için de gerçeği söylemiş bulunduğundan, bu nifak sayılmaz. Sûfî, kemal derecesine varınca, vaktin oğludur. Geçmiş ve geleceğini düşünmez. Onca hakikat olan, içinde bulunduğu anın kendisidir. Sülûkte aklın yoluyla değil, keşfin yoluyla ilerlemek gerekir; bu da ancak, nefsin arıtılması ve peygambere uymakla olur.²⁹²

Rüyadakiler görünen, bilinen ve duyulan şeylerin uyku anında sûrete bürünerek bize görünmelerinden ibarettir ki, hükemânın dedikleri gibi ruhun mücerretler âlemine ulaşmasından meydana gelen şeyler değildir. Ancak öyle olmuş bulunsaydı, görünmeyen ve bilinmeyen nice şeylerin de bize görünerek bilinmesi gerekirdi. Mânası bakımından görülen şeyler, mârifetle birlikte tevhit derecelerine, daha doğrusu gören kişinin kendi haline de işaret etmektedir. Hatta Peygamberi dahî rüyasında gören kişi, onu kendi derecesi ve düşüncesi bakımından görür; zaten düşüncenin kendisi uykuda devam ettiği gibi, rüya da bu düşüncenin bir mahsulüdür.²⁹³

Şeyh Bedrettin diyor ki:

818 yılındaydı. Yeşiller giyinmiş iki kişi, ölü halde bulunan İsa'yı kendisine getirerek, rüyasında Şeyh Bedrettin'e göstermişlerdir ki Vâridat'ta onun

291 Gölpınarlı, a.g.e., s. 109-110

292 Gölpınarlı, a.g.e., s. 110; Bedrettin, dinî ve tasavvufî meseleleri aklıyla yorumluyor, bu nedenle tenakuzdandır. a.g.e., s. 110-111

293 Gölpınarlı, a.g.e., s. 111

açıklaması ile bu, İsa'nın, cesedi ölü olmasına rağmen, ruhuyla diri bulunduğuna bir işarettir.

Şeyh Bedrettin; bazı anlar kendini tamamen letâfet içerisinde görmekte, bazı anlar da birinin biçimi gönlüne doğmaktadır. Bu şahıs onu işinden alı kor. Bedrettin bir de bakar ki sabahleyin o insan ziyaretine gelmiş.

Bir gece kendini bir ışık kapladığından, kendinden geçmiş ve Arapça bir beyiti okumaya başlamıştır ki, adamlarından, Mısır'daki Berkukiye Medresesi müderrislerinden Seyfettin'i Şeyhuniye'nin bir müderrisi biçiminde görür, sonra dikkatle bakar ve o zatın Seyfettin'in kendisi olduğunu tarafından anlaşılır. Bu durum iki şahsın arasında mevcut bulunan bir ruhî münasebetten de ileri gelmiş olabilir.

Bir gece oturmuş ve yaslanmış bir haldedir. O anda birden dalıp gider. Ruhunun birden kıvranıp çırpındığını, yanmakta olan bir odun gibi ses çıkardığını görür. Kendisine geldiğinde görür ki, ocakta bir odun yanmakta, alevi kıvranmaktadır. Duyduğu çıtırtının da ondan çıkmış bulunduğunu anlar. Onca hakikat ise, odunun varlığıyla kendi özvarlığının aynı olduğundan bu durum ve görüntü meydana gelmiştir.²⁹⁴ Şahsi kanaatimce buna Vahdet-i Vücut felsefesinde Vahdet-i Mevcut da denir. Yani buna var olanların, hazır bulunanların birliği demek daha doğrudur.

Bir gün havanın tamamen bulutlu olduğu bir zamanda ikindi ezanının okunup okunmadığı aklına gelmiş ve bu düşünce onda bir iki kere tekrar etmiş. Fazla bir zaman geçmemiş mi, ikindi ezanı okunmaya başlamış. Bedrettin bundan gaybı nispeten olsa da bildiğini, gaybı bilen ise ancak Allah olduğunu; buna inandığını, ama bu işten de herhangi bir şey anlamadığını söyler.²⁹⁵

Bâzı zâmanlar, (dalar gibi olduğunda) kuvvetli bir yürüyüşün sesini duymakta ve kendisinin yürüdüğünü sanmaktadır. Bir keresinde ruhu, uyku ve uyanıklık

arasında tecellî etmiş, pırıl pırıl parlamaya başlamış; biri, ahiretle dünya arası ihtiyarlıkla gençliğin arası gibidir demiş. Yine bir gün, hafifçe bir uykuya dalmış, tam o an bütün varlığın tamamen Allah olduğu gösterilince; Bedrettin, aniden bağırarak, ya Allah demiş; ama o an, dili Allah'ın dili olmuş, vecde gelip ağlayarak, kendinden geçmiş.

Dostlardan birinin üzüm bağını korurken, çocuğun biri, üzümlerden yemek için o bağa girince, hemen o koruyucu adam çocuğa aniden bir tokat savurmuş. Bunu anlatarak söyleyen, Bedrettin'e demiş ki: O tokadı sanki ben yedim. Yere düştüm, ama çocuğa bir şey olmamıştı.

Bir tüccar arada bir ziyaret maksadıyla ona gelirmiş. Bu tâcir demiş ki: Şeyhim; bir gece biri beni uyandırdı. Hemen kalkıp oturdum. O adamın yüzü pırıl pırıldı; ışığı evin içini ısıtmıştı. Bir süre durdu, bir söz bile söylemedi. Derken kaybolup gitti. Ertesi akşam ve daha ertesi akşam yine geldi. Onun üçüncü gelişinde, gördüm ki yanında aynen kendi gibi biri daha bulunmaktaydı. Bu gördüklerimi bir dostuma anlatarak söyledim. Bir daha görünmediler. Ama, bunun iki üç günün sonrasıydı, şiddetli bir hastalığa tutuldum. Zor kurtuldum.

Bir gece oturuyorken bir pervane, mum etrafında uçup dönmeye başlıyor. Derken birden kendisi muma çarparak yere düşüyor. Bedrettin, hareketsiz bir haldeki pervanenin öldüğünü anlayınca bir anda Beyazıt-ı Bestamî'nin karıncayı dirilterek hayata döndürdüğünü hatırladığından, hemen pervaneyi eline alıyor. Samîmî bir gönülle, onun dirileceğine inandığı için; üflüyor. Pervane dirilerek uçmaya başlıyor.

810 safer ayında, bir gece öylesine hastalanmış ki, hayatından umudunu tamamen kesmiş. O an Tanrı'ya yönelmiş, ey benim güzel Allah'ım, yoksa beni bu hastalık sonucu alacak mısın, demiş Bu yakarışını bitirmiş ki, tam o anda gaipten gelen, ben seni yine bu hastalıktan da kurtaracağım, sesini duymuş; böylelikle gönlü yatışmış ve gerçekten de iyi olmuş.

Bir keresinde de, gökteki bir iki yıldızla uzanıp, eliyle dokunuvermiş. Sonra anlamış ki, o gökteki yıldızların görünümü tavus kuşunun kanadında bulunan renkler gibidir, göğün cüz'ileridir ve her biri göktendir.

Yine bir gün, uyuklarken, birinin bahçede "Hû" adını zikreder olduğunu görüyor ve uyanınca birinin Allah'ı zikreder bulunduğunu işitiyor.²⁹⁶ Bundan sanıyoruz ki, zamanın sahibi kendisidir, yani odur. Çünkü, Bedrettin kendini bilip tanımaktadır.²⁹⁷

Şeyh Bedrettin Bâtînî midir. Buna hayır deriz. O bir Bâtînî teşkilatın mürevvici, yani propagandasını yapan değildir. Onu böyle sananlar bir müşahededen faydalanmışlardır. Bedrettin her sufî gibi bâtına da inanmakta, ancak o bir az daha ileri gitmekte ve demektedir ki:

"Biz dış anlamına aykırı iç anlamını söylersek, maskadımız dış anlamını inkar değildir. Çünkü biz, dış anlamını da söylüyoruz, iç anlamını da; içten içe yedi anlama dek söylüyoruz. Biz sekiz anlamı toplamışız. Kur'ân ve hadîs, dış anlamı bakımından da haktır, iç anlamı bakımından da; ancak mecazî bir anlamı olduğu anlaşılırsa, o başka" demektedir. Bu sözünde ve inancında o doğrudur. Meselâ onda, ehl-i Sünnet inancından ayrı bir inanç da göremeyiz.²⁹⁸ Bu ehl-i Sünnet inancı, birilerinin sonradan topluma lanse yaptığı; şeklin ötesine gidemeyen bir inancı değil, İmam-ı Azam'ın itikat ve görüşlerini içermektedir.

Mesela Ebu Hanife, Kur'an Türkçe okunur, Türkçe namaz kılınır demiş ama, günümüz ehl-i sünnet inancında bu asla yoktur. Karanlık emellerin peşinde koşan bir takım kişiler tarafından Osmanlı döneminde kadınlar çarşafa sokulmuş, Cumhuriyet döneminde tesettür denen rahibelerin örtünmesinden kaynaklanan bir kıyafet biçimi topluma benimsettirilmeye çalışılmıştır. Bunların hepsi de İslam adına yapılmıştır. Oysa Peygamber Efendimizin İslâm'da ruhbanlığın bulunmadığına dair kutsi hadisleri var.

²⁹⁶ Gölpınarlı, a.g.e., s. 112-113; Vâridat'ta bütün bu yazılanlardan başka iki adet de fıkıh meselesine dair yazı vardır: Bunlar şudur:

Kazâya kalan namazlarda tertip gerekir mi, Savm-ı visal caiz midir? a.g.e., s. 114

²⁹⁷ Gölpınarlı, a.g.e., s. 117

²⁹⁸ Gölpınarlı, a.g.e., s. 115

B) VÂRİDAT'IN ELEŞTİRİSİ

Vâridat kelimesi sözlük anlamı bakımından “*İlhamlar, Tanrı’nın gönüle ilettiği bilgiler*” demektir. Birçok yazarın aynı adı taşıyan kitabını görmekteyiz. Şeyh Bedrettin’in Vâridat’ı ise, bizim tespitimize göre, dört değişik adla eskilerde yayınlanarak günümüze intikal etmiştir.²⁹⁹

C. Yener şunları da söylüyor: A. Gölpınarlı, incelemesinde diyor ki:

Vâridat, birçok meclislerde sorulara karşı verilen cevapların veya sohbetlerdeki izahların, hatta akla gelen bazı müşahedelerin bir araya getirilmesinden oluşan bir kitaptır; ama tam anlamıyla tasnife tabi tutulmamış, onu da biz eserimizde yaptık. “*Bu bilgi de, Allah ondan razı olsun, Seyhin ifadelerinden anlaşılmaktadır...*” sözlerinin kitapta mevcut olması bu fikrimizi doğrulamaktadır. Yine Varidat’ta “*Tanrı rahmet eylesin, dedi ki:*”, cümlesi var. Bu kitabın başka bir nüshasına baktığımızda da, “*Tanrı sırrını kutlu kılsın, Şeyh Bedrettin dedi ki*” sözleriyle konuya girilmektedir. Bu nedenle sözünü ettiğimiz eserin onun ölümünden sonra kaleme alınmış olması ihtimalini de göz önünde bulundurmalıyız.

Hatta Sayın Gölpınarlı Bedrettin’in bu eserini görüp düzeltmiş olması gerekir demesine rağmen; eserdeki görüşlerin birbirini tutmaması ya da değişik kişiler tarafından kaleme alınması gibi bazı çelişkiler var. Vâridat’ın ana konusu panteizmdir. Çünkü Evren ve Tanrı işin içindedir. Bu nedenle. Bedrettin’in Vâridat adlı kitabında ileri sürülenler ancak klasik görüşlerin bir tekrarı,³⁰⁰ (başka bir şey değil.)

Vâridat doğrudan doğruya söze başlıyor. Kitaba başlanırken dua bile yapılmamış. Cennet ve cehennem, bizim anladığımız gibi değil, çok daha değişik. Bu kitapta çoğu din adamlarının aksine, kadercilikten daha çok, Tanrı’ya iyi niyetle yaklaşıyor, ona toz bile kondurulmak istenmiyor. Kur’an, İsa’nın ölümünü kabullenmediği halde Vâridat’ta onun öldüğünü söylenmiş. Beyazıt-ı Bestamî’nin

299 Yener, a.g.e., s. 41

300 Yener, a.g.e., s. 41-42

ölü bir karıncayı diriltmesi gibi Bedrettin de bir ölü kelebeği diriltmiş. Vâridat' bununla olağanüstü bir nitelik açıklanmak isteniyor. Ama ruhun özelliklerine, onun madde ile birliğine dair açık görüşleri çağımızın anlayışına ters düşmez. Ona göre, ruh maddeden öncedir. Buna bir şey demiyoruz ama, Vâridat'taki diğer çelişkilerin kaynağı ne olabilir? Herhalde bu kitap Bedrettin'in ölümünden sonra yazılmış. Zannımızca: Tevrat, İncil, Kur'an ve hadisleri andırıyor. Sözlerin bir nevi toplanmasıdır.

Şeyhi yargılayanlar Vâridat'ı okumamışlardı. Eğer ki (bu kitap) ellerinde olsaydı, işleri daha kolaylaşırdı

Bu kitabın ilk sayfalarında rahmet dileği geçmez. Yirmi sayfada bir fasıl vardır. Burası bölüm başını teşkil etmez. İşlenen konular devam ediyor Zannımızca: Buraya kadar toplayıcı yazmış. Sonrası başka toplayıcılarca yazılmış. Çünkü, birinci bölümde çelişkiler yok ve tekrarlanma çok az. Ayet ve hadislerin toplanmasında olduğu gibi bunun toplanıp bir araya getirilmesinde de güçlükler meydana gelmiş olabilir. Kitapta düşünce ve görüş birliği olmadığı gibi, söylenenler pek de anlaşılabilir gibi.³⁰¹

Bedrettin'in bu söylediklerini bir tarikat adamı rahatlıkla söyleyebilir. O çağlarda yadırganmazdı. Mevlânâ (Celalettin-i Rumi) bile buna benzer sözler söylemiş, halk ve hükümdarın takdirini kazanmıştır. Mevlânâ fazlasını da söylemişti. Yazdıklarında bunu rahatlıkla görürüz.

Vâridat'a göre, mutasavvıf çok şeyleri bilir. Gizlisini uygular. Olgunlaşınca iki yüzlüdür. Öyle düşündükleri vardır ki, bilseler öldürürler ve sapkın derler.

Varidattaki bu ifadelerinden anlaşılıyor ki Bedrettin gelenek ve törelere karşı. Öldürülebilir. Düşündükleriyle dine de zıt. Ama, iyi biliyor ki, dinsiz olduğunu söylese; anında yok edilecektir. İşte bunun için, kendini dine uydurur. Dinî öğütler verir görünür.³⁰²

Vâridat'da Bedrettin'in mucizevî hallerinden ve onun nurundan söz ediliyor.

301 Yener, a.g.e., s. 42-44

302 Yener, a.g.e., s. 47

Oysa, nur ve uykunun, sonra uyanık olmanın motifi Suhreverdi'nin kurduğu tarikatta işlenmiştir ki, varlıkların özü nurdur.³⁰³

Bedrettin'in seçmeci bir düşünür olduğu görünüyor, ama derleme mahiyeti de bulunan bu eserle istenen sonuca varmak zor. Kitaptaki bilgi ve görüşler, tamamen kendinin olsa bile, hangi ders ve sohbetlerde verilmiş, hangi düşünce ve kanılarla söylenmiş, belli değil. Önemli olan onun ne yapmak istediği. Bir amacının olduğu kesin, ama ne? Bu ise dinsel bir düzenden daha çok, devrimdir. Başka bir şey olamaz. O nedenle Bedrettin diyor ki:

Yeryüzünde bir değişiklik olacak, bütün kötülük ve ikilikler ortadan kalkacak, yalnız Tanrı'nın Rahman'ı kalacaktır.³⁰⁴ O bu sözlerle bir devrimi kastetmektedir. Biz böyle anlıyoruz.

Vâridat'ta bu pürüzsüz dünyanın, tasavvuftaki "*varlıkların Tanrıda birleşmesi*" olmasına rağmen, bunun dahası da bulunduğu sezilmektedir.³⁰⁵ Vâridat'ta devrimi gerçekleştirmek isteyen liderin yapmak istediği harekete karşı devlet yöneticileri tarafından düşünülen bütün engellemeler bile hesaba katılmış. Bu engellemeler peygamber ve ermişlerin karşılaştıklarından da pek farklı değil.³⁰⁶ Bedrettin evrenin dengede olduğunu ve bunun bozulmayacağını da söylüyor.³⁰⁷

Şerafettin Yaltkaya'ya göre Vâridat, 4 Sünnî mezhep kabul eder. Bu Şeyh Bedrettin'in Sünnî olduğuna tanıktır. Oysa, bunu karşıtlıklar için niteleyebiliriz. (Şeyh Bedrettin'in Şii mezhebinden olmadığı kesin. Zaten Şafî, Hanbelî ve Malikî de değil.) Mezheplerde yargı hak, ama akla göre, karşıtı batıl denilmek istenmiştir.

Yine Vâridat'a göre, vahiylerin gizlenmiş anlamları olmasına rağmen, zamanı gelmediğinden Muhammet onları açıklamamış, ama aradan 810 yıl geçtiği için

303 Yener, a.g.e., s. 50

304 Yener, a.g.e., s. 50-51

305 Yener, a.g.e., s. 51

306 Yener, a.g.e., s. 52

307 Yener, a.g.e., s. 53

şartlar değişmiş, artık o hükümlerin tevil zamanı gelmiştir. Bunun yorumlaması müçtehitlere aittir. (Demek istiyor ki) çağlar değiştiği için şariat da değişebilir.³⁰⁸

C- VÂRİDAT'IN UYANDIRDIĞI BÜYÜK YANKI:

Wâridât sözcüğü (w-r-d) kökünden müştak olup iki mânası vardır. Birincisi mânası gelirler konusu demektir. Bizi ilgilendiren ikinci mânâ ise, genel bakış üzere, Cenab-ı Hakk'ın bazı seçkin gönüllere yerleştirdiği ilhamlar ve fikirler³⁰⁹ demektir. M. Ş. Yaltakaya diyor ki: Sufiler, sülûk denilen bazı ruhî safhalardan geçip, gördükleri rüya ve murakebelere devam ederek de bir hayat sürdürdüklerinden, kendilerine vürut etmiş mânâlara büyük önem verirler. Bunlar, kendileri için semavî işaretler olduğu gibi, gaip âlemlerden gelen ilhamlardır.

Siyaset adamlarının hatıralarını andırır şekilde, sufiler de işaret ve ilhamlarını *vâridat* adıyla bir araya getirmişlerdir. Muhyittin Arabî bile Fütuhât'ında aynı yolu izlemiştir. Fusus adlı kitabı ona rüyada ihsan edilmişti. Bunu kitabında belirtiyor.

Bedrettin de fikirlerini içeren sözlerini ve yazılarını bir kitap haline getirmiş, Vâridat adını vermiştir. Bundan onsekiz yıl önce neşrettiğim bir monografide, bu kitabın önemli yerlerini tahlil ederek incelemiştım. Şerhiyle birlikte, dîn noktasından hareket edildiğinden de olacak ki, daha sonra kimse kalkıp bu kitabı yeniden tahlil ederek incelememişti.

"Bu kadar gürültüye bais olmuş bu kitapta hiçbir orjinalite yoktur". Bedrettin, "bu kitabında yeni bir fikir" de söylememiştir..³¹⁰ Bedrettin'in "kuvveti bu fikirleri söylemesinde değildir. Onun bütün kuvveti ve cesareti bu fikirleri hayata tatbik etmesinde ve bunlardan bir tarikat çıkarmasındandır. O; bu kanaatlerini hayatta yaşıyor ve yaşatıyordu".³¹¹ Yani Bedrettin bildikleriyle amel ediyordu. M. Ş.

308 Yener, a.g.e., s. 48

309 Prof. Dr. Bilal Dindar, Sayh Badr Al-Dyn Mahmûd et Ses Wâridât, Ankara 1990, s. 46

310 M. Ş. Yaltakaya, "Şeyh Bedrettin'in Varidatı", İnsan Mecmuası, C. 1, sayı 3, İstanbul 1938, s. 233

311 M. Ş. Yaltakaya, a.g.m., s. 240

Yaltkaya bunu diyor. Derken de ölçüyü biraz kaçırdığının herhalde farkında değil. Vâridat'ta hiçbir orjinalitenin olmadığını söylerken belki vicdanı sızlamış olabilir. Onda yoksa o devre ait kimin eserinde var? Zorlama yolu ile birinin fikri her halükarda birilerinin fikrine benzetilebilir.

Onun Bedrettin'e ait yukarıdaki tenkitleri yapmasına karşılık, Cumhuriyet dönemimizin kıymetli sosyologlarımızdan Ord. Prof. Dr. Z. F. Fındıkoğlu şunları ifade ediyor:

Vâridat'ta Şeyh Bedrettin'in dünya ve kâinat görüşleri anlatılıyor. Bu kitap iki hususiyetiyle de dikkat çeker. Birinci olarak *“yeni bir metafizik sistemi”* olması diyebiliriz. İkincisi olarak da *“bu metafizik kadrosu içine sıkıştırılmış yeni bir ahlak telakkisi getirmesidir.”*

Vâridat kültür tarihimizde var olan tekke ile medrese, mutasavvıfe ile ulemâ ikiliğini bütün çıplaklığı ile ortaya koymuş. Bu bir gerçeğin meydana çıkarılmasıdır. Kitabın âlâka görmesi veya hücumu uğraması doğaldı. Bu nedenle Vâridat'ın başından pek çok sergüzeştler geçmiş, (Bedrettin bazı ulema kesimi tarafından ağır tenkitlere maruz kalmış veya bu eser hakkında şerhler kaleme alınmıştır).

Aslı Arapça olan Varidat'ın eserin Türkçe tercümeleri vardır. Bibliyografya tarihi de konuyla ilgilenmektedir. Bu tercümelerin âlâkalara da misal teşkil ettiği kanaatindeyiz.³¹²

Bedrettin'in torunu Hafız Halil, Menakıpnamesini tahminen 1460 yıllarına doğru yazmış, (beyitler halinde kaleme almış)tır. Bu kitapta Vâridat'tan söz edildiğine göre demek ki, Bedrettin'in isyanına kadar verilen onun, yani dedesi tarafından verilen dersler bir kitap haline getirilmiş bulunuyor.³¹³

Şeyh Bedrettin'in eserleri arasında en meşhuru kuşkusuz Vâridat'tır. Onun ölümünden sonra pek çok ilgiyi üzerine çeken, eserler arasında en çok okunup, yorumlanarak eleştirilen ve açıklanan, kimi tartışılan kimi başkalarını da etkileyen

312 Fındıkoğlu, a.g.e., s. 62

313 Kurdakul, a.g.e., s. 152

bu eser, hangi "*açıldan bakılırsa bakılsın, hangi yolla derlenirse derlensin*", onda "*geçen konular düşünce tarihi bakımından eski, o dönem Osmanlı toplumu için yenidir*". Bu eserin özelliği, "*içerdiği konuları açıklamaktaki*" müşahhaslığı, "*toplumda bıraktığı etki yüzündendir. Şeyh Bedrettin, düşüncelerini açıklarken, çağın bilim geleneği dışına çıkarak, yorumlarını Kur'an'a dayandırıyor, inançlarının ondan kaynaklandığını, onun yanlış anlaşıldığını ileri sürüyor. Osmanlı toplumu için yeni olan*" bu yorumlar, o günlerde bambaşkadır³¹⁴.

Bir C. Yener ve M. Ş. Yaltkaya'ya, bir de Z. F. Fındıkoğlu, N. Kurdakul ve İ. Zeki Eyüboğlu'na bakalım, konu ile ilgilenen gerçek bilim adamlarının yaklaşımlarının ne olduğunu böylelikle görürüz. Fındıkoğlu, bu kitabın "*yeni bir metafizik sistemi*" ve "*bu metafizik kadrosu içine sıkıştırılmış yeni bir ahlak telakkisi*" içerdiğini söylüyor; "*hiçbir orjinalitesi yoktur*" peşin hükmünün cevabını veriyor. N. Kurdakul, kitabın adından, 1460 yılında tamamladığı Menakıpnamesinde söz ediyor ve dedesinin verdiği derslerinin bir derlemesi olduğunu belirtiyor. İ. Z. Eyüboğlu ise Vâridat'ta "*geçen konular düşünce tarihi bakımından eski, o dönem Osmanlı toplumu için yenidir*" ve "*müşahhastır*" diyor. Bütün bunlar C. Yener ve M. Ş. Yaltkaya'nın tenkitlerini çürütmeye yeter, hatta artar bile.

Özellikle Niyazi Mısrî (ö. 1693) gibi Nakşibendî ve Halvetî tarikatlarına girip şeyhliğe kadar yükselen birinin Bedrettin'e saygı duyması,³¹⁵ Vâridat'ı dizeleriyle³¹⁶ övmesi neyi gösterir? Bu nedenle Vâridat için olumsuz bir eser demenin gereği yoktur³¹⁷

İslamiyetin hakikat sahasına ulaşamayan kapalı tarikatların tutsağı kimseler de İslamiyeti şeklen algıladıklarından, cemaatçiliğin biz duygusuyla hareket eden dinciler, şariatçılar bile, aynı biçimde Şeyh Bedrettin'i tenkit etmişlerdir. O, Vâridat'ında, "*Kıyamet, zâtın zuhuru ve sıfat saltanatının sönmesidir. Haşır de*

314 İsmet Zeki Eyüboğlu, Şeyh Bedreddin ve Vâridat, İstanbul 1987, s. 287

315 İ. Z. Eyüboğlu, a.g.e., s. 289

316 M. S. Bilginer, a.g.e., Arka kapak

317 İ. Z. Eyüboğlu, a.g.e., s. 289

ölümün benzerini dünyaya (mümkün varlıklar âlemine) getirmekten ibarettir" diyordu. Ölümlerin dirilmesinde de daha ayrıntılı fikirler öne sürüyordu. Diyordu ki, halkın zannettiği gibi cesetlerin yeniden meydana gelmesi, yani insanın yeniden dirilmesi, mahşer imkansızdır. *"Meğer ki, bir zaman gelsin de, dünyada insan cinsinden hiç bir kimse kalmasın. Ondan sonra anasız, babasız topraktan insan doğsun ve yine tenasül başlasın"*. Bedrettin, Varidat'ında bunları diyor. Bedrettin'in Kur'an-ı Kerim'deki ayetlere uygunluğu kesin olan bu ifadeleri, İslamiyetin dejenere edilmek istenmesi ile dini yorumlayan şeriatçılar tarafından tekfir ediliyordu. Çünkü, onlara göre Adem yalnız yaratıldığı gibi, Kur'an'da adından bir yerde bile bahsedilmeyen Havva, onun bir kaburga kemiğinden yaratılmıştı. *"Böylece kardeşlerin birbiriyle evlenmesi halinde neslin evvela dejenere olup, daha sonra yok olacağını belirten tabiat kanunu ile kardeşlerin evlenmesine güya, cevaz veren Adem devri hukukunun birbiriyle tezat teşkil etmesi görmezlikten geliniyordu. FÂTİR SURESİ'nin 43. âyeti, "Sen Allah'ın kanununda (tabiat kanunu ve şeriat halindeki ifadelerinde) asla bir değişiklik bulamazsın. Sen Allah'ın kanununda asla bir döneklilik de bulamazsın" dendiği halde, Şeriat ehline göre, birinci ve ikinci (haşırdeki) yaratılışların anasız ve babasız olarak topraktan çıkış şeklinde olması gerektiğini belirten Bedrettin küfür ehliydi. Halbuki,"³¹⁸ o mü'min, yani gerçekten inanan bir kişiydi. Şeyh Bedrettin onların eksik düşünen beyinlerine göre değil, gerçek neyse onu söylemiş; gerçekleri ifade etmek için bir an bile çekinmemiştir. Zaten Şeyh Bedrettin'in önemi de buradaydı. O pek çok alimden farklıydı. Kendine münhasır biriydi.*

D) SEYYİT MUHAMMET NUR VE VARİDAT ŞERHİ

Seyyit Muhammet Nur'a Nûru'l Arabî Hazretleri de denir. O III'ncü devrenin Melâmî Pîri olduğu gibi, son asrın hem kutbu hem de gavsı kabul edilir. Onun Meslek-i Celil-i Muhammedî de denilen Melâmîliğin Melâmiye-yi Nûriye şeyhi bulunduğu ise (onun hakkında bilgi sahibi olanlar tarafından) bilinmektedir.

1'nci devrenin Melâmî Pîrî Hamdun Kassar Hazretlerîdir ki, Melâmîliği

318 A. K. Bilgiseven, Din Sosyolojisi, s. 311-312

Melâmiye-yi Kassariyedir. II'nci devrenin Melâmî Pîri, Bursa'da Somuncu Baba lakabıyla ün salan Aksaraylı Hamit Hazretlerinin mürîdi bulunan Hacı Bayram Velî Hazretleridir. Melâmiliği Bayramiye Melâmiliği'dir O'nun halifelerinden Göynüklü Ömer Dede Melâmiye-yi Settariye'yi, diğer halife, Fâtih'in hocası Akşemsettin Hazretleri de Şemsiye-yi Bayramiye'yi teşkil ettirmişlerdir.

Seyyit Muhammet Nûr, 1810 yılında Mısır'da dünyaya gelmiştir: Babası Kudüslü olan Seyyit İbrahim'dir. Çocuk yaşta iken, Ezher Camii'nin medresesinde, Şeyh Hasanu'l Kuveysî'den öğrenime başlamış ve devam ettirmiştir. Sonra Yanyalı Şeyh Ahmet Efendi'yle birlikte, 1831'de, Şeyhinin tasvibiyle Rumeli'ye gelmiştir. Ahmet Efendi, onu Nakşibendî Şeyhlerinden Yusuf Efendi'yle tanıştırmış, Seyyit Muhammet Nûr da o şeyhe tabi olmuştur.

Devir İkinci Sultan Mahmud'un devridir. Seyyit, fazla kalmaz, bir yıl sonra Mısır'a döner, oradan da Mekke'ye gider. Hem Hac farızasını ifa eylemiş hem de Derviş Muhammet Mekkî adındaki bir zâtla tanışarak onun feyizlerinden faydalanmıştır.

Mekke ve Medine'yi ziyaretten sonra Mısır'a dönüşünde, şeyhi Hasanü'l Kuveysî'yi ziyaret etmiş, bu şeyhi ona, kemale erdiğini, tekrar Rûmeli'ye giderek irşat vazifesine başlamasını söylemiştir.

Seyyit Muhammet Nûr, bu sefer yalnız başına İskenderiye'den bir gemiye binip, Antalya'ya çıkar. Hem Anadolu'yu gezer hem de Serez'e varır. Sırasıyla Koçana, Prizren ve Üsküp medreselerinde dersler verirken bir taraftan da irşâda devam etmektedir.

Seyyit Muhammet Nûr, seyyitlerden olup neseben "*Evlâd-ı Resûlden bulundukları gibi, mânen de Evlâd-ı Resûldendirler. Zira tevhîd makamlarının sonuncusu olan makam-ı yetimi, yani "Ahadiyyet-ül cem" makamını bizzat "Menbain-nûr" adlı risalelerinde belirttikleri üzere Hazreti" Muhammet Resûlullah Efendimizden "almış olduklarından Vâris-i ulum u Nebîdir: Hem neseben, hem de mânen Evlâd-ı Resûlden olmaları cihetiyle Hazreti Peygamberin ilminin bir vârisi" bulunup, Niyâzî Divânı "şerhini, diğer 55 adet Arapça ve Türkçe eserlerine katarak bize halvetî-celvetî şeyhi Niyâzi Mısırî'nin ne yüksek bir kemâle sâhip*

olduklarını göstermişler ve ihvânlarına çok sevdikleri bu" eseri "dâima okumalarını tavsiye etmişlerdir.

Aslen Mısırlı olmaları hasebiyle" o, ayrıca Arap Hoca Efendi, bazen de Hazreti Alî Efendimizin "nokta risâlesini şerh ettiklerinden", Noktacı Hoca Efendi "namıyla ün salmışlardır". Şimdiki halde şunu açıkça "belirtelim ki, bu tabirin hurûfîlikle hiç bir ilgisi" olmadığı gibi, yanlış anlaşılıp da değerlendirilmemelidir.

Sultan Abdülmecit 1839'da "tahta çıktıkları zaman İstanbul'a tebrik için geldiklerinde bir çok ulemâ ve meşâyih ile tanışmış", hemen hepsinin de "sevgi ve saygısını kazanmışlardır".

Seyyit Muhammet Nûr Hazretleri'nin 38'i Türkçe, 17'si de "Arapça olmak üzere toplam" 55 eseri bulunmaktadır ki,³¹⁹ bunlardan biri de Şeyh Bedrettin'in "Vâridat şerhi"dir.³²⁰ Bir "çok halife yetiştirdikten sonra bugün Yugoslavya'nın bir sınır şehri olan "Usturumca"da 29 Cemâzielahır 1305'de (1889) Pazartesi gecesi" vefât edip Allah'ın rahmetine kavuşmuştur.³²¹

Onun birçok kerameti vardır. Bursalı Tahir Efendi de buna değinmektedir. Hicri 1293 yılında Usturumca, İştîp, Koçana ve Üsküp civarlarının bir istilaya uğrayacağını, 1871 yılında Almanya'nın Fransa'ya galip geleceğini haber vermiştir. Bir de trenini kaçırmış birinin onun adını anarak istimdat istemesi üzerine, söz konusu kişinin kendisini trende bulması kerameti vardır.

Muhammet Nur, aslen Arap olduğu halde, Türklüğü ve Türk kültürünü tamamen kabul ederek benimsemiş bir mutasavvıftır. Yazıları ve kitaplarından bu muhterem zatın çok güzel bir şekilde Türkçe bildiği, düşük cümle kullanmamaksızın ve istediği gibi de Türkçe olarak yazdığını görmekteyiz.³²² Dili ve ifadesi selis olduğu gibi muntazamdır. Muğlak fikirleri bile vuzuhla anlatabilmektedir. Şerhlerinde de bunu görmekteyiz. Türkçeyi, bilhassa Rumeli

319 M. S. Bilginer, Seyyid Muhammed Nûr, Mısırî Divânı Şerhi, İstanbul 1976, s. 10-12

320 M. S. Bilginer, Seyyid Muhammed Nûr, Mısırî Divânı Şerhi, s. 12

321 M. S. Bilginer, Seyyid Muhammed Nûr, Mısırî Divânı Şerhi, s. 13

322 A. Gölpınarlı, Melamiler ve Melamilik, İstanbul 1992, s. 286-287

şivesiyle konuşur. Bunu tam anlamı ile benimsemiştir. Yazılarında da Araplığını belli eden herhangi bir şeye rastlayamayız.

O Türk diyarlarında, asırlarca Türk milleti mensupları tarafından temsil edilen ve esaslarını da Türk ruhundan alan bir mesleğin (yani Melamilğin) bir müceddidiydi. Daha doğrusu tamamen Türkleşmişti. Kızını Prizrenli bir Türkle nikahlandırmış, oğulları ve torunları ise kendilerini tamamen Türk olarak görmüşlerdir. Ona Muhammet Nur'ül Arabî demeleri, tasavvufi görüşlerini mümkün olduğu kadar takdir ettiği Muhyittin Arabî'ye hürmetendi.³²³

a) Bedrettin'i Tekfir Etmek Büyük Günahtır

Bir kitapta deniyor ki:

"Şeyh Bedrettin asla Sofî ve Velî değildir. O devlete isyan etmiş bir anarşist ve âsî ve dinin imhası için baş kaldıracak bazı insan ve sınıfların türemesine sebebiyet veren ve cemiyete karşı ihtilâlcî ve cidâle bilhassa rejim savaşına giren, isyan bayrağını açan bir anarşist şahıstır...."

Vefâtından bugüne kadar altı asra yakın bir zaman *"geçmesine rağmen bir Velî-i Kâmil"*, Mümin ve *"Muvahhit hakkında böyle çok insafsız ve ölçüyü kaçırmış deyimler kullanarak, onun mübarek ruhunu rencide edenlere bir cevap olmak üzere"* söylememiz gereken ise:

Ölen bir Müslüman kardeşi hakkında bu denli kötü sözlerin sarf edilmesi Hazreti Resulü Zîşan Peygamber Efendimizin sözleriyle bağdaşmaz. Ondan günümüze kadar gelen ve bize intikal ettirilen mukaddes hadislerine de ters düşer. Biz bunu kitabımızın okuyucularına bırakıyor, ellerini kalplerine koyarak vicdânî muhasebe yapmalarını, sonra da Şeyh Bedrettin hakkında doğru ve kesin bir hükme varmalarını istemenin çok yerinde olacağını düşünüyoruz.³²⁴

İdamından sonra, bir Osmanlı tarihçisi şöyle diyor:

323 A. Gölpınarlı, Melamiler ve Melamilik, s. 286-287

324 M. S. Bilginer, S. M. Nûr, Sınavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin Varidat Şerhi, s. 99

" Bedrettin hazretleri yaşadığı sürece Allah'ın buyruklarına dâim bağlı bir kul olarak, onun rızâsından bir an ayrılmadığı" gibi "her çeşit günah ve" insanî "kusurlardan azap duyduğu cihetle, sonunda onun mir'âcı Hak sehpa olmuştur.³²⁵

Bu nedenle onun hakkında bilip bilmeden ulu orta konuşmak, kötü söz söylemek doğru olmaz. Resulü Zîşan Hazretleri Peygamber Efendimiz de, "Bilmediğiniz hususta susunuz" buyuruyor. Kur'an-ı Kerim'in cahilliği kınadığı apaçık değil midir? (Bunu Müslümanlar içinde şimdiye kadar bilmeyen ve anlamayan kalmadı sanıyorduk ama, maalesef bilmeyen de, anlamayan da varmış.)

b) Hazreti İsa, Kıyamet ve Arş

Şunu iyi bilelim ki: Hazreti İsa, ruhuyla diri, "cesediyle (cesedini meydana getiren unsurlar itibariyle) ölüdür. Lakin kendisi "Rûhullah" olduğundan onun ruhâniliği, cismâniliğinden üstündür. Ölüm ise ancak cesetle ilişkili olduğundan Hazreti İsa" ölmedi "dediler. Onun cesedini meydana getiren unsurlar itibariyle, yani ceset maddesi yönünden ölmemesi ve diri kalması imkansızdır.

Bunu diyen Şeyh Bedrettin Hazretleri devamla;

Hazreti İsa "ruhuyla diridir, çünkü ruha ölüm ârız olmaz." Onun "cesedini meydana getiren maddesi itibariyle ölmemesi ve diri kalması imkansızdır"; "zira ruhlar, yüksek âlemlere yükselince, unsuru olan cisimlerden latif olarak ayrılırlar. Çünkü ruhların yüksek âlemler için lâtif hale gelmeleri esasa uygundur. Daha" önce de "açıklandığı üzere cesetler, ruhların mezâhiri, yani görüntüleridir ve ruhlar suflî âleme uygun" şekiller "alarak görülmüşlerdir", demektedir.

Yine o demektedir ki:

Âhir zamanda İsa, önce olduğu gibi, yine dünyaya iner ve oğul sahibi olur. Ölümü hakkında Kuran-ı Kerîmin Âli İman suresinin 55. âyetinde Allah;

325 M. S. Bilginer, S. M. Nûr, Sınavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin Varidat Şerhi, s. 108

"Yâ İsâ, ben seni öldüren ve kendime yükselten ve kâfirlerin küfürlerinden pâk eyleyen zâtım.." buyurmuştur. Bu âyetle" Cenab-ı Hak onu "unsurî tabiatlardan seni kurtarırım buyuruyor. Hazreti İsâ'nın, göklere, "Allah katına yükselmesinden bu zamana kadar (aradan o kadar zaman) geçtiği halde onun yemeğe ve içmeğe ihtiyacı olmaması da bunu teyit eder.

Kezâ Kur'ân-ı Kerîm'in "El-Nisâ" sûresinin 157. âyetinde", seni "öldürüp asmadılar, onların cümlesi şüphededirler" deniyor. Bu âyet de onun ölmediğini, cesediyle diri olduğunu ispat etmez. Lâkin bu ayet Hazreti İsa'nın, öldürüldükten sonra latif hale gelerek (yani ruhî olarak) göğe yükseldiğini bildirir. Çünkü onun hali Rûhullah "olup rûhanîliği gereğince ruha ölüm olmayacağına" göre "gâlibe hükmederek ölmedi denilirse de" Hazreti İsa, cesedi "meydana getiren unsurlarıyla ölmedi demek değildir, çünkü bu hal gerçeğe aykırı olur.

Kezâ cesedini meydana getiren unsurlarıyla ölmedi demek cesedinin ölümüne deil olan" diğer Kuran-ı Kerim âyetine de karşı olurdu.³²⁶ Bunu da iyi bilmeliyiz.

Şeyhü'l İslâm Mûsâ Kâzım Efendi'nin Vâridat tercümesinde bir notla, "Hakkal Yakîyn mertebesine henüz ulaşmamış olan süluk erbabı dâima ruhaniyyetle uğraştıklarından cismâniyyete aslâ değer" vermeyerek, cesetlerin haşrine de şiddetle karşı çıkarlar. "Bunlara Ârifler denilir, henüz kemâliyyete erememişlerdir. Şeyh Bedrettin de bunlardan biri olduğundan, cesetlerin" haşrini kabul etmemiş ve buna karşı çıkmış denmektedir.

"Âlem, salt olarak cins, nevi ve şahsiyetle ka'dimdir, yani başlamıştır, hudusu yani sonradan peyda olması zâtî olup zamana bağlı değildir. Zira zaman hiç bir vakit mevcut, yani var olmadı".

Hazreti Resûl Peygamber Efendimizin "zamanında bazı kimseler deccale ve kendi anlayışlarına göre kıyamete, Dabbetül'arz ve benzerlerine yorumlar yaptılar ve bunların kendi zamanlarında olacağını beklerlerdi. Sonradan gelenler de bunları hep beklediler. Hatta bazıları Hicrî 800'de olacağı üzerinde durdular. Bazıları zuhur edecek şeylerin imâmı Mehdî'nin zamanında olacağını ve bunların

da hicrî 700-800 yılları arasında zuhur ederek, onun velîlerin sonuncusu olacağını bildirdiler. Halbuki şimdi hicretin" 800. yılını çoktan bitirdik, aradan yüzlerce yıl geçti, "hâlâ onların hayâl ettikleri olmadı. Daha aradan binlerce (onbinlerce) yıl geçse bile yine onların sandıkları şeyler (olmayacak) ve cesetlerin haşri (de) meydana gelmeyecektir."³²⁷ Şeyh Bedrettin burada demek istiyor ki:

Sizin saydığınız kıyamet alametleri gerçekleşmeyeceği gibi, sizin sandığınız gibi Mehdi de çıkmayacaktır. Kıyamet dünyanın, güneşin yıldızların, hatta bütün kainatın yok olması demek değildir. İnsanın ölümü nasıl küçük kıyamet olarak adlandırılıyor ise, bir toplumun yahut bütün insanlığın yok alması da büyük kıyamettir. Dünyanın buzullaşması, yahut yanardağların faaliyete geçip lavların fışkırmaya başlaması ile, veyahut herhangi bir nedenle insanlık sona erdiği gibi çok daha sonra yeniden yaşama şartları yeniden oluşabilir. Böyle bir ortamda insan ve insanlık bir daha var olabilir. Kıyamet de budur, mahşer de budur. Adem de bir değildir. Zenci Adem vardır, Beyaz Adem vardır, Çekik göz Adem vardır. Söz konusu Ademlerin eşleri de vardır. İnsanlar bunlardan türemiştir. Yine bunlardan türer. Allah Tevrat ve Kur'an'da tek Adem ve onun eşini misal olarak vermiştir. Misaller diğerlerine şamil olabilir. Zaten Allah, kıyameti Peygamber dahil kimsenin bilemeyeceğini Kur'an'da açık açık söylemektedir. Hatta, Kur'an ayetleri, bu kitapta anlatılan olaylar sizin için birer misaldir, gerektir ki öğüt alasınız da denmektedir.

Allah'ı görme hususunda Vâridat şerhi, "*Ve mâ zekere min inne külli mâ yerâ bihi innehu...*" diye bir giriş yaptıktan sonra, Muhyittin Arabî'nin bu husustaki beyitlerine yer vererek, şunları ifade ediyor:

I. Beyit'in anlamı: Bize göre, bâtın zât ve onun eserleri neticesinde görünmeler olmasaydı, halk da olmazdı. Halk, hüviyyet ve eniyyetin birleşmesinden oluşur.

II. ve III. Beyit'in anlamı: Bizler, secde edip, ibadet yaparız. Hakk'ın eniyyetidir, çünkü halk olduğumuzdan. İbadet edilen de Allah'ın zâtıdır. İbadet edenin bir sûreti vardır. İbadet edilen ise, mutlak olduğundan herhangi bir sûretle kayıtlanmamıştır. Yani, secde edip ibadetimizi yaparken onu görmeyiz. Ancak o

327 M. S. Bilginer, S. M. Nûr; Sınavna Kadısıoğlu..., a.g.e., s. 71-72

görülen, kiblemizdeki “Kâbe” olursa başkadır. Çünkü ona yönelmekteyiz.

IV. Beyit’in anlamı: Sakın, insanın ve daha başka sûretlerin tesiriyle Cenab-ı Hakk’ın kendisinden mahcup olma ki onu olduğu gibi göresin. Çünkü, bu böyledir. Güzelliğine vurulduğumuz Allah’ın gizlisi yoktur, ama senin bilgisizliğin onu perdelemiş, işte ondan gözlerin görmez olmuş.

Şibli Hazretleri, ben Leyla’nın duvağı ve peçesinin onun kendi güzelliğinin görünmesine birer engel sanırdım ama, onu gördüm, Allah’a yemin ederim, ne peçesi ne de örtüsü vardı; o zaman anladım ki noksanlık Leyla’da değil, bende imiş; meğer onun güzelliğini bu körlüğüm sebebiyle görmüyormuşum, diyor. İnsanda Allah’ın bütün sıfatları zahirdir, ama sen bu sıfatların onun olduğunu bilmezsin, kendinin zannedip Hakk ile müşterekliğine de inanırsın. Halbuki, Tanrı’nın kendisini bilmen için sana verdiği bir emanettirler. (İşte bunu çok iyi bir şekilde kavraman gerek)³²⁸

V. Beyit’in anlamı: Tanrı’nın Hâlik ismi sende zuhur etmektedir ki, kendinin sen değil de Hakk olduğunu bil. Çünkü isim isimlenenle aynıdır. Sen Tanrı’nın bir eseri olduğundan halktansın, bunu unutma. Allah yolunda ise, ona vuslat ile Rahman ve zamanın kutbu bulunasın. Kutup, Rahmân’ın bir mazharıdır. Onun için, Peygamber Efendimiz, Rahmân kokusu bana Yemen tarafından gelmektedir diyerek, kendi zamanının kutbuna işaret buyurdular ki, bu Veyse’l Karânî Hazretleri’nin amucalarından Safvânî’l Karanî’ydi.

Cenab-ı Hakk, el-Furkan Sûresi’nin 59’uncu âyetinde, Kutup hakkında “*Rahmân isminin sureti olan*” “*Kutub Arş-i azîyme istivâ*”, yani hem ulvî âlemlere hem de süflî âlemlere istiva eyledi, özetle “*Kutub en yüksek âlemlerde ve en alçaklarda da tasarruf ve hüküm eyledi*” demektedir.³²⁹

328 M. S. Bilginer, S. M. Nûr, Sınavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin Varidat Şerhi, s. 46-48

329 Bilginer, a.g.e., s. 48-49: “*Seyyit Muhammed Nurü’ Arabî Hazretleri davet olundukları*” Sünnet düşünündeki gösteriler sebebiyle İstanbul’a şikayet edilmiştir. Halifesi ve damadı Abdurrahim Fedayi’yi İstanbul’a göndermiş ve Meşayih reisinin: “*Sizin sülukünüz nasıldır*” sorusuna, mesleğimizin esası ve aşşağı derecesi, insandan Tanrı’ya yükseliş, yüksek derecesi ise Tanrı’dan insana inişir demiştir. Bu Meslek-i Celîl-i Muhammedîdir. a.g.e., s. 37

Tasavvufta “Arş” mevzu çok önemlidir. Şunu iyi bilelim ki,

“Arşın makamları üçtür:

1- “Arş-i Kerîm”dir. Bu Arş Hakk'ın zuhurudur. Buna Arş-ı Muhîyt-i Uluhiyyet denilir.

2- “Arş-ı Mecîyd”dir. Bu Arş Halîfedir. Çünkü bu zat bütün isimleri kaplamıştır.

3- “Arş-ı Azîym”dir: Felek-i Azamdır. Bütün âlemleri kaplamıştır”.

VI. Beyit'in anlamı: Kevn denilen bu kainat, Allah vücudundan başkası yani boş değildir. Nasıl boş, yani sahipsiz olabilir ki? Kainat “*Allah ile kâimdir: Halka*”, ruh ol “*rahat ol, beyitte geçen “Reyhan ol” denildi, yani bütün âlemlerin genişlemesi senden ve seninle olsun*” ve öyle bulunsun ki, işte o zaman, “*hiç kimseye karşı senden, nefsinden gelen herhangi bir itiraz zâhir olmaz*”.³³⁰

c) Bir Mutasavvıf Olarak Şeyh Bedrettin

N. Kurdakul, Bedrettin'in fikirlerine değinirken, diğer araştırmacılardan daha çok H. Z. Ülken'in araştırmasında bir yenilik görüldüğünü söylemesine rağmen, Şeyh Bedrettin'i İslâm düşüncesinin hem mütefekkeri hem de mutasavvıfı kabul ettiğinden dolayı onu ağır bir tarzda eleştirmektedir. Bir kere o tutum asla hoş karşılanamaz. H. Z. Ülken'e göre: Tasavvuf, bir fikir sistemi olarak, tatbikatta fıkıh doktrinini de ihtiva eder ki, idealizmin sonucunda fakihlere, dolayısıyla hukukçulara yer vermiştir. Tasavvuf, Muhittin-i Arabî ve Bedrettin Simavî gibi adalet sahiplerini de yetiştirmiştir. Kanaatimizce Şeyh Bedrettin, “*Camiü'l Fusuleyn*” adındaki eserini fikir itibarıyla tasavvufî bir hukuk mahiyetinde de düşünerek yazmış olabilir. O nedenle hem tasavvufî hem de fikhî fikirler içerir. Muhyittin Arabî'nin dediği gibi: Kul rabbın, rabbın de kul. Öyle ise, aradaki mükellef kim? Bilinmez!

Fikrimize göre; Prof. H. Z. Ülken'in, o kadar çalışmasından sonra edinmiş olduğu kanaat ağır bir biçimde tenkit edilmemeliydi. Çünkü, Hanefî Hukuk

330 Bilginer, a.g.e., s. 49

Ekolü'nün, doktrinleşmeye giderken ve doktrinleştikten sonra bile, tasavvufla alakalı bulunmadığı fikren kesin olmadığı gibi tartışmalıdır. Öyleyse, o telakki neden kanunî mahiyette bir hüviyete sokulmak istensin? İslâm'da hukukî görüşlerin sistemleştirilmek istenmesi İmam-ı Azam'la ibtidâ kabul edilir. Bu doğrudur. Tasavvufî görüşlerse fikir açısından teorik olarak İmam-ı Şafî'yle İslâm'a sirayet etmiştir. Bu da doğrudur. Hele bir düşünelim! Görürüz ki ikisi birbirini fikir itibariyle tamamlamaya gitmişlerdir. Bu durum neden anlaşılacak istenmez? İmam Şafii,

-*"Nas, fıkhda Ebu Hanife'nin yakınıdır"* diyerek, İmam-ı Azam'ı övmüş ve diğer imamlar da Ebu Hanife'ye olan saygılarını devam ettirmişlerdir.

Süleyman Ateş, "*İslâm Tasavvufu*" adlı eserinde, diyor ki: Dört mezhep imamı da tasavvufu fikren benimsemişlerdir. İmam Malik'e göre, hem tasavvuf hem de İslâm hukuku, her ikisi de kişi nefsinde toplanıp bir araya getirilmelidir ki hakikate ulaşılabilsin.

İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin tasavvufî görüşünü İbni Abidin, Haşîye'sinde açıklar. Süyutî ise, "*Te'yidu'l Hakikatü'l Aliyye*" adındaki eserinde, İmam Şafii'nin sözlerine;

1. Zaman bir kılıç gibidir, sen onu kullanmasını bilmezsen, o seni katleder,
2. Kendi nefsinin Hak ile meşgul etmezsen batıla kayabilirsin,
3. Kendi varlığından daha çok Allah'ın varlığını düşünmek ismet erbabı olmak demektir, diyerek yer vermektedir.

İlkin sufilere karşı bir tutum izleyen Ahmet Hanbelî, daha sonra Hamza Bağdadî'yle görüşüp de sufiliği öğrenince, oğluna sufilere sohbeti tavsiye eder. Hilye'ye göre O, Şeybanî Raî'ye çok değer verdiğinden birinin kınamasına mazhar olunca, demiş ki:

-*"Evet, ben sizin dediğiniz ilimleri ondan iyi bilirim ama, o da Allah'ı"* (benden daha) "*iyi bilir*".

Kurdakul'a göre, Bedrettin der ki:

- "Bu bir inanış meselesidir."

Kendi öz kanaatim: *"Belki o tam anlamıyla bir tasavvuf erbabı olmayabilir! Ama, böyle bir hâlin mevcudiyeti onun tasavvufî şahsiyetini bir karanlığa itmez. Diyeceğim odur ki, Bedrettin hangi tasavvuf ve tarikat zikrine göre bir ölçeğe vurulmak istenmiş de değer yargıları hakimiyetinde: "Tasavvuf, dünevî işlerle değil, ahiret işleriyle uğraşan; insanı Tanrı'ya kavuşturan, ukbaya ait tarîkleri gösteren bir şeydir. Tasavvufun dünya ile ilgili tarafı, aksiyon haline girerek tarikatlaştıktan sonra kendisine taraflar toplamak isteyişinden ileri gelmektedir"* diye söylenerek, Bedrettin dışlanmak istenmiştir. Yine N. Kurdakul tarafından, *"Sömürü varsayımından hareket ile "aracı haline getirilmiş" tarikatların hepsi bir denilerek tasavvuf ve tarikatların bütününün de kötü farz edilmesi bir toplum oluşumuna karşı gelmek değildir de nedir?"*

Nicholson, *"İslam Sufîleri"* adlı eserinde, Allah'ı aramaya girişen sûfî, kendisine, usûl gereği, sâlik adını verip, fenâfillah yolunu takip ederek, sırası itibarıyla bazı konak makamlarından geçer. Eğer, o, bu yükselişi bir grafik halinde gösterseydi, onun tecrübesi diğerlerinin hiç birisine aynen uymayacaktı. İşte bu kemâlî gösteren grafik ya da basamaklar, ilk zamanlarda mürşitler tarafından belirtilmiş olmasına rağmen, Müslümanların kötü alışkanlığından başkası olmayan kalıplaştırma, daha sonra korkunç sonuçlar verecektir.

Fındıkoğlu'nun demesine göre, *"İnsan davranışı, kesret âleminin bir belirtisi ise de bu aslında yüce mertebeli insanı cihazlandıran "istidat"ın eseridir. İnsan sadece ilahî'nin zuhûr âleminde belirmesi için bir vasıttan başka bir şey değildir. Eğer tasavvuf bir sosyal hadise olarak göz önüne" getirilir, "teolojik ve sosyolojik determinizmler arasında bir anlaşma temin edilirse belli anlarda ilahî olan zaruret mutasavvıfın vicdanında akis bulacak, bu akis sosyal aksiyon ihtiyacını doğuracaktır.*

Görülüyor ki", Şeyh Bedrettin'in "hukuka ait eserlerinde bulamadığımız sosyal veya sosyalist espriyi, tasavvufa ait mülahazalarından çıkarmak zor olmayacaktır. Değerli bir içtimaiyatçımız bu noktaya işaret ederken, "tasavvufun içtimaî şartlar" altında zuhur ettiğini, "müfrit bir Dünya bağlılığına karşı müfrit bir Dünyadan vaz geçiş lüzumunu" belirtiyor. Sadece bir "işaret" olan bu nokta

derinleştirildiği takdirde sosyalizm ve mistisizm münasebeti daha iyi anlaşılacaktır."

Kendi fikrime göre, ister kabul edilsin isterse edilmesin; H. Z. Ülken'in, hemen yukarıda da Fındıkoğlu'nun değinmek istediği ısrar hiç de boşuna değil. Kalkıp, Bedrettin'e yamanır bir tarzda "*isyancı bir ruhun mevcudiyeti*"ni keyfî olarak nasıl düşünebiliriz? Peki, o işaretin mahiyetini açıklasınlar bakalım. Var ya da yok olmak işin içine girmez mi? H. Z. Ülken'i dinleyelim:

Tasavvuf bir noktadan sonra, Şiiliğe ve İmamîliğe yakınlaşır. Mutasavvıfa olan itimat, onun, insan-ı kamil bulunması yanında, Gavs-ı azam da olmasındandır ki, işte hem fikir hem de yaşantı bakımından tasavvuf sisteminin, çoğu kere büyük isyanlar ve ihtilâller meydana getirmesi bundan ileri gelmektedir. Selçuklular zamanındaki Babailer isyanı, sonra Bedrettin hareketi, daha sonra, Kanunî Sultan Süleyman devrindeki Kalender Sultan ve yakın zamanımıza kadar cereyan eden bir çok hareketleri bu münasebetten dolayı zikredebiliriz.

Kurdakul, Prof. H. Z. Ülken'e cevap yetiştirmek isterken, onun son sözlerinden önceki sayfada ileri sürmek istediği tarzda, "*Edebiyat, müzik gibi sanatların ilmi olma vasfı*" nasıl varsa, bunun tasavvuf için düşünülemeyeceğini söylemesi alelâde bir telkin ve de önyargıdan başka ne olabilir? Yine onun ifadesiyle, "*çok dikkatli ve bilimsel tarafsızlık içinde tetkik edildiğinde, varılacak sonuç*", Hanefî Hukuk Ekolu'nün önde gelen bir mensubu kabul edilen Şeyh Bedrettin'in hukuk felsefesindeyse, ihtilâlcı bir nitelik arz eden karakter, aksine, neden bulunmasın? İleri ve tekamül nitelikli bir fikre de asla engel teşkil etmediği gibi, destekler.

Bir kere düşünelim, Hanefî Hukuku'na adı verilen, asıl kurucu İmam-ı Azam Ebu Hanife, bir ihtilâlcinin kendisi değil miydi? O'nu kim nasıl inkar edebilir? Ebu Müslim Horasanî'yle onun yakın irtibatı ve Emevîleri devirmek için halkın her ikisi yanında, birlikte yer alması, yine düşünelim, neyin göstergesidir? Aynı durum İmam Malik'i de kapsar. Şeyh Bedrettin, gününe dek gaflet içinde kalanlardan ziyade vaziyetin çok iyi bir biçimde idrakindeydi. Örtülü bir ifade tarzı kullanmasına rağmen, ne demek istediği anlayanlarca aşikâr:

- "*Yoksa Mâlik onlardan akdem*" midir?

"İmam-ı Azam ve İmameyn'in neticeyi elde etmeleri ise bir gerçek. Ama, onların yerine" Peygamber Efendimizin amuca "çocukları olduklarını ileri sürerek iktidara hakim olan Abbasîlerin, hayatı tümüne zehir etmek istemesi neyi değiştirir? Mühim olan bir başarı, yani ihtilâli sağlayabilmeleri idi. Demek ki, Hanefî Hukuk Ekolü mensubu olmak zulme kuzu kuzu teslimiyet ve zalimlere karşı da bir çeşit boyun eğme değildir... Çünkü; aslen tabiyatına aykırıdır da, onun için. Hanefîlik, Hazreti İbrahim inancını ruha dek sindirmek demektir ki, o inanç üzere olanlara ateş bir nevî gülbahçesi olabilsin!"

Silver Birch, "Öte Alemde Gelen Hikmet -II-" adlı kitabında, diyor ki:

- "Bütün prensip, dünyanın, sertliğinden ve haşinliğinden, gürültü ve keskin seslerinden çekilip huzur, sükun, sessizlik, asudelik, uyum halini sağlamayı öğrenmektir ki siz büyümek, gelişmek ve açılmak için, ruh gücüne karşı daha alıcı duruma gelesiniz."

- "Yoksa tasavvuf şeriatın açtığı yaralara bir em (ilaç) mıdır ki, fıkhnın akabinde insan ruhuna sosyal" bir "biçimde nüfuz edebilsin? Ama, o em bilinen ilaçlardan çok daha başka denilebilir."

- "İlaç ruhu tedavi edemez. Kesinti yaratan, yolu tıkayan engeli kaldırmanız lazım. Hayat veren ruh gücünü, hastanın ruhunu yeniden şarj etmesine imkan vermeniz gereklidir. O zaman onun ruhu görevini yapabilir ve ahengi tekrar sağlamak suretiyle hasta olan bedene yeniden tazelik ve güç kazandırır. Bu en basit bir gerçektir. Arıza ve etkileri gidermekle sebep tedavi edilmiş olmaz. Hiç olmazsa spritle şifâda, şifâ gücünü sebeple yöneltmiş oluyorsunuz. Ruh doğrudan ise zihin de doğrudan olacaktır, beden de. Böylece bu çok basit bir operasyon oluyor; sonsuz ruh da Yaratıcının ilahî gücü, şifâcının kanalı ile hastanın ruhuna iletilir. Hepsî bundan ibarettir."

Fikriyatımızın gereği, İmam-ı Azam taviz vermeye pek yanaşmasa da, fıkhen mümkünatın varsayımından hareket edilerek belki tasavvufen bir telafi öngörülmüş, belki de İslâm'ın özü olan "selâm", yani dostluk ve kalplerin mutmain olması gerçekleştirilmek istenmiştir. Önemli olan, ızdırap çekeniyi yeniden sevince kavuşturmak ve insanı mutlu edebilmek. İşte, bu sebep sonuç ilişkisinden dolayı

şeriatın yerleştiği yerde tasavvufun da görülebilmesinden daha başka ne olabilir? O zihniyetin kısılcasına da alınmak istenen Şeyh Bedrettin'e hangi gönlün engin ferahlığı yakıştırdı? Peki, *"red ve iptal maskadıyla dine aykırı olan felsefi meseleleri kelim ilminin konuları arasına sokan Gazâlî, bu teşebbüsü ile Sünnî kelim sisteminin çehresini hem şekil, hem muhteva, hem prensip, hem de hedef bakımından geniş ölçüde değiştirmiş, bu tarihten sonra Sünnî kelamı gittikçe felsefeye daha fazla yaklaşılarak nazar ve mücerret bir hal almış"* ise, Süleyman Uludağ'ın *"İslam Düşüncesinin Yapısı"* adlı eserindeki bu fikre ne diyelim? İtiraz edilebilir mi? Hayır! Gazâlî'ye mal edilmek istenen bazı kitaplardaki fikirlerin aslı nedir? Düşünülmelidir!³³¹

- *"Tevhîd üç kısımdır: Bilgiye dayanan tevhîd. Bu ağızdan belleme, kitaptan anlamadır. Uyandırıcı tevhîd. Bu Allah'tan bir ihsandır; rüyalarla olaylarla, ilhamlarla meydana gelir ve bu birincisinden üstündür. Hale ve zevke ait tevhîd. Bu hepsinden üstündür ve istenen de budur"*. Bunu Şeyh Bedrettin diyor ve devam ediyor:

- *"Tasavvuf tamam olunca iki yüzlülük olur. Gerçek tasavvufçu, hiçbir insan gözünün görmediği, hiçbir insan aklının işitmediği, hiçbir insan gönlünün sezmediği şeyleri bilir. Onları halka, kafalarının alabileceği uygun bir şekilde anlatır. Ama aslını içinde gizler. Eğer halk bunları öğrenirse, kendisini öldürürler. Peki, gizlemesin de ne yapsın? Tanrı rahmet eylesin, Seriiyi's Sakati'nin "Tasavvuf, üç anlamlı bir isimdir: Tasavvufçunun bilgi ışığı, haramdan kaçınma ışığını söndürmez; o, kitabın açık anlamına aykırı düşen gizli bilgisiyle konuşmaz. Kerametleri, Tanrı yasaklarının üstündeki örtüyü parçalamak için halkı aldatmakta kullanmaz" sözleri, buna işarettir. Gerçek araştırmacısının, açığa vurduğu şeylere inanması ve uyması da mümkündür. Böyle yapınca, gizlenme kalmaz. İki karşıt şeyi birleştirmesine şaşılır ama, şaşılmaması gerek. Çünkü, ikisi de yerine göre doğrudur."*³³²

331 F. Öztoprak, Şeyh Bedreddin'in Fıkhi ve Tasavvufi Görüşleri –II, Türk Dünyası Tarih Dergisi, sayı 54, İstanbul 1991, s. 53-56

332 F. Öztoprak, Şeyh Bedreddin'in Fıkhi ve Tasavvufi Görüşleri -II; s. 56

Ülken, Bedrettin'deki tenkidi Muhyittin Arabî'ye bağlıyor. Bunun nedeni Kabalizm olabilir mi?. İnsan mazhar-ı kamildir, mutlak varlık onda tecelli etmiştir. Zıtlıklar onda bir araya gelmiş, cidâlin de onda görülmesiyle şeytan ile meleklerin mücadelesi başlamıştır. Gerçekte ise, nefs-i emmâreyle nefs-i levvâmenin karşılaşmasıdır. Mevlânâ Celâlettin Rumî, "*Fih Ma Fih*" adlı eserinde diyor ki:

- Hazreti Alî, nefsini tanıyan rabbini de bilir, dedi.

Fındıkoğlu, Bedrettin'i fikriyatımıza işleyen, büyük Türk âlimlerinden birisidir. Ona göre, Âlemin kadim ya da hadis olması İslâm metafiziğinin en önemli meselesidir ki; Ortodoks İslâm, âlemin hadisatını Felâsife'ye karşı ileri sürmüştür. Şeyh Bedrettin, bu fikirlere nazaran, her iki görüşün ortalamasını gösteriyor, diyor ki:

- "*Alem kadim, bir Yaradan'ca yaratılmamış olmakla beraber yine de, Hak ve Tanrı zuhûrudur, kadimlik sadece zaman itibariyledir ve varlığını yine Allah'a borçludur. Başka bir ifade ile âlem Yaradan'ın zat'ından müstağni değildir*".

Mutasavvıfe'nin yolu genellikle mistizmdir, kainatla birlikte hilkat telakkisinden de ilham alır. Şeyh Bedrettin'in Vâridat'ında bir sistem haline gelen bu telakkiye göre Tanrı, kendisini bir belirti neticesinde gösterip, belli olacaktır. Kur'an âyetleriyle Peygamber Efendimizin hadislerinin birbirine uygun olması dolayısı ile Kudsî adı verilen bir hadise göre; Tanrı bir gizli hazinedir, belirmek ve bilinmek ister. Bunun için de halkı yaratmış ve devamlı zuhûr halindedir.

Zuhûr, Hakk'ın kendisinde zatî bir meyille temayül halindeyken, yaratış neticesinde tahakkuk ve tezahürü görülmektedir. Böylece varlık, esâsen Hak'ta gizliyken, zuhûr neticesinde, mazharlarda tecelli etmektedir. Gölgeyle gölgenin aslı gibi. Gölgede asıl, asılda da gölge vardır. Şeyh Bedrettin, kendine özgü bir benzetme yapıyor, diyor ki:

"*Ağacın tamamı çekirdektedir. Ağacın her cüz'ünde tamamıyla çekirdek tahakkuk eder... Çekirdeğin her cüz'ünde de ağaç vardır...*"

Şüphesiz mezâhir ve zuhûr yerleri pek çok olduğu gibi, âlem de bir çokluk sahnesidir ki, Tanrı'nın vücûd olarak varlığı, bir olmasına rağmen, zahîrîdir ve çokluk arz etmektedir. "*Hak, Vahdet'i ile halk, hilkat ve âlemin kesret'i, asıl olan*

şey ile gölgesi; çekirdekle gelişmiş şekli arasındaki münasebetin aynıdır. Vahdet, birçok mazharlarda zuhûr ettiği, isimler ve sıfatlarla tecelli eylediği için, kesret âlemine meydan vermiştir. Gerçek vücûd ile zahir veya zahirî vücûd hakikatte” birdir. "İşte, Vahdet-i Vücûd (gerçek ilahî vücûd'la zahirdeki vücûd'lar birliği) felsefesi de bunu ifade etmektedir."

A. Gölpınarlı, Bedrettin'in rüyasından ve hayale daldığından söz edip; O "nasıl oluyor da Allahla konuşuyor, nasıl oluyor da gökteki bir yahut iki yıldızı elliyor, nasıl oluyor da kendisini bir ışık kaplıyor, bir adamı bir an başka bir adam olarak görüyor, nasıl oluyor da latîf bir hale geliyor" diyerek bir nevî şaşkınlığını belirtiyor. Oysa Şems-i Tebrizî ne diyor?

- "Tanrı erlerinin uykuları, uyku değildir. Belki de uyanıklığın tam kendisidir. Çünkü öyle şeyler vardır ki, uyanıklıkta insana gösterilmez. İnceliği ve zayıflığı dolayısıyla ancak rüyada gösterilir ki ona takat getirilsin. İnsan kamil olunca da, ona artık perdesiz gösterirler."

A. Gölpınarlı, Bedrettin ile Mevlânâ'yı karşılaştırıp, ikisi arasında bir kıyaslama yaparak, Bedrettin'in fikriyatımızdaki tasavvufu için, "sülûkte akıl yoluyla değil, aşkla menzil aşılabacağını söylerken bile akıldan kurtulamamış, imanından ziyade aklından ilham almış bir hakimin tasavvufudur" diyor.

Şeyh Bedrettin, bir gece yarısı, Muhyittin Arabî'yi rüyada görerek, Vâridat'ında o rüyayı yorumlamış: "Şeytan Tanrı'dan uzaklığa, Şeyh de ona yakınlığa işaretler. Şeyh'in eserlerinde, özellikle Fusus'ta "vahdet" aydınlığa kavuştu. O sıralarda Fusus'u incelemekle vakit geçiriyordum. Düş bu konuda bir uyarı idi. Tanrı daha iyi bilir."³³³

Kurdakul, Muhyittin-i Arabî için, diyor ki:

- "Bu onun insanseverliğinin zillate ve çaresizliğe dönüşen yapmacık bir hümanizm olmadığını gösterdiği gibi, dinler hakkındaki düşüncelerinin tek dine müncer bir nazariye olmadığını da ispatlamaktadır".

Cemil Yener bile onun hakkında,

- *"İbni Arabî'nin sevgisi, insan sevgisi. İbni Arabî, insanoğluna bu dünyada idam cezasını, öbür dünyada cehennemi yakıştırmayan yeryüzünün en eski ve büyük hümanistlerinden biridir. İnsanlık onun bundan yediyüzelli yıl önce eriştiği insan düşüncesine henüz erişememiştir"* diyor, ama Mevlânâ içinse çok daha başka şeyler söylüyor ve onun akıllı biri olduğuna değinerek eleştiriyor.

Gölpınarlı, Bedrettin için diyor ki: O, *"daha ileri gitmekte; fakat gene kendisi, "Biz, dış anlamına aykırı olan iç anlamını söylersek, maksadımız dış anlamını inkar değildir. Çünkü biz, dış anlamını da söylüyoruz. İç anlamını da içten içe yedi anlamına dek söylüyoruz. Biz sekiz anlamı toplamışız. Kur'an ve Hadis, dış anlamı bakımından da haktır, iç anlamı bakımından da; ancak mecazî bir anlamı anlaşılırsa, o başka" demektedir. Hiç şüphe yok ki, bu inancında doğrudur"*.

Titus Burckhardt, *"İslam Tasavvuf Doktrinine Giriş"* adlı kitabında, Tasavvuf ilahî kaynaklı olduğundan, hem istikrarlı hem de kesintisi bulunmayan bir yenilenmedir; özde değişmez ama, belli bir çerçevede keşfin değişik tam ve beşerî hallerine göre uygun bir şekilde de kendini yenileyebilir, diyor.³³⁴

Yukarıda Cemil Yener İbni Arabî'ye değinmiş ve yeri gelmişken, biz de onun hakkında bir şeyler söylemeye çalışalım:

İbni Arabî'nin Şam'da yani Dımeşk'ta toprağa veriliş tarihi 10 Kasım 1240, Cumartesi. Neden Cuma değil de Cumartesi. Oysa o daha önce vefat etmişti. Nedenini ben söyleyeyim. Yola çıkarılan cenaze ancak o gün Dımeşk'a varabilmişti.

Peki, Babailer İsyanında Malya ovası savaşı ne zaman cereyan etmiştir? Gün vermezler ama, 1240 yılının Ekim sonlarını işaret ederler. Demek ki, Malya ovasında Anadolu Selçuklu askerleri tarafından Baba Resul adıyla öldürülen isyancı başı Baba İshak İbni Arabî'den başkası değildi. O vefat eden Mecdettin İshak'ın hanımıyla evlenmişti.

³³⁴ Öztoprak, Şeyh Bedrettin'in Fıkhi ve Tasavvufi.... -II-, s. 58

Sadrettin Konevi'nin babası ise Mecdettin İshak idi. Mecdettin İshak *“Ben öldükten sonra eşimle evlen ve oğlum Sadrettin'e de babalık yap”* demiş, İbni Arabi de onun sözünü dinlemiş, Sadrettin Konevi'ye babalık yapıp onun yetişmesini, iyi bir öğrenimden geçmesini sağlamıştı.

Ortada Babailer isyanı gibi bir isyan var, Sadrettin Konevi mecburen o günün şartlarına göre, olayı çok iyi bildiği halde susmuştur. Susmasa idam edilecekti.

İbni Arabi'nin Baba İshak adını alması da bu nedenleydi. Yani Mecdettin İshak'ın oğlu Sadrettin Konevi'ye babalık yapması. Şimdi diyeceksiniz ki, sen bu bilgiye nasıl ulaştın? **“Oğuzların İsyani ve Babailer”** adıyla çok geniş bir araştırma yapıp kitabını yayınlayan biri tabi ki bu bilgiye ulaşabilir.

İşin tuhafı, TC Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün vefat tarihi 1938 yılının 10 Kasım günüdür. Yine, onun Anıtkabir'de toprağa verilmiş tarihi 1953 yılının 10 Kasım günüdür. Yani her iki durumda da İbni Arabi'nin toprağa verilmiş günü.

D) ŞEYH BEDRETTİN'İN ESERLERİNE DAİR

Osmanlının kardeşler arası kavganın yoğun bulunduğu Fetret devrinde kendini göstermiş, sonra idam sehпасına çıkarılarak hayatını kaybetmiş olan Şeyh Bedrettin, *“zamanının âlimleri arasında pek müstesnâ bir mevki işgal ediyordu. Kendisi bilhassa fıkıhda mütebahhirdi. Camiü'l Fusuleyn'de bir çok özel görüşler vardır. Fıkıha dâir ilk yazdığı eser, Letâifü'l-İşarat'tır. Sonra bunu şerh eden el-Teshil ta'kîb etmiştir. Camiü'l-Fusûleyn 1300'de Mısır'da basılmıştır. Bunlarda kendi şahsiyetini aksettiren serbest düşünceleri vardır. Bazı âlimler buna tenkidler yazmışlarsa da bir çok noktalarda Bedreddin Mahmud'un içtihatlarındaki isabetleri tasdik etmekten kendilerini alamamışlardır.*

Meşhur âlimlerden ve tarihçilerden olup Şeyh Bedreddin Mahmud ile görüşenlerden İbn Arabşah, onun bütün ilimlerde ve bilhassa fıkıhda deryâ gibiengin olduğunu bildirir. Seyyid Şerif Cürcânî de şeyhin fazl ve kemâlini söylemekten çekinmemiştir. Tasavvufa dâir eserleri Füsûsü'l-Hikem haşiyesi ile Meserretü'l Kulûb ve Vâridat'tır. Tefsire dâir Nûrû'l Kulûb ve gramere dair Ukûdû'l

Cevâhir'i vardır. En mühim eseri ve üzerinde türlü hükümler ve yorumlar verileni Vâridat'tır. Bunda bir çok meseleleri şahsî telâkkisine göre izâh eder."³³⁵

Bursalı Tahir Bey, Serez'de gördüğü Menakıpnameye atfen, Şeyh Bedrettin'in 18 adet eserinin bulunduğunu söylemektedir. Hatta bunu 38'e bile çıkaranlar var. Bilinen eserlerinin dışında diğer eserlerine ne yazık ki, rastlayamadık. Yalnız Ş. Yaltkaya, Bursa'da, Ulu Cami Kütüphanesi'nde şeyhin şimdiye kadar kimsenin bilmediği fıkhi bir eserine rastlamış, bunu incelemiş, iki kişinin "**Ayn Hakları**"ndan bahseden, "**Mülkiyet, İrtifak, Rehin, Gayimenkul mükellefiyeti**" gibi meselelere çözüm getiren eserde bir de şemanın bulunduğunu haber vermektedir.³³⁶ Onun bu tespitini yabana atmamak gerekir.

Menakıpname'de "*tarikât ahvaline dair Türkçe bir kitabının*" olduğu da söylenmektedir ama, maalesef bu kitap şimdiye kadar ele geçmemiştir. Onun "**Camiü'l Fetava**" adında fıkıh fûruundan, "**Çırağü'l Fütuh**" adında nahivden, bir de "**Nuru'l Kulup**" adında tefsirden üç eseri daha vardır. Bunlar Menakıpname'de zikredilmektedir. Bu eserlerden kimi Osmanlı tarihçilerinin de bahsetmesine, hatta görenler olmasına rağmen, biri bile bulanamamıştır. Nuru'l Kulup adlı eserinin idam edilmesinden sonra dervişleri tarafından saklandığı, günümüze kadar geldiği ama, bu eseri elinde bulunduranların kimseye göstermedikleri, gizli gizli okuyup kendilerini yetiştirdikleri de söylenmektedir.³³⁷ Günümüze derken, Menakıpname'nin bitirildiği 1460 yılı kastedilmiştir.

Şeyh Bedrettin'in Muhyittin Arabi'nin Fususu'l Hikem adlı kitabının haşiyesine ve mukaddimesinin şerhine dair, "**Matla-ı Hususi'l Kilem fi Meani Fususi' Hikem**" adlı 12 fasıllık bir kitabı daha vardır. Tasavvufi bir eserdir. Bunu şimdi Davut Kayseri'nin eseri olarak göstermektedirler. Yine onun "**Ukudu'l Cevahir**" adlı eseri ise, "*Maksud risalesi*"nin şerhidir. Şair Senai, Zeynettin Ayni ve Ahmet Manisalı tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. Kimi ulemada bu eseri Matlup

335 Gökbilgin, Osmanlı Müesseseleri Teşkilâtı..., s. 66-67

336 Kaygusuz; a.g.e., s. 104

337 Kaygusuz; a.g.e., s. 104

adı ile şerh etmişlerdir.³³⁸ Böylelikle günümüzde şeyh Bedrettin'in Cümiül Fusuleyn, Letaifül İşarat, Teshil. Ayn Hakları ve Varidat adlı eserleri bulunmaktadır. Ayrıca onun; Matla-ı Hususi'l Kilem fi Meani Fususi ve Ukudu'l Cevahir adlı eserleri de vardır. Görüldüğü gibi bu eberlerinden biri Davut Kayseri'ye male dilmiş, diğeri ise adı geçen yazarlar tarafından tercüme edilmiş ve Matulp adıyla şerh edilmiştir. Diğer 3-4 eseri ise günümüze kadar ele geçmemiştir.

ETKİNLİK ve TESİRLERİ

BAKIMINDAN ŞEYH BEDRETTİN

1- ŞEYH BEDRETTİN'İN ve ONA BAĞLI OLANLARIN TESİRLERİ

A) TAKİBATLAR VE SUÇLAMALAR

Sünnî İslâm kendi mezhebinin normlarından sapan bütün etkinlikleri takip etmesine rağmen, bazı tarikatlar insanların önceki inançlarına saygı gösterip, onları Müslüman olarak kabul ediyordu. Edirne'de, Mûsa Çelebi'nin Kazaskeri görevinde bulunan Şeyh Bedrettin ise, bu konuda çok hoşgörü sahibiydi. O, sonra, 1415'de antifeodal bir hareketin liderliğini yapmış ve bundan dolayı 1416'da asılarak cezalandırılmıştı. Hacı Bektaş-i Veli'nin yolundakiler de bu hususta sabırlıydılar. Onlar, XVI. asrın başlarında, ayrıca Müslüman bir tarikat oluşturmalarına rağmen saflarına diğer tarikatları da çekerek, bir hayli güçlenmişlerdi. Bu tarikat, Hristiyanlıktaki birtakım inançlara izin veriyor, Bektaşîler de bunları Müslümanlıktan kabul ediyorlardı. Böylece, iki din arasında bir yaklaşma belirdiğinden, aynı tapınak iki dine de ziyaret yeri görüyordu. Razgrad yöresindeki Demir Baba Tekkesi böyle bir tapınaktan başkası değildi. Tamamen bir hoşgörü ve tahammülün görüldüğü bu inanç yerleri, Bulgaristan'da, genellikle de Balkanlarda Bektaşîlik ve Kızılbaşlığın daha ziyade yayılmasında etkin nedenlerdendi. Bu akımlar, insanları daha iyi kendine çekiyor, Sünnî ülemânın takındığı tavır ve kavuşturmalarla rağmen, halkın benimsediği İslamı yeniden canlandırarak, ruhları bir nevî tatmin ediyor ve anılan mezheplerle birlikte diğer tarikatlara da hayat hakkını tanıyordu. Sultan İkinci Mahmut, 1826'da Yeniçeri ordusunu kaldırıp da Bektaşîliği tamamen dağıtmak istediği ve tekkelerinin

yıkılması, onların malına el konulması, mal ve mülklerinin haczedilmesi hususunda emirler yağdırdığı zaman bile, Bektaşîlerin Bulgaristan ve Balkanlardaki konumları asla sarsılmadı. Demir Baba Tekkesi'nin Osmanlı darbesine uğrayıp malı ve mülkü haczedilmesine rağmen, yine de aynı Müslüman ve Hristiyanlar, bu tapınakta bir araya geldiler. Ortak dinî törenleri halen sürdürülmektedir. Çünkü, "*gerek Müslümanlar, gerekse Hristiyanlar onda*" kendi öz tapınaklarının vahdaniyetini görüyorlardı.³³⁹

Vahit Lütfü Salcı, "*Gizli Türk Dinî Oyunları*" adındaki kitabında, Bedrettin'e bağlı kabilelerden ve o kabilelerin Alevîlere has semâ oyunlarından bahsediyor. Yine aynı yazar, yayınlanan bir makalesinde, Amuca kabilelerinden söz ederek, incelemesinde bu kabilelerde hâlâ Bedrettin'e inananların bulunduğunu, bir ara Tevfik Baba adındaki bir tarihçinin bunları ondan saptırmak istediğini belirtiyor. Bu gerçeklerin ışığında, anlıyoruz ki, Bedrettin tamamen halka mal olmuş, bütün yergilere, baskı ve yasaklamalara rağmen, halkın içinde yaşamaktadır (ve yaşayacaktır). Eğer bir halk hareketine girişmeseydi, Bedrettin'in kişilik ve fikirleri bu denli etkinlik kazanamazdı. Bu en güçlü bir kanıttır.

Şakayik-i Nûmaniye'nin yazarı bulunan Taşköprülüzade Ahmet Efendi, Şeyh'e dair birçok bilgi veriyor ve onun dediğine göre Bedrettin, okumayı ve yazmayı annesinden öğrenmiş. Demek ki, ailesinin köklü bir kültürü var. Onun için ailesine, bilhassa annesine saygı duyulması gerekir. Unutmayalım ki, bu arada Kur'an'ı ezberlemiş. Ahmet Efendi, bildiğimiz bilgileri sıraladıktan sonra, Şeyh Bedrettin'in "*Maksut*" adlı eserine değiniyor. O kitap, dilbilgisi konusunda ve cümle yapılarıyla ilgili bir eserdir. Türk Dil Kurumu'nun dikkatine sunuyoruz.³⁴⁰

Osmanlı döneminde araştırmacılar için büyük engeller vardı. Hele konumuz bakımından düşünecek olduğumuzda daha iyi anlaşılır. Araştırmacıya bir iki sayfa yazdırmamayı bırak, onun hayatıyla oynarlardı. Öyle ki, durum tamamen vahim olduğu gibi insanlık dışıydı, devlet vasfından ziyade eşkıya kanunu ve muhbir zihniyeti vardı. İnsanlar, durduk yerde birden bire suçlanıyorlar ve daha

339 Hristo Hristov, Bulgar Tarihinden Sayfalar, Sofya 1989, s. 39-40

340 Vecihi Timuroğlu, Simavne Kadısıoğlu Şeyh Bedrettin ve Vâridât, İstanbul 1982, s. 54-55

sonra toptan katlediliyorlardı.³⁴¹ İşte bunun için, Bedrettin'in Vâridât'ından birtakım kimseler öylesine rahatsız olmuşlardı ki, Şeyh'in düşüncelerini ölümünden sonra bile yasaklatmışlardı.

Görürüz ki, Şeyh Bedrettin'in, halk arasında büyük bir etkinlik ve tesir konumunun olduğu ve bunların günümüze kadar geldiği rahatlıkla anlaşılabilir. Kanuni Sultan Süleyman ve ondan sonra bir iki Osmanlı padişahı zamanında Topkapı Sarayı'na sundukları raporda bazı kişiler, Bedrettin denilen bir zındıktan söz etmişlerdir. Halkımızın gönlünce eğlenmesine bile engel olmaya çalışıp, bir nevî işgüzarlık yapan bu zevat, düzenlenen şenlik ve törenlerden Şeyh Bedrettin'in ruhunu sorumlu tutuyorlardı. Öyleyse, demek ki etkinliği hem talebeleri hem de onların yetiştirdiklerinde, bilhassa halk içinde fikren sandığımızdan da fazladır.³⁴²

Şeyh Bedrettin'in etkisi sırf Rumeli'yle sınırlı kalmamış, onun fikir ve düşünceleri, hatta sevenleri Anadolu'da da kökleşmiş, dal budak salmıştır. İstanbul'daki saraydan gönderilen fermanlara baktığımız zaman Sivas'taki Alevilerle Bedrettin'i tanıyanların iç içe oldukları, birlikte çalıştıkları, hatta yardımlaştıkları söylenmekte, bunlara çok dikkat edilmesi gerektiği de ilgilerden istenmektedir. XVII. Yüzyıl Bektaşî Alevi ozanlarından Dedemoğlu diyor ki: ³⁴³

“İsmin Şeyh Bedrettin, ilim varısın

Müminler kabesi, gözüm nurusun”

Bu Şeyh Bedrettin'in asılmasına dair bir ağıttır. Onun bu şiiri aynen bu şekildedir ama, birileri tarafından şiirde geçen şeyh kelimesi şah, gözüm de dostum³⁴⁴ yapılmıştır. Çok takdir ettiğim ve yazılarını severek okuduğum Rıza

341 “Örneğin, bir kimsenin Bedrettin tayfasından olduğu ve Bedrettin'i kfürle suçlamadığı sabit” “birisine ne yapmak gerektiği sorulunca,” Ebusuud Efendi, ilhâdları zahirdir, katl olunurlar, diyor.” Timuroğlu, a.g.e., s. 55

342 Timuroğlu, a.g.e., s. 55

343 Rıza Zelyut; Ünlü Bilge ve Eylem Adamı Şeyh Bedrettin, İstanbul 1992, s. 26

344 Zelyut; a.g.e., s. 26

Zelyut'un dikkatine sunarım. Onun bunda suçu yok. Çünkü gördüğü kaynakta böyle.

B) TANZİMAT DÖNEMİ

Şeyh Bedrettin'e dair düşünce ve yorumların Tanzimat sonrasında bile devam etmesi, onun etkinlik ve düşüncelerinin çağlar ötesi bir nitelikte olduğunu ispatlamaktadır ki, özellikle özel mülkiyet ve onun kutsallığına inananlar, Bedrettin üzerine yepyeni kurgulara girişmişlerdir. Namık Kemal gibi hürriyet ve vatan şairi bir kimsenin Şeyh Bedrettin'in tam karşısında tüm özgürlükleri tanımaz bir tutumla yer alması, gerçekten düşünülecek mantık dışı bir vakıadır. Bu şahıs Edebiyat tarihçilerince yeniden gözden geçirilirse, iyi olur.³⁴⁵

Solakzade Tarihi, Şeyh Bedrettin'i aynen Namık Kemal gibi değerlendiriyor onun siyasî iktidara yönelik hareketini haksız buluyor. Ahmet Mithat Efendi, haddini bilmez bir tavırla Bedrettin'e çullanmak istiyor. Zekası ve güçlülüğü yanında bilim yeteneğini de ispatlamış bir adamı, Mûsa Çelebi'nin hallinden sonra İznik'te ikamet ettirmenin yanlışlığına dokunarak akli sıra, Şeyh'i düzenbazlıkla suçluyor. Öyle sözler ediyor ki, tam anlamıyla bir yobaz. Bir yandan Şeyh Bedrettin'e yüklenirken, diğer yandan Börklüce Mustafa'ya veryansın ediyor. *"Böylece, Tanzimat Efendilerinin dünya görüşleri de aydınlanıyor: Halktan yana değil de devletten yanadırlar. Siyasal iktidarın el değiştirmesini, halk lehine düşünmüyorlar. Onlara göre, levanten gruplarının dayandığı sermaye adına bir el değiştirmenin söz konusu olduğu"* aşikâr.

Kafkasyalı Mizancı Murat Bey, Ahmet Mithat Efendi'nin aksine akıllı bir yorumcudur. Diyor ki: *"Bedrettin'in kendisi ortaya çıkmamıştır. Mustafa'yı ve Kemal'i Anadolu'ya göndedi, onlara görev yaptırttı. Börklüce Mustafa'yla Torlak Kemal'in asıl görevleri Bedrettin'in felsefesini yaymaktı."* Daha sonra da ekliyor: *"Allah dünyayı yaratmış, insanlara sunmuştur. Tarım ürünleri ve servet kamunun*

ortak hakkıdır. İnsanlar eşittirler. Birinin sonsuz servet biriktirmesine" karşılık "öbürlerinin ekmekten bile yoksun kalmaları", ilahî adalete aykırıdır...

Yine Mizancı Murat Bey, diyor ki: *"Devlet soyluları ve derebeyleri, tüm devlet" imkanlarını kendi "aralarında bölüşmüşlerdir. Bu yüzden Bedrettin'in düşünceleri, çok çabuk yayıldı ve halk arasında değer buldu. Timar sahiplerinin köy çocuklarını eğitimden yoksun bıraktıkları bir dönemde, bu düşüncelerin halk içinde değer bulmaması" imkansızdır. "Bu inançlar, Bursa, Konya, Aydın illerini" aşarak, "Girit'e ve Sakız'a değin yıldı."*³⁴⁶ Mizancı Murat Bey'in bu yazdıkları boşuna değildi. Belli ki o, Şeyh Bedrettin'e dair yabancı, bilhassa Hıristiyan belgelerinden, yazışmalardan haberdar.

1416 İsyanı Şeyh Bedrettin'e mal edilmektedir. Böyle olsa da, onun söz konusu isyanın başı olduğu, kuşkusuz Osmanlı kaynakları tarafından ileri sürülmekte, Hafız Halil yalanlamakta, daha öteye de geçilmemektedir. Bu çekinceler Bedrettin'i küçültmeye yönelik olmaktan daha çok, isyanın politik konumu ve dinî etkisi nedeniyledir. O nedenle bilanço birine kesilecektir. Bu da Şeyh Bedrettin'dir. Kesin ve sağlam bilgiler olmadıkça doğruyu bulmakta zorlanırsınız. Onun eserleri bir bir taranmalı, tefsirciler de bu hususta devreye girmelidirler.

Şeyh Bedrettin hakkında şu görüş de ileri sürülmektedir:

İster bu silahlı isyana adını vermiş olsun, ister bu silahlı hareketin gerçekten de örgütleyicisi olsun, ister İslam dünyasının bir alimi olsun, ister Türk dünyasının bir mutasavvıfı olsun, Şeyh Bedrettin belli başlı düşünce hareketlerinin ve sosyo-politik gerginliklerinin de kesiştiği bir noktada yer almıştır. Osmanlı İmparatorluğu idamından sonra yüzyıllar boyu sırf bu nedenle ondan rahatsızdı, sürekli rahatsız da oldu. Merkezkaç gruplarının Şeyh Bedrettin'den ve ona bağlı olanlardan yararlanacaklarından ve İmparatorluğun varlığını tehdit edeceklerinden endişeliydi.³⁴⁷

346 Timuroğlu, a.g.e., s. 40-42

347 Balivet, a.g.e., s. 120

Ancak bu yazarın fikriydi. Öyle bir şey olsa idi, Musa Kazım gibi bir Osmanlı şeyhülislamı onun Varidat adlı kitabının şerhini kaleme almazdı. Bu görüş ancak Ebusuud Efendi ve Aziz Mahmut Hüdayi gibi kimselerin fikirleri çerçevesinde ele alınıp, öyle değerlendirilmiştir.

C) ŞEYH BEDRETTİN ve HAREKETİNİN THOMAS MÜNZER'E OLAN TESİRİ

a) Bedrettin'in ve Münzer'in Benzer Fikirleri

Thomas Münzer, 1498 yılında Harz'da, Stolberg'de doğup,³⁴⁸ 1525 yılında vefat eden bir Alman reformcusu. 1519 yılında Luther'le tanışmasına ve bir süre fikir alışverişinde bulunmasına rağmen,³⁴⁹ aksine hareket ederek, onun köylüleri köpekler gibi öldürmeli, yok etmeli görüşlerinin yerini köylüleri koruyarak, hatta başlarına geçip destekleyerek göstermiştir³⁵⁰ ki, o bunu yaparken kimden esinlenmiş olabilir? Cevap konumuz bakımından çok önemlidir.

A. Cerrahoğlu, "*Münzer, iştirakçi fikirlerin uygulanması için savaştı; mal ortaklığını, herkesi için çalışma mecburiyetini, ve her çeşit otoritenin kaldırılmasını istemişti...*" demiş. Daha sonra o, bu nedenle Bedrettin ile Münzer'i, fikirleri itibarıyla de karşılaştırmamız gerektiğini söylemiş.

Onun bu fikri bir tespitten ileri geliyor. Aradan geçen zaman zarfında bunu yapanlar, Bedrettin ile Thomas Münzer'i karşılaştıranlar oldu. Görüldü ki, gerçekten de Münzer'in fikirleriyle Bedrettin'in fikirleri tam anlamı ile uyuşmaktaydı. Hem de çoğu yönden. Öyle ki cennet ve cehennem inancı, hatta cennetin iyilik, cehennemin kötülük olduğu, cismin ortadan kalkması ile ne ruhun ne de başka bir soyut varlığın herhangi bir iz bırakacağı, Tanrı ile evrenin bir olması,

348 Barış Çoban; Şeyh Bedrettin (Yaşamı-Felsefesi-İsyanı), İstanbul 2007, s. 195

349 Büyük Larousse (Sözlük ve Ansiklopedi), 16. Cilt, İstanbul 1986, s. 8459

350 Nedim Gürsel. Şeyh Bedrettin (Yaşamı-Felsefesi-İsyanı), İstanbul 2007, s. 56

kıyametin kopmaması, haşrin olmayacağı, daha birçok fikirleri³⁵¹ Münzer bu fikirleri kimden almış olabilir? Bedrettin daha önce yaşamıştır.

Münzer diyor ki:

Cenneti öbür dünyadan ziyade bu dünyada aramalıyız. Öbür dünyada cennet olmadığı gibi cehennem de yoktur. Kötü istek ve iştahlar; işte şeytan budur. İsa da bizim gibi bir insan, bir peygamber ve öğretmendir.³⁵²

Bu görüşler daha önce gördüğümüz gibi Şeyh Bedrettin'in Varidat adlı eserinde aynen vardır.

Münzer devam ediyor:

Sınıf farkının, özel mülkiyetin olmadığı ve topluma yabancı her hangi bir özerk yönetime de yer veren devletin bulunmadığı bir düzen kurulacak. Bunu kabul etmeyen ve mücadeleye katılmayan otoriteler devrilecek. İşler ve mallar ortaklaşa olacak. Böylece eşitliğin hüküm sürdüğü bir düzen görülecek.³⁵³

b) Her İki İsyan Arasındaki Benzerlikler

Görüyoruz ki, zenginliklerin halk arasında paylaştırılması, eşitliğin hayata geçirileceği bir toplum düzeninin kurulması, böylece bütün çelişkilerin ortadan kalkacağı fikri Bedrettin'de olduğu gibi Münzer'de de var. O halk kitlelerini kiliseye ve köhne düzeni yönetenlere karşı ayaklanmaya çağırmıştır. Bunu Bedrettin'in halifelerinden Börklüce Mustafa da yapmıştı.³⁵⁴ Münzer, Börklüce Mustafa gibi köylülerin başına geçer, savaşı, bu uğurda başı kesilir. Hatta ona işkence de yapmışlardır.³⁵⁵

351 Gürsel, a.g.e., s. 130

352 Kaygusuz, a.g.e., s. 130; BÇoban; a.g.e., s. 198

353 Kaygusuz, a.g.e., s. 130

354 Gürsel. a.g.e., s. 58

355 [www. Barikatlar.de/Barikat/28/Tarih28.htm](http://www.Barikatlar.de/Barikat/28/Tarih28.htm)

Münzer için söylenenler Bedrettin hareketinde de gözlemlenmektedir. Dukas'ın Börklüce Mustafa için söylediği *“yalnız giyim, yiyecek gibi malların değil, araba ve atların yani üretim araçlarının da ortaklaşa kullanımı”* Münzer'de de var.³⁵⁶ Bu kadar benzerlikten sonra onun kimden etkilendiğini düşünelim ve elimizi vicdanımıza koyalım, ondan sonra karar verelim.

Münzer'in İtalyan gizemcisi Joachim Calabrais'ten etkilendiğini³⁵⁷ de öne sürenler var. Ancak bu etkilenme Şeyh Bedrettin kadar değil. Onun belki bir eserini okumuş olabilir. Hatta başka eserleri de okumuştur. Ama Calabrais dahil hiç biri, onda biri kadar olsun bile Şeyh Bedrettin hareketi kadar onu etkilememiştir.

Münzer'in yukarıda belirttiğimiz görüşlerinin ve bu görüşler üzerine yaptığı faaliyetlerinin çıkış noktasını adını belirttiğimiz İtalyan gizemcisinden ziyade Şeyh Bedrettin'in fikirlerinde ve hareketinde aynen görmekteyiz. Münzer hareketinde 8000 köylüden 5000'i öldürülmüş.³⁵⁸ Börklüce Mustafa, hareketinde de öyle. Buna göre öldürülen köylülerin rakamları bile uyuşuyor. Demek ki o, şimdiye kadar zannedilenlerin aksine, Calabrais'ten değil Bedrettin'den yararlanmış ve onun etkisi altında kalmıştır. Bunu açıkça söylüyoruz.

Nedim Gürsel dip notumuzda belirttiğimiz yazısında, gerçi Münzer'in ve Bedrettin'in hareketleriyle fikirlerini karşılaştırıyor (bunu gördük), birbirine benzediklerini söylüyor ama, Münzer'in fikirlerini vaaz ederken ve hareketine başlarken Calabrais'ten etkilendiğine de yer veriyor.

Biz ise onun Şeyh Bedrettin'in fikirlerinden ve hareketinden etkilendiğini açık açık söylüyor, böylelikle bir sosyal bilime de ışık tutuyor, bir karanlığın daha aydınlanmasına vesile oluyoruz. Bilim alemi bizim bu görüşümüzü dikkate alır, bazı yanlışlıkları düzeltirse ne âlâ. Yoksa bazı gerçekler meydana çıkmaz. Bu vesileyle kafalarda her an bir soru işareti kalır! Biliyorum, bu çağımıza rağmen Batılı bilim adamları yine bildiklerini okuyacaklardır. Çünkü onların kafasında

356 Gürsel. a.g.e., s. 60

357 Gürsel. a.g.e., s. 58

358 [www. Barikatlar.de/Barikat/28/Tarih28.htm](http://www.Barikatlar.de/Barikat/28/Tarih28.htm)

Türkler hakkında peşin fikirler ve ön yargılar vardır. Şeyh Bedrettin de Türk olduğuna göre, onların bu peşin fikirleri ve ön yargıları devam edecektir. Bizde de maazallah, çok batı hayranı var.

Düşünün bizde Thomas Münzer'i solcular ve komünistlerden başka kimse bilmez. Luther deyince onun hayranlarına diyecek yok. Onu bir aydın, hatta büyük reformcu olarak yansıtırlar. Ancak Luther ne aydındır, ne de reformcudur. Düşünün, bir insan cehennemi kiliseden satın alıyor, kendisi aldım diyor, elinde bir belge de var, bunu halka gösteriyor, sonra *"Ben artık bu cehenneme kimseyi sokmayacağım, cehennemin kapısına kilit vurdum"* diyor. Bunu yapan ve bu sözleri söyleyen kişi aydın olabilir mi? Cehennem zaten olmayan bir kavram, cennet gibi. Cennet yeniden dünyaya gelme, yani inkarnasyon ile ilgili olabilir ancak, cehennem hiçbir şeye benzemez, hayallerde üretilmiş, sırf insanları yakmakla tutuşturulmuş bir ateştir. Kuran bunda o kadar iler gider ki, bir ayette, Nisa suresi 56'da, insanların derileri yanıp döküldükçe Allahın onun vücuduna yeniden deri geçireceğini ve yakmaya defalarca, sonsuza kadar devam edeceğini söyler, ancak bilmez ki, cehennem bile zamanla alışkanlık yapar ve acı duyma olayı tamamen kalkar. Canlılarda evrim geçirme de böyle bir şeydir. Kaldı ki cehennem eğer var ise bu dünyaya ait bir kavram edgil öte dünyaya ait bir kavramdır. Luther'in kendisi bir din adamıdır. Latin kilisesi ile arasında bir şeyler geçmiş, bu kiliseye karşı tavır almıştır. Luther Alman Protestanlığının kurucusudur, yani bir hristiyanlık mezhebinin. Protestanlık kiliseyi, yani Vatikan'ı protesto etmekten gelir. Gördüğümüz gibi Luther Thomas Münzer karşısında yer alan bir güçtür. Alman derebeylerini ve soylularını Münzer'in köylü hareketin karşı kıskırtmış, bu hususta vaazlar, konuşmalar yapmış, halkı ve devleti Münzer üzerine yönlendirmiştir.

Münzer köylü isyanlarında tamamen Şeyh Bedrettin'den, bilhassa onun Karaburun'daki Börklüce Mustafa hareketinden ve fikirlerinden etkilenmiştir. Dukas, Börklüce'den bahsederken onun için dağdan inmiş bir köylü der.

Oysa inat iyi bir şey değildir. Türk bilmez, düşünemez mantığı yanlıştır. Batı Ortaçağı karanlık bir çağ olarak görür. Çünkü Ortaçağ Batı için karnlıktır, aydınlık değildir. Ama doğu için, bilhassa Türkler için ise Ortaçağ aydınlıktır. Çünkü Eski

Çağı kapayıp Orta Çağ adlı yeni çağı açan Türklerdir. Bu Orta Çağ'da Türkler her yönde ilerlemişlerdi.

D- ŞEYH BEDRETTİN'İN SULTAN GALİYEV'E TESİRİ

a) Sultan Galiyev ve Mücadelesi

Tatar Türklerinden Sultan Galiyev'in hayatı ilginçtir. O öğretmen okulunu bitirdikten sonra 1900 yılında Ufa Belediye Kütüphanesi memuru olarak işe başlar. İlkın Radikal Müslümanlarla irtibat kurar. Sonra Türk milliyetçileriyle tanışır ve onlarla fikir alışverişinde bulunur. 1905 yılında Devrimcilerle herhangi bir ilişkisi yoktur. O yıl gazeteciliğe ilk adımını atar. "*Başkurt Kızı*", "*Tatar Rüyası*" gibi hikaye ve masallar yayınlar.³⁵⁹ 1913 yılında bir hastalık sonucu vefat eden Türk milliyetçilerinden Abdullah Tokay'ın anısına "*Yarım Kalmış Şarkı*" adlı bir şiir yazar.³⁶⁰ 1917 yılında, Ekim Devrimi'nden önce, Molla Nur Vahidov tarafından Sosyalistlerle bağlantısı sağlanır ve Müslüman Sosyalist Komitesi'ne dahil edilir. Ekim ayında o, Menşeviklerden ayrılıp Bolşeviklerin yanında yer alır. İhtilalden sonra 1918 yılı Ocak ayında Üçüncü Rus Komünist Partisi Kongresi'ne katılır. O burada Tatar Başkurt Devleti'nin kurulması gerektiğini savunur. Bu devlet Turan Devleti'nin çekirdeğini oluşturacaktır. Şubat ayında Milliyetler Halk Komiserliği Teşkilatı'na girer ve Stalin'le birlikte çalışmaya başlar. Haziran ayında Müslüman Türk Sosyalist ve Bolşeviklerini de kapsayacak şekilde bir parti kurulmasında görev alır.³⁶¹ Ancak Sultan Galiyev'in; bu görevden önce Milliyetçi Tatarların, İdil-Ural Devleti'ni kurmak için depolara saldırıp yirmibin tüfeği ele geçirmesi, hatta 80.000 kadar asker çıkaracak duruma gelmeleri ile başlayan, öyle ki Türkistan'a bile yayılacak bir durumda olan isyanın bastırılmasında rol aldığı³⁶² da söz konusu. Gerçi isyanı kansız bir şekilde, anlaşılarak çözen o, bunu Tatarları

359 Oğuz Şaban Duman; Doğu Batı Meselesi ve Sultan Galiyev, İstanbul 1999, s. 54

360 Halit Kakinç, Destansı Kuramcı Sultangaliyev (Yorumlu Külliyyat), İstanbul 2004, s. 190

361 Duman; a.g.e., s. 54-56

362 Kakinç, a.g.e., s. 140-145

düşünerek yapmıştı ama, fırsat ele bir kere geçerdi; sonradan başına gelecekleri ve Rusların Tatarları asimile olmaya tabi tutacaklarını bilseydi söz konusu isyanı önlemez, hatta kendisi de buna yanındaki arkadaşları ile birlikte katılırdı. 6 Ağustos'ta Kazan şehri Çek askerleri tarafından işgal edilir. O burayı kurtarmak için Mustafa Suphi ile birlikte çalışır. Vahidov hayatını kaybeder. S. Galiyev Türk Komünist Partisi'nin başına geçer. Z. V. Togan ile birlikte çalışır. Ancak çok geçmeden bu parti lağv edilip, Rus Komünist Partisi'ne dahil edilir. İpler bundan sonra kopmaya yüz tutar. Urallarda iç savaş başlar. Z. V. Togan, S. Galiyev'in öncülüğünü yaptığı Tatar Başkurt Cumhuriyeti'ne sıcak bakmamaktadır. Hatta bu cumhuriyetin kurulmasını sabote eder. Bu Renad Muhammedi'nin "**Sırat Köprüsü**" kitabında anlatılmaktadır. S. Galiyev bu sefer 1919 yılında İdil Ural Cumhuriyeti'nin kurulmasını ister, Stalin bunu red eder.

S. Galiyev, Z. V. Togan ile arasını düzeltip, bazı önde gelen Türkçü liderlerle 1920 yılında bir toplantı yapar ve Türkiye (yani Mustafa Kemal) ile irtibata geçer. Bu onun Komünist rejimden kopuşudur.

O, Z. V. Togan ve diğer arkadaşları ile bir gizli cemiyet kurmuşlardır. Bu cemiyetin adı "*İttihat ve Terakkî*"dir.³⁶³ Biliyoruz ki Osmanlı İmparatorluğu'nda o cemiyetin önde gelen isimlerinden biri vardı. Şimdi o şahıs Bakü'deydi. Enver Paşa Bakü'de toplanan Müslüman Milletler Kongresi'nde Mustafa Suphi ve Mehmet Emin Vehbi tarafından devre dışı bırakılır. Bakü'de tutunamayan Enver Paşa Türkistan'a gider.³⁶⁴ S. Galiyev bu şahısla da irtibat kurmuş olabilir. Ancak Enver Paşa Mosokva'da sırf Sultan Galiyev'yle ilişki kurmamış, başkaları ile de ilişki kurmuştur. Enver Paşa'ya Togan da ister istemez katılır ve Basmacı Harekatı'nda görev alır.³⁶⁵ Ancak Togan Enver Paşa ile tamamen aynı görüşte değildir, onu sevmez. Hatta kendi hareketini sabote etmek için Türkistan'a gönderildiğini bile düşünür.

363 Duman; a.g.e., s. 56-60

364 Duman; a.g.e., s. 34, 59

365 HKakinç, a.g.e., s. 93

b) Sultan Galiyev'in Öldürülmesi

V. İlyiç Lenin, Bolşevik İhtilali'ni yapmak isteyince Tatar Türklerinden olan Sultan Galiyev'den yardım istemiş, Türklere bağımsızlık verilmesi şartı ile, o da bunu kabul etmişti. Ancak 1917 Ekim İhtilali'nden sonra, sözlerinde durmadıkları gibi,³⁶⁶ S. Galiyev'in Muhtar Türk Cumhuriyetleri için gerekli yasanın hazırlanmadığını öne sürüp 1919 yılında "*Türk Cumhuriyetleri Federasyonu*"nun kurulmasını istemesiyle,³⁶⁷ onu 1920 yılında takibe aldılar, 1924 yılında da devre dışı bıraktılar. S. Galiyev de bir mutasavvıftı. Komünizmi Müslümanlıkla bağdaştırmak istemiş, başlangıçta bu dine hoşgörülü yaklaşılmasını istemişti.³⁶⁸ S. Galiyev etkilenmişse bu ancak Şeyh Bedrettin'in fikirlerinin dışında başka birinin fikirlerinden olamaz.

c) Sultan Galiyev'i Tanımamız

Sovyet parantezi yakın zamanda kapandı. Bundan sonra üçüncü dünya görüşü ortaya atıldı. Emperyalizm, karakteri gereği mazlumların neyi varsa ona el koymayı şimdiye kadar prensip edinmişti. Halen de bundan vazgeçmiş değil. Bir Sovyet devrimcisi var. O da Sultan Galiyev. Bu Türk asıllı bir kişi ve devrimci bir karaktere sahip. Stalin tarafından onun harcanması gibi bir durum var ortada. Zaten ondan sonra adı duyulmaya başlandı. Bunu ne solcular ne de sağcılar sorguladılar. Ancak 12 Eylül'den sonra Sultan Galiyev hakkında bazı araştırmalar başladı. İlk çalışma Erol Kaymak tarafından yapıldı.³⁶⁹ Bunu sayın Attila İlhan da söylemektedir.

366 Duman; a.g.e., s. 38-39

367 Renad Muhammedi; Sırat Köprüsü, İstanbul 1993, s. 202-205

368 Bennigsen, o Peygamber gibi, diyor. Duman; a.g.e., s. 72

369 Kakinç, a.g.e., s. 7-8; Erol Kaymak sağcı değildir, Türkçüdür, Türk milliyetçisidir. Tutucu değil, Ülkücülerden bir kişi bile sol fikirlere yaklaşmazken o bunun ilk temsilcisi olmuştur. Zaten onu Sultan Galiyev'i araştırmaya yönelten de bu düşüncedir. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı'nda birlikte çalışmıştık. Kendisi kimi zaman gelir, sohbet ederdik. Bu kitabımın ilk baskısını okumuş, çok güzel konulara temas etmişsin, fikirlerin de güzel, tebrik ederim, başarılar demişti.

O yazısına devam ediyor.

Diyor ki: Halit Kakinç beni telefonla aradı. Sultan Galiyev'in Rusça olarak yayınlanan bütün eserlerinin telif hakkını almış. Bunu birlikte organize edelim diyor. Çok sevindim. Çünkü Sultan Galiyev hakkında rivayet çok, belge azdı. Olanlar da maksatlıydı. Bu belgelerin Türkçe yayınlanması, ülkemizde bir çok kimsenin yönünü bulmasında yardımcı olacaktı.

Sultan Galiyev'in bir ucu Türkistan'daki Ceditçilik Hareketi'ne varıp dayanıyordu. Sosyalist Turancılar, Türkçülerimiz bundan memnun kalacaktılar. Mustafa Suphi de bir Türk Ocağı aydını olarak geçmişte yer almıştı ve Sultan Galiyev'in tilmiziydi. Bu Türk komünistlerini düşündürmekteydi. Belgeer bazı karanlıklara ışık tutabilecekti. Bunları yaptık.

Miss Higgins demişti ki: Marks milliyet fikrinin bittiğini, onun yerine sosyalist devrimlerin başladığını zannetmekteydi. Görüyoruz ki bu tamamen tersinedir. Yaşamış olanlar hatırlayacaklardır. Atatürk çağdaşlaşmaktan, muasır medeniyete ulaşmaktan değil, Batılılaşmaktan, Avrupalılaşmaktan söz açmış mıydı? Niyazi Berkes bunu çok iyi bilir. Bizim Batılılaşma dediğimiz kavram, Amerika'da Batı diplomasisine boyun eğme demektir.

Atatürk, Batı, yani Avrupa aleyhtarıdır. Çünkü Kurtuluş Savaşı'nı onlara karşı vermişti. Menderes ise Batılılaşma taraftarıdır. Ondan sonrakiler de. Yeri geldikçe çağdaşlaşmaktan da dem vururlar. Ancak o kadar. Sultan Galiyev ise, uluslararası açıdan daha başka düşünüyordu. O Atatürk gibi düşünüyordu ama, bunu geri toplumlara, ilkel toplumlara uygarlık götürmek anlamında kabul ediyordu. Bu uğurda da hayatını verdi. Onun isyanı, onun eritme, pasifize etme, yönetme ruhu-na karşı çıkan radikal bir isyandı. O mazlum milletlere de hitap ediyordu.³⁷⁰

c) Şeyh Bedrettin'in Tesiri

Attila İlhan'ın bu son cümleleri bizim için çok önemlidir. Onun bu yazısında Sultan Galiyev'in düşünce ve fikir bakımından Şeyh Bedrettin'le aynı

370 Kakinç, a.g.e., s. 9-12

düşündüğünü, düşünmekle kalmyıp eylem içerisine girdiğini, hatta canını verdiğini görmekteyiz.

Yıldırım Beyazıt, Balım Sultan'la Hacı Bektaş düşüncesinin ve fikir yapısının devlet kontrolüne alınmasını istemiş, bu nedenle Balım Sultan odaklı Vilayetname'yi yazdırmış, mücerretlik kavramını getirtmişti. Herkes bilir ki Vilayetname Hacı Bektaş'ı anlatmakla beraber onun tarafından kaleme alınmış değildir. Mücerretlik ise, Yeniçerilerin Bektaşî olmaları nedeniyle onların daha iyi savaşmaları için, geride düşünecekleri bir şeyin olmamasını sağlamak için Bektaşîliğe dahil edilmişti. Bunlar yapıldı. Ancak Timur'dan sonra Birinci Mehmet'in çevresinde yer alan, Türklüğe asıl tehlike teşkil eden Fars kökenli molla kesimi; Mevlana'nın İkinci Gıyasettin Keyhüsrev'i etkilemesi gibi, Birinci Mehmet'i etkilemeye başlamıştılar.

Haydar Herevî'ye Mevlana Haydar dediklerine göre, onun Fahrettin Acemi gibi, Mevlevilikle bir ilgisi olabilir. Bunlar yönetimde de söz sahibi kişilerdi. Bektaşîleri eritme politikası belki ilkin Amasya'da başlamıştı. el-Teshil adlı hukuk kitabının mukaddimesinden, Şeyh Bedrettin'e İznik Medresesi'nde hocalık, müderrislik yaparken de baskıların yapıldığını³⁷¹ fark etmekteyiz. Bu bir eritme politikasının başlangıcıydı. Şeyh Bedrettin bu eritme, pasifiz etme politikasına karşı çıkmış, o nedenle isyan etmişti. Aynısını Sultan Galiyev de yapmış, Türklerin, bilhassa Tatar-Başkurtların Rus Çarlığı altında sürdürülen eritilme ve pasifize edilme politikası Stalin'le de uygulanmaya başlayınca Sovyetlere karşı isyandan başka çare görmemiştir. O bu isyanını Sovyetlerde Bağımsız Türk Cumhuriyetleri'nin teşkil edilmesi için yapmış, Sovyet toplantılarında sürekli bunu savunmuş, bunun için ölümü bile göze almıştı.

Prof. Dr. Toktamış Ateş, H. Kakinç'ın kitabında diyor ki:

“Sultan Galiyev, içinde yaşadığı dönemin tüm fırtınalarına göğüs geren ve inancıyla, sezgileriyle, ruhuyla ve cismiyle katıldığı kavgada, oradan oraya savrulan bir siyasetçi ve bilim insanı.” Onun bu sözlerini Şeyh Bedrettin için de

hiç değiştirmeden söyleyebiliriz.³⁷² Toktamış Hoca, ne dediğinin farkındaydı. O bu yazısını bir övgü olarak kaleme almamıştı. Sultan Galiyev hakkında fikrini belirtirken samimiyetle söylüyordu.

D- şEYH BEDRETTİN'İN GÖRÜşLERİNİN TÜRKİYE CUMHURİYET DÖNEMİNE TESİRLERİ

Cumhuriyet dönemimizde şeyh Bedrettin'e dair daha sağlıklı bir biçimde araştırmalar yapılmış,³⁷³ romanlar ortaya konmuş, hatta onunla ilgili Nazım Hikmet tarafından bir destan da yazılmıştır. Yayınlanan, haddinden fazla ilgi gören, hatta sahnelerendirilen bu destanın bir parçasında şöyle deniyor:

*“Hep bir ağızdan türkü söyleyip
hep beraber sulardan çekmek ağı
demiri oya gibi işleyip hep beraber
hep beraber sürebilmek toprağı
ballı incirleri yiyebilmek hep beraber
yarın yanağından gayri her şeyde
her yerde
hep beraber
diyebilmek için
onbinler verdi sekiz binini”*³⁷⁴

1923 yılında Mustafa Kemal Atatürk tarafından kurulan Türkiye Cumhuriyeti, daha sonra ilkeleri arasında laikliği benimsemiştir. Bunun benimsenmesinde şeyh Bedrettin'in ve görüşlerinin önemini bir kenara atamayız. Çünkü Cumhuriyet

372 Kakinç, a.g.e., Arka kapak.

373 Timuroğlu, a.g.e., s. 43

374 Hikmet Kivılcımlı, şeyh Bedreddin (Yaşamı-Felsefesi-İsyanı), İstanbul 2007, s. 53

döneminden önce, Aleviler ve Bektaşiler hemen hemen bir yüz yıl kadar devlet tarafından dışlanmış oldukları gibi, zaman zaman da koğuşturulmaktaydılar. Şeyh Bedrettin'in fikir ve görüşlerini daha çok bu kesim benimsemekteydi. Öyle ki kitap yayınlamayadıkları gibi, mecmua bile çıkaramıyordular. Varidat adlı eserin kimi zaman birileri tarafından toplanıp imha edilmesi gibi, yayınlanan kitaplar yok ediliyordu. Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti kurulmasından itibaren Türkiye'de Aleviler ve Bektaşiler rahat bir şekilde yaşamaya, hatta faaliyetleri için muhtelif kitaplar çıkardıkları gibi, mecmua bile yayınlamaya başladılar. 1925 yılında tekke ve dergahlar kapatılmış olmasına rağmen, kimse bu yayınlara dokunmadı. Keza aynı durum Şeyh Bedrettin ve fikirleri için de geçerlidir. Onunla ilgili ilk araştırmaya İlahiyat Fakültesi öğretim görevlilerinden Prof. Dr. Şerefettin Yaltkaya yaptı. Daha sonra Bezmi Nusret Kuygusuz Şeyh Bedrettin'e dair bir kitap yayınladı. "*Sulh ve Ceza Kanunları*"mızda bile, hakimin kararı tanınmış, o vicdanı ile baş başa bırakılmıştır. Bunu Şeyh Bedrettin söylememiş miydi?

Ord. Prof. Ziyaettin Fahri Fındıkoğlu, Şeyh Bedrettin ve onun fikirlerini geniş bir şekilde Sosyalizm kitabında yayınladı. Onun bu eseri fakültelerin sosyoloji bölümlerinde okutuldu. Abdülbaki Gölpınarlı, Refik Engin, Necdet Kurdakul, Vechi Timuroğlu ve İsmet Zeki Eyüboğlu Şeyh Bedrettin ve fikirlerini inceleyip onun hakkında kitap çıkardılar. Orhan Asena, Şeyh Bedrettin'i tiyatro sahnesine döktü. Tabi ki bunlar verimli çalışmalardır.

Türkiye Cumhuriyeti'nde hakkında atıp tutanlar olduğu gibi Şeyh Bedrettin'i savunan tanınmış kimseler de vardır. "*Mahkeme reisliğinden emekli merhûm Hâfız Rızâ, Vicdaniyât adlı eserinde onun savunmasını yapmış ve Bedrettin Simavi'nin lehinde konuşanların (Niyâzî Mısırî, Şârih Kemâl Efendi vesâire) sözlerini nakil etmiştir. Şeyhin Serez'deki mezarından çıkarılan kemikleri 1924'de yurda getirilmişti. "Türk dervişleri, ölü vücudundan kalan birkaç kemik kalıntısını toprağıyla birlikte madenî bir tabuta koyup İstanbul'a"* nakletmişlerdi. Naşı bugün II. Mahmut Türbesi bahçesinde dir.³⁷⁵

Ancak 29 Kasım 1961’de toprağa verilene kadar uzun bir macera yaşamış, 18 yıl bir camide kemikler bekletilmiş, sonra Topkapı müzesine emanet edilmiş, 1960 ihtilalinin sonunda toprağa verilmesi kararlaştırılmıştı. Türbenin bulunduğu yer Cağaloğlu yokuşunun sonunda, iki ana caddenin kesiştiği köşede, bir dizi mezarın bulunduğu avludadır. Soldaki kapıdan girilir, ileriden sola dönülür ve 18 yaşanda vefat eden Süleyman Bey’in mezarına varılır. İşte Şeyh Bedrettin’in kemikleri bu mezarın bir kenarında gömülüdür. Tam yeri belli değildir. Her hangi bir yazı yazılmamış, her hangi bir işaret de konulmamıştır. Şeyh Bedrettin’in mezarını görmek isteyen bir yabancı gelse, ona mezarın yerini gösterecek kimse de yok.³⁷⁶

³⁷⁶ Zelyut; a.g.e., s. 4-7

SONUÇ

Görüldüğü gibi, kaynakların pek çoğu kendi ifade tarzımızca sunulmuş bulunduğundan, istediğiniz takdirde kaynaklara müracaat edebilirsiniz. Bunu yapmak araştırma yapanların tabî hakkıdır. Elinizdeki çalışma, Şeyh Bedrettin'e dair ikinci bir araştırmamız olduğundan dolayı tarafsızlığı düşünmeyip aksi kaynaklara gereken cevabı rahatça verebilirdik. Ama, öyle bir yola baş vurmadık. Kimi kaynaklarda görüldüğü gibi, bazıları rastgele yerde tenkit etmeyi kendilerine şiar edinmiş, bazıları da bildikleri halde şartlandırmayı benimsemişlerdir. Böylelikle yapılan araştırmadan ya vazgeçilecek veya sıhhatli bir sonuca varılamayacaktır. M. T. Gökbilgin, raportörlere değinirken söylemekten çekinmediği gibi alınmış karşı tedbirlerden de bahsediyor. Onun bilmesi gerekirdi ki, kendisinin sunduğu yazı bir rapor ve kendisi de bir raportördür. Ya buna ne diyebilir?!

M. Balivet'in dediği gibi ortada gerçekten de bir hareket var ve Ernst Werner'ir belirttiği gibi bu hareketin sosyal yönü olduğu gibi ekonomik yönü de bulunmaktadır. Yine M. T. Gökbilgin'in müspet olarak belirtip öne sürdüğü gibi, Şeyh Bedrettin Mahmut'un eserlerini (tamamı olmasa da, aydınlanabileceğimiz kadar; bir kısmı) ve düşüncelerini hukukî görüşlerinin de doğrultusunda anlayıp, idrak ettik. Hemen akabinde onun dediği gibi, dinî ve tasavvufî görüşlerine geçerek, Varidat'ı geniş bir biçimde inceledik. Yine onun dediği gibi Sovyet ya da Romen kökenlilerden, daha doğrusu Marksist görüşlerden daha çok Türk ve İslâmî görüşlere de yer verdik. Herhalde E. Werner'i ya görmezlikten gelip yahut onun kaynak yazılarını tahrif edemezdik. Bir kere öyle yapsaydık; ilmî zihniyete hiç de yakışmaz çok çirkin bir davranış olurdu. Konumuzun hem ana fikrine hem de alacağımız sıhhatli karara yardım edebilecek daha başka derli toplu araştırma bir eser de yoktu.

Araştırma eserinden ziyadesiyle yararlandığımız A. Manof'un kendisi, emekli albay olmasına rağmen, ilmi ve gerçekleri görüp de bilmeyi yeğ tutan bir kişilik sahibi şahsiyettir. Aslen Türk olup olmadığına dair herhangi bir malumatımız

bulunmasa da Türk dostu olduğu kesin. Bütün Gagauzlar gibi Türk soyundan gelmeyi bir şeref kabul eden M. Ciachır (Çakır)'ın Latin harfleriyle Moldavya'da Türkçe basılan eserinden faydalanmamız Türk kültürünün birliğine ışık tutmaktadır.

Çoğu yazarlar Şeyh Bedrettin'i ele alırlarken Babailer hadisesine değinmekten geçemezler. Ya da Babailer işlerlerken muhakkak Şeyh Bedrettin'e değineceklerdir. Bunu M. T. Gökbilgin, Prof. Dr. Fuat Köprülü, Prof. Dr. Mustafa Akdağ ve Ernest Werner de yapmıştır. Onlar tabii ki haklıdırlar. Çünkü iki isyan arasında pek çok yönden benzerlikler var. Hatta fikir bakımından da... Her iki kesime, günümüzde daha çok Alevîler(in bir kısmı) ve Bektaşîler sahip çıkmaktadır. Şeyh Bedrettin'i pek çok Sünnî tarikat da sever ve benimser. Hatta onu örnek almaya çalışırlar. Türkiye Cumhuriyeti kurulana kadar bu böyleydi. Ama Cumhuriyetle birlikte tarikatlar başı boş bırakıldı. Uydurma tarikat liderleri türedi. Daha doğrusu bu boşluğu birileri doldurdu. Türk düşmanlığı yapmaya başladılar ve Türkiye'yi bölüp parçalamak için Kürtçülük hareketini amaçları doğrultusunda kullanmaya da yöneldiler. Öyle ki iş tamamen çığırından çıktı. Böyle olmasına rağmen Babailer ve Şeyh Bedrettin'i benimseyen Kadirî ve Melamî tarikat şeyhleri ve müritleri yok değil.

Melamî pirlерinden, kendisi bir Arap olmasına rağmen, Rumeli'ye gelerek burada yaşamaya başlayan, Türklüğü ve Türk kültürünü benimseyen, Türkçe konuşmaktan ve Türkçe yazmaktan büyük bir haz duyan Seyyit Muhammet Nur Hazretleri, Hz. İsa'nın öldükten sonra yeniden yaratılacağını, yani bir çocuk olarak dünyaya geleceğini, yetişkin bir çağa erişeceğini, sonra evlenip bir erkek çocuğunun olacağını, daha sonra da vefat edeceğini söylüyor. Bu Muhyittin Arabî için herhangi bir anlam ifade eder mi? İşte ona dair de bir şey söyleyemeyiz.

Rumeli'nin Türklüğü çok eskilere dayanır. Bedrettin'den 1000, İkinci İzzettin Keykavus'tan 850 yıl kadar önce Balkanlar'da Türkler vardı. Etnik durumdan ziyade Orta Avrupa'da Batı ve Doğu Roma İmparatorluklarına karşı gücünü acı acı hissettiren bir Türk İmparatorluğu da vardı. Bunlar 375 yılında Balamir Han'ın kurduğu ve Atilla'yla devam eden bir Türk devletiydi. Onların Türk olduğu inkar edilemez bir gerçektir.

Şeyh Bedrettin'e kadar aradan geçen o kadar zaman diliminde tabi ki Avrupa'daki Türkler yok olup tükenmemişlerdi. Bunu Kıpçaklar, Kumanlar, Peçenekler ve Uzlarla görmekteyiz. Balkanlar'daki Türklerden bazılarının Hristiyan olmasına, hatta kimliklerini bile yitirmesine rağmen, Hristiyan olup kimliklerini muhafaza edenler de, Gagauzlar gibi, yok değildi. Hırvat ve Boşnakların kimliğini yitiren Peçenek veya Kuman Türkleri olduğuna dair bazı araştırmalar var. Eğer bu kanıtlanırsa tarihe büyük bir hizmet yapılmış olacak. Görüyoruz ki Ulahlar bile Türk. Romen Devleti'nin kurucusu kabul edilen Prens Basaraba Çuçi Han'ın dördüncü, beşinci göbek torunlarından. Babasının adı da Tokdemir. Peki, bu şimdiye kadar neden açıklanmadı? Neden kimsenin haberi yok? Arnavutluk'ta okullarda okutulan devlet kitaplarında pek çok Türk büyüğü ve devlet adamının, hatta Atatürk'ün bile Arnavut olduğu yalanı yazılı iken, bu okullarda okutulup öğrencilerin beyni yıkanırken biz ülkemizde Türk olanları, Türk soyundan gelenleri bile, sırf Hristiyan dinini kabul ettikleri için sahiplenmiyoruz. Ulahlar buna misal. Hatta Macarlar bile misal. Bunlardan Osmanlı hizmetine girip Müslümanlığı kabul edenleri de devşirme olarak niteleme hastalığımız var. Türk olan insanlar aslına rücu ettiyse, yani Müslüman olup Türklüğü benimsemişse buna devşirmelik demezler.

Osmanlının Yeniçeri Ocağı'nı ve Enderun Mektebi'ni kurmasının sebebi Hristiyanlaştırılmış Türkleri Müslümanlaştırmak, onları asıllarına, yani Türklüğe rücu ettirmektir. Bunun kınanacak, hor görülecek bir tarafı yok. Çok akıllı ve tutarlı bir girişim. Yüzyıllar boyunca da semeresi alınmış. Böyle olmasına rağmen şöyle diyenler de var: Vay Efendim, Osmanlı Türklere, Türkmenlere düşmanmış, onları devlet için tehlikeli görürmüş, bu nedenle Türkleri ne Enderun'a, ne de devlet hizmetine almış. Aynen bu yalanı göz göre göre söyleyenler var. Türk olan Gedik Ahmet Paşa'yı bile devşirme kabul eden Osmanlı kroniklerini de açın ve Veziriazam sayılarına bakın, ezici çoğunluk yine Türklerde. Defterdarlara ve Şeyhülislamla bakın, %'de 90'ı Türk. Kaptan Paşalara bakın. Ezici çoğunluğu yine Türk. Herhalde onlar Safevilerle Osmanlıları karıştırıyor olabilirler ki, devlette Türkmenlere yer ve mevki verdirilmesini istemiyorlar.

Bulgarların Türk oldukları ilmen ispat edilmesine rağmen, Slav kültürü onların pek çoğunu öyle bir kısılcına almış ki, şimdilik onların bu kısıkaştan kurtulmaları

mümkün değil gibi görünüyor. Ama yine de ümidimiz var. Bulgaristan'daki bazı bilim adamlarının çalışmaları takdir edilecek seviyede. Bu çalışmalar verim sağlayabilir. Söz konusu durum Bulgaristan siyasetinde bile dile getirilir hale gelmiştir. Romanya'da halen Türkoloji çalışmaları yürütülüyor. Ulahların, yani Romenlerin Türklüklerine, onların diğer Türklerle ilişkilerine dair bir çok makale şimdiye kadar yayınlanmış. Bu hususta eserler de verilmeye başlanmış. Macarlar her biri ancak mücevherle ölçülebilen kıymetli bilim adamları sayesinde zaten yeter derecede bilinçlenmiş, bunu halk kültürüne dahi yansıtabilecek tarzda ileri gitmişler. TV. belgesellerindeki at sürüşlerine, kırbaç kullanışlarına bakın. Bunu bariz bir şekilde görmekteyiz.

Şeyh Bedrettin'in Bulgaristan'da meydana çıkması bir tesadüf olamaz. O fikrini, görüşlerini oturtmak ve fiiliyata geçirmek için en iyi yer ve zeminin Bulgaristan olduğunu biliyordu. Edirne ve çevresi dahil, Batı Trakya'da onun için mühimdi. Fakat M. T. Gökbilgin'in dediğinin tamamen aksine, Şeyh Bedrettin iktidara gelmişti. Onun, Mûsa Çelebi'nin Edirne'de Osmanlı tahtına geçtiğinde, tayin edildiği kazaskerlik makamı ne kadar çabuk unutuluyor veyahut unutturulmak isteniyor. Arzuları ya da cebren ve Türk kumandanlarının davet edilmelerinin meselesi Bedrettin'den ziyade Bizans ile müttefik Mehmet Çelebi'yi ilgilendirir. Bunu hatırlatmakta da yarar görmekteyiz.

F. Köprülü, ikide bir râfızî ve itizâl hareketlerini söz konusu yapıp pek bilgi vermeden hemen başka birine geçiyorsa da, kendisini takdir etmemize rağmen, maalesef o dediği iki hareket hem kelime itibarıyla hem de gerçeklerle aslâ bağdaşmayan, ancak zihinleri karıştırmaya, dolayısı ile bazı kimseleri suçlamaya yarayan boş ve anlamsız sözlerdir. O bilim adamının müspet tarafı ise Babailer vakıasına değişik bir bakış açısı getirmek istemesidir. Kendi kanaatimizce, o isabetli fikrinde yanılmadığı kesin. Babailer İsyanı, Türkmenlerin bir hareketi olarak, kendine göre öyle bir kutsallığa sahip ki, milli olmasına rağmen, daha ziyade vatanseverliğe dayanır. O isyandan sonra gerçekleşen Şeyh Bedrettin hareketi, Babaileri bir nevî andırsa bile, tam mânasıyla aynı değil. Değişiklik kendini belli ediyor; ama her iki hareket sonuçta Dobruca, Balkanlar, Batı Trakya ve Makedonya'da bir birlik haline dönüşüyor. Daha doğrusu, birincisi ikincisi için bir tecrübe. Her ikisinde de doğudan gelen bir işgal mevzuu olduğu için,

birincisinde olduğu gibi ikincisinde de, batıya yakınlaşarak, ülkenin savunulmasına gidilmiş. Yalnız ilkinde Latin hakimiyetindeki bir Bizans mevcut iken, 1261 yılı sonrası yeniden Ortodoks kimliğine kavuşan bir Bizans'ı görmekteyiz. XV. Yüzyılın başlarında Ortodoks Bizans halen varlığını koruduğundan olacak, şeyh Bedrettin'in hem Müslüman hem de Ortodoks Türkleri bir araya getirmek istemesi Bizans'ın çıkarlarına tam anlamıyla aykırı idi. Bir kere Bizans, İzzettin Keykavus vakıasında olduğu gibi arada akrabalık ilişkisi bulunsa bile, çok vefasız ve sözünden dönekti. İşte bu nedenle İkinci İzzettin Keykavus'u Meriç kıyısındaki bir kaleye hapsetmiş, ailesini de Karaferye Kalesi'ne sürmüştü. şeyh Bedrettin vakıasında ise Mehmet Çelebi'yi kullanmış olduğu aşıkâr. Onun idamı sonrasında ise, Mustafa Çelebi'nin katledilmesi ile Mehmet Çelebi'yle de karşı karşıya geleceklerdi.

Bulgar, Peçenek, Kuman ve Oğuzların Avrupa'daki varlığı XIII. Yüzyılın ortalarında olduğu gibi XV. Yüzyılın başlarında da etkin bir konumdaydı. Bizans, bu etkinliği 1411 yılına doğru Mûsa'ya, dolayısıyla şeyh Bedrettin'e kaptırmıştı. Hemen hemen 1000 yıldır devletin esas yardımcı kaynağı olan bu kitlelerin dışlanması Bizans'ın kaderini 33 yıl öncesinden belirleyecekti. Bir Kantakuzen vasıtasıyla Osmanlı yapımcılığında bir nebze de olsa rol alan Bizans'ın yine o yapımın kurbanı olması doğaldı.

Osmanlı tarihlerine bir bakalım. Fetret devrinde Süleyman Çelebi ve Musa Çelebi de Osmanlı tahtına geçtiği halde, bir kısım Osmanlı tarihleri bu ikisinden bahseder ama, ikisinden birinin varlığını bile Osmanlı padişahı olarak kabul etmez. Peki, aradaki boşluk ne oluyor? Fetret devri deyip geçerler. Öyle ki Kanunî Sultan Süleyman'a İkinci Süleyman olduğu halde Birinci Süleyman diye Osmanlı tarihlerinde yer verilir. Bunun kaynağı Osmanlı İmparatorluğu'nun bu padişahtan sonra yazılan tarihlerdir. Gerçi o tarihlerin içinde gerçeği olduğu gibi yazanlar yok değil ama, sonradan öyle kabul edilmiş. Mustafa Çelebi de bir Osmanlı padişahıdır. Atasözümüzde, yiğidi öldür, hakkını yeme denir. O hem de iki defa Edirne'de Osmanlı hükümdarı olmuştur. Osmanlı tarihlerinde esâmesi bile okunmaz. Bir iki Osmanlı tarihi ondan bahsetmesine rağmen, genellikle "*Düzmece Mustafa*" der geçerler. Bir tarihçi bile çıkıp da bu konuyu irdeler.

Adı Mustafa olan Osmanlı padişahlarının sayısına bir rakamını ilave etmekte fayda vardır. Böylelikle sayısı 36 olan Osmanlı padişahları 39'a çıkar.

Devletin en güçlü döneminde, babası Şeyh Bedrettin'in Varidat adlı kitabına dair leyhte şerh yazarken ve yazarına övgüler dizerken oğlu kalkıp aleyhte en ağır ithamlarda bulunuyor. Peki, bu tersliğe ne ad koyabiliriz? Bir tarafta Evliya mertebesindeki Muhammet Muhyittin Yavsi Hazretleri, diğer tarafta Şeyhülislâm Ebussuut Efendi. Gerçekten hazin bir durum. Ama şunu bilmemiz gerekir: *"İster bu silahlı isyana adını vermiş olsun, ister bu silahlı hareketin gerçekten de örgütleyicisi olsun, ister İslam dünyasının bir alimi olsun, ister Türk dünyasının bir mutasavvıfı olsun, Şeyh Bedrettin belli başlı düşünce hareketlerinin ve sosyo-politik gerginliklerinin de kesiştiği bir noktada yer almıştır. Osmanlı İmparatorluğu idamından sonra yüzyıllar boyu sırf bu nedenle ondan rahatsızdı, sürekli rahatsız da oldu"* denilse bile Osmanlı devleti bir imparatorluk haline gelmişse bunda Şeyh Bedrettin'in çok büyük bir payı vardır. Onun yazmış olduğu hukuk kitapları olmasa idi Osmanlı İmparatorluğu'nun kendine ait bir kimliği olmayacaktı. Şuradan buradan kopya edilip de aynen alınan; o ülke ve insanların hayat şartlarının dikkate alınmadığı bir hukuk, bir devleti kısa bir süre idare ettirebilir ama, asla bir imparatorluk seviyesine de çıkarmaz.

Gerçi Şeyh Bedrettin'in arkadaşı Molla Fenarî, talebelerinden Akşemsettin Hazretleri ve Molla Gürânî olmasa idi onun fikirleri hayata geçirilemez, Osmanlı Devleti'nin sosyo-ekonomik bünyesine uygulanamazdı. Bunu da yabana atmamak gerek. Bedrettin'i Yıldırım Beyazıt, hukuk tahsili için Mısır'a göndermiş, o da geçen zaman zarfında kendini mükemmel yetiştirmiş, hatta Timur'u bile kendisine hayran bıraktırmıştı. Bir amacı vardı. O da Yıldırım Beyazıt'ın dediğini yapmak, Ortadoğu ve Balkanlardaki Türk toplumun bünyesine göre bir hukuk meydana getirmektir.

Söylenenler ne kadar doğrudur ama, Timur Bedrettin'e büyük tekliflerde bulunmuş, baş köşesinde bile yer vermiş olabilir. Fazlullah'la tanışıklığı nedeniyle Tebriz'de öldürülmek istenmesi de yabana atılmamalı. Anlıyoruz ki o, çıkarların adamı değildi. Amacını menfaatler uğruna satamazdı. Ve bir sözü vardı. Yerine getirmesi gerekti. Getirdi de... Ama bunu yapması hayatına mal oldu. Onun için

hayatı önemli değildi. Önemli olan, sözünü yerine getirmek, bir devletin imparatorluk seviyesine çıkması için gerekli olan hukuk sistemini yazmak ve bunu uygulama alanına koymaktı. Yazdı. Onun hukuk sistemi ise Kanuni'nin son zamanlarına kadar, hatta Ebusuud Efendi'nin cahilliği nedeniyle kendi kafasından neşrettiği fetvalarına rağmen, bir iki, hatta üç yüz yıl daha uygulandı. Son yüzyıl Osmanlı şeyhülislamlarından Musa Kazım Efendi de bir Şeyh Bedrettinciydi ve Ebusuud Efendi'nin babası Muhammet Muhyittin Yavsî Hazretleri gibi bir “*Vâridât*” şerhi yazmıştı.

Şeyh Bedrettin'in görüşleri, onun kendi zamanı dikkate alındığında, çok ileri bir seviyededir. Bunu anlamakta hiç zorlanmıyoruz. Hukukî ve Dinî görüşlerindeki orijinallik kendini belli ediyor olmasına rağmen, Sosyal ve Ekonomik görüşlerinin yanında şeyhliği ve dolayısı ile tasavvufî görüşleri de Bedrettin'i ziyadesiyle meşhur etmiştir. Onun Dinî görüşleri tutuculuk ve yobazlıktan uzaktı. Eski Türk töresi ve örfine göre Dinî görüşlerini ileri sürmüş, Arap ve Farsın kapkaççılık ve haremcilik oyununu elinin bir köşesiyle geri plana atmıştı. Halk onun bu görüşünü paylaşmasına rağmen, saray ve paşa konaklarına sirayet edememesi o zamanın bazı sorunları ile ilgiliydi. Tabi ki bu, asılması için fetva verenlerin de etkisini göstermektedir.

Cemil Yener'in dediğinin aksine Bedrettin'in dinci göründüğünü, böyle bir takiye yaptığını zannetmiyoruz. Bu yazar herhalde günümüzde dinci görünen ve halkı sömüren sahtekar şeyhlerle Bedrettin'i birbirine karıştırmış olabilir. Ayrıca Bedrettin dinsiz de değildir. Her normal insan gibi Tanrı'nın varlığını kabul eder ve ona inanır. Yine bu yazar *Vâridat*'ın Bedrettin'in eseri olmadığını ama, onun fikir ve görüşlerini yansıttığını söylüyor. Yani yazarın ne demek istediği belli değil. Belki şunu demek istiyor: Bedrettin bu kitabı oturup eline kalem alıp yazmamıştır. *Vâridat*'ı içeren, onun ders olarak verdiği bilgiler idamından sonra toplanmış, bir araya getirilmiş, kitaba da “*Şeyh Bedrettin'in Vâridat'ı*” adını vermişler. Bunu demek istiyor olabilir ama, bir türlü diyemiyor, A. Gölpınarlı'nın bile, Bedrettin *Vâridat*'ı görmüş, düzeltmiş de olabilir demesine rağmen, ikide bir konuyu kendi anlayış noktasına çekip duruyor, yani lafı ağzında geveledikçe geveliyor. Diyememesinin de herhalde bir sebebi var.

Şeyh Bedrettin'in fikir ve görüşlerini içeren Vâridat'ı eleştiriler yazara ait, yani onun görüşü. Bu bizi bağlamaz. Şeyh Bedrettin yakın yüzyılımızdaki şeyhler gibi değil, o daha başka. Bir kere İznik medresesinde müderris olduğu kesin. Konuların sohbetlerde de verilmiş olabileceğini yazar nereden çıkarıyor? Hangi düşünce ve kanılarla söylenmiş olabileceği ise, yazarın anlayış ve kavrayışına kalmış, bize değil. Bunu fark edemiyorsa, bari sussun. Sırf eleştiri yapmak için bir şeyler ileri sürmek gerekmez. Onun bile mantığı olur. Ama, bunun yok.

Aynı yazar Vâridat'ın panteizm içerikli olduğunu da söylüyor. Bunu herhalde o kendi muhayyelesinden uydurmuş. Bir iki fikir belki eskilerin kitabında da olabilir ama, kitaptaki görüşlerin tamamına birden klasik görüş demek, birazcık olsun insaf ister. Anlaşılan yazar kendini çok bilmiş görüp bir şeyleri okuyucuya yutturmaya çalışıyor. Bunun gibiler yok değil. Hem de pek çok.

Aynı yazar diyor ki. Yargılayanların ellerinde Varidat olsa idi, işleri daha kolaylaşırdı. Evet bunu kitabında ifade ediyor. Yargılayanlar ellerinde Vâridat bulunmasa da bu kitapta dile getirilen Bedrettin'in tasavvufi görüşlerinden haberdardılar. İşlerinin kolaylaşması için daha ne olabilir ki... Zaten Bedrettin'in idamı için hüküm verilmiş ve uygulanmış. Bunun daha ötesi ne olabilir? Ruhunu da katledecek, azap çektirecek değiller ya.

Bedrettin samimi bir biçimde başından geçenleri Vâridat'ta anlatıyor. Bundan C. Yener onun Suhreverdi'yi taklit etmiş fikrini nereden çıkarmış? Olabilir, onda da nurdan, uyku ve uyanıklığa yakın olmak halinden bahsedilebilir ama, tıpkısı yahut bir benzeri gibi olduğunu yazar söyleyebilir mi? Bunu araştırmış mı? Suhreverdi'nin eserlerine bakıp görmüş, okumuş mu? Nur bahsi ise, bir kere bu sözünü ettiği mutasavvıfa ait değil. Kuran'da da geçiyor. Bedrettin'e kadar birçok mutasavvıf bunu kitabında işlemiş, varlıkların özünün nur olduğunu söylemiş. Hatta ruhun bile nurdan yaratıldığını söyleyenler var.

Bedrettin'in asılması için fetva vereni veya verenleri iyi tanımak ve onlara dikkat etmek gerek. Kim olduklarına gelince, bunların isimleri önemli değil ama, nereden gelmiş oldukları ve isimleri önemli Mesela, Molla Haydar Herevî İran'dan gelmiş biridir ve Acemdir. Bezmi Nusret Kaygusuz, Fahrettin Acemi'nin de adını veriyor, Haydar Herevî'yi Bedrettin'in idam fetvasının verilmesinden dolayı hicap

duyduğunu söylüyor ama, Orhan Asena hariç, çoğu kaynaklar fetva verenin Haydar Herevî olduğunu belirtiyor. Burada hicap duyan birisi var. O kanaatimce Haydar Herevî değil, Molla Fahrettin'dir. Bunlar Molla Fenarî'ye benzemezler. Yani onun gibi hak hukuk tanır kadı değillerdir. İnsanı suçlayabilmek için ellerinden geleni yaparlar. Daha doğrusu hinoğlu hindirler.

Peki, ne oldu?

Haydar Herevi tarih sahnesinden silinirken, esâmesi bile okunmazken, Akşemsettin Hazretleri, Molla Fenarî ve Molla Güranî gibi âlimler tarih sahnesindeki yerlerini aldılar. Molla Fenarî Şeyh Bedrettin'in yakın arkadaşı, Akşemsettin ve Molla Güranî de birer yetiştirmesi, talebeleriydi. Bunlar bir Fatih Sultan Mehmed'in meydana çıkmasını sağladılar. O bir çağı kapatacak ve yeni bir çağı açacak; zamanla bir Osmanlı Devleti neredeyse dünyayı tamamen fethedebilecek bir hale gelecekti. Bu ise bir imparatorluk demektir.

Muhyittin Arabî'nin ortaya koyup da Sadrettin Konevî Hazretlerinin geliştirdiği Vahdet-i vücût felsefesi, Şeyh Bedrettin'de yeni bir boyut kazandığı gibi daha iyi bir şekilde anlaşılır olmuştur. Zaman itibarıyla de bunun geliştirilmesi ve böyle olması normaldi. Bunu yapmak taklitçilik de değildir. Şeyh Bedrettin Vahdet-i Vücûtu o kadar iyi anlamış ve üzerinde düşünmüş ki onu sonunda Vahdet-i Mevcut haline getirmiştir.

Şeyh Bedrettin'in Varidât'ında, daha önceki kimi filozofların düşünceleriyle bazı fikirlerin ancak zorlama sonucunda benzerlikler çağrıştırmasına rağmen, o fikirler Şeyh Bedrettin tarafından öyle bir yoğrulup biçimlendirilmiş halde ki, bir başkasının ya da yüzyıllar öncesinde yaşamış bir filozofun denildiği zaman pek inandırıcı olmuyor. Vay efendim, o şu imiş! Bunlar modası çoktan geçmiş, kimsenin artık değer vermediği suçlamalar.

Şeyh Bedrettin'in görüşleri halktan gelen bir mücadelenin biçimlenmesine de aracı olmuştu. Onları yani mücadele verenleri inandırmış ve kendine bağlamıştı. Bunu İzmir ve Manisa'da korkmadan, çekinmeden ölüme koşan müritlerde görmekteyiz. Bazı yazarların, Hafız Halil'in Menakıbnamesi'nde, o devre göre yazması gerekenlere bakarak, Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal'i Şeyh

Bedrettin'den dışlamak istemeleri art niyetlerinin eseridir. Bunu unutmamak gerekir.

Vâridat'ında onun şu görüş ve fikrine dikkat edelim:

Cennet ve cehennemden bahsedilirken, *“Tanrı'dan başka tapılacak yoktur diyen cennetliktir denmiştir; yani buna inanan, iman eden cennete girer, harpteki tutsaklıktan, öldürülmekten (daha doğrusu işkencelerden) kurtulur, o sözü canıyla birlikte malına, ehline ve ayaline bir kalkan edinir. Allah'tan başka bir varlığı tanımayan ancak gerçek varlığa kavuşmuştur ki, varlığından yok olarak, bâkî bir varlığa ulaşmıştır. Bütün bunlara da cennet denilmiştir. İster dünyada olsun, isterse âhirette bulunsun yücelik ve mertebeleri işaret eder. Kötü haller ise cehennemdir”* denmesi çok önemli. Buradan kuzu kuzu teslimiyet, mücadele azminden vazgeçme, başkalarının her dediğini kabul etme anlamı çıkarılmamalı. Zaten İslamiyet buna cevaz vermez. İslamiyet cevaz vermediği gibi Türk milletin karakter yapısına da uygun değil. Şunu iyi biliyoruz ki, Türk milleti tarihinde düşmana bir an bile teslim olmamış, zorla tutsak düşürülmüş, ölmüş ama asla ondan aman dilememiş bir millettir. Bunu ülkemizdeki çoğunluk kesim ve karakteri bozulmamışlar için söylüyorum.

Şeyh Bedrettin'in yukarıdaki sözünden ahiret yani dünyadan sonraki hayat fikri açık ve tartışmasız olarak meydana çıkar. Yalnız bu hayat dünyadakine, hayal edilenlere pek benzemez. Bedrettin o hususta görüşlerini dile getirirken söylemek istediği şimdiye kadar bilinen ve öyle inanılıp kabul edilen dini görüşlerin çok dışında bir şeydir. Bu nedenle haşr edilme yok der. Derken de kastettiği önemli. O belki şunu demiş olabilir. Aynı beden, aynı kanı ve zanlar altında değil, çok daha değişik... Oysa dinci kesime göre öbür dünyada bu dünyadaki gibi bağ-bahçe, şarap, köşk, huri, ateş, azap, acı, üzüntü, pişmanlık; bütün bunların hepsi vardır. Hatta gidip görmüşler gibi öbür dünyada zebanilerin, işkencecilerin bile bulunduğunu da söylerler.

Şeyh Bedrettin, zaten kıyamet kopacaksa, her şey ortadan kalkacaksa, eğer böyle olacaksa, dünyada yeniden aynı hayat şartlarının oluşması da mümkün, bu oluşumla birlikte bir insan dünyaya gelir, ondan da insanoğlu nesli yeniden türer diyor, ama bunu hem haşr şeklinde yorumlayabiliriz, hem de haşrin olmadığı

şeklinde de yorumlayabiliriz. Bu haşr olama (yani yeniden yaratılma)da, insan önceki insan değildir; başka bir insandır. Buna zihin belleğinin tamamen silindiği, boş hale gelen bir insan da diyebiliriz ama, şuur altında geçmişteki hayattan bazı izler yer alabilir. Daha doğrusu şöyle diyelim: Bu söylenenlerin hepsi birer varsayımdır. Orada neyin ne olacağı belli değildir. Kimse de bilemez. Bu hususta anlam bakımından ap-açık bir ayet bile yoktur. Hadis olarak Müslümanlara ne deniyor? Bilmediğiniz konularda susunuz. Bu nedenle en iyisi susmak, fazla konuşmamaktır.

Yukarıda belirttiğimiz “*İlâ-yı Kelimetullah*”ın Türkçe açıklanmasındaki görüş kuzu kuzu teslimiyet, mücadele azminden vazgeçme, başkalarının her dediğini kabul etme anlamına gelseydi Şeyh Bedrettin’in ve ona bağlı olanların mücadele seyri tamamen değişirdi. Oysa Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal mücadele azminden vazgeçmemişler, Mehmet Çelebi’ye karşı Karaburun ve Manisa’da kıran kırana mücadele vermişler, bu uğurda, hatta işkenceler altında bile aman dilememişler, can vermekten vazgeçmemişlerdi. Mehmet Çelebi taraftarlarını en çok korkutan da buydu. Gerçi Şeyh Bedrettin ve onunla birlikte idam edilen müritleri asılmışlar ama, aman dilememişlerdir. Belki Bulgaristan’da da büyük çaplı çarpışmalar gerçekleşmiştir. Düzmece Mustafa ve Cüneyt Bey hadiseleri yabana atılamaz. O nedenle bu ikisine ayrı bir kısım açtık. Gerçekten de Bulgaristan’da çarpışmalar var. Her nedense bunu ayrıntıları ile yazmamışlar. O nedenle biz de yazmadık. Dukas olmasa idi, Karaburun’da meydana gelen olaylar bile sansürlenmiş, yahut daha basite indirgenmiş olabilirdi.

Şeyh Bedrettin bir yarım yüzyıldan daha fazla süredir ülkemizde birileri tarafından yanlış tanıtılmakta, hatta onun “*Komünist*” olduğu söylenmekteydi. Nazım Hikmet’in “*Şeyh Bedrettin Destanı*” güzel ve takdir edilecek bir çalışma olmasına rağmen, yazarının kimliğinden dolayı yanlış anlaşılmıştır. Oysa Türk milliyetçilikleri tartışılmaz Prof. Dr. Ziyaettin Fahri Fındıkoğlu ve Prof. Dr. Amiran Kurtkan gibi üniversite sosyal bilimlerde bölüm başkanları bile Şeyh Bedrettin hakkında araştırma yapmışlar, güzel ve etkileyici yazı yazmış, makaleler kaleme almışlardır. Şeyh Bedrettin’e “*Komünist*” diyenler Osmanlı Toprak Düzeni ile Komünist Toprak Düzeni’nin benzerliklerinden faydalanmışlardır. Komünizm 19. Yüzyıl başlarında, daha doğrusu ilk çeyreğinde meydana çıkmaya başlamıştı.

Karl Marks bu sistemi kurarken Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak düzeninden de bilhassa faydalanmıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak düzenine Karl Marks'tan dolayı "*Komünist bir sistem*" diyemeyiz. Bu ancak devletçi bir sistemdir. Devletçilik Atatürk ilkelerinde olduğu gibi MHP'nin ilk Genel Başkanı Alparslan Türkeş'in "*9 Işık*" umdelerinde de vardır.

V. İlyiç Lenin, Rusya'da "*Bolşevik İhtilali*"ni gerçekleştirdiğinde, bu ihtilalin başarılmasında Sultan Galiyev ve onun kurduğu Turan Teşkilatları'nın çok büyük bir payı vardı. Bunu "**Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı**"nın yayınladığı Sultan Galiyev'in hayatını konu alan, KGB belgelerine de dayanan "*Sırat Köprüsü*" adlı kitapta açık açık görmekteyiz.

Marks, Komünist yapıyı oluşturmakta bilhassa Frederik Engles'den yararlanmış, Engles de fikirlerini Thomas Münzer'in köylü isyanı üzerine kurmuştu. Kitabımızda belirttiğimiz gibi Münzer hareketine ışık tutan ve ona tesir eden de Şeyh Bedrettin'di. Bu nedenle de "*Komünist*" demiş olabilirler. Ama o asla komünist değildi ve olmamıştı da. Tarihte bunun misalleri vardır. Babek Azerbaycan Türk milliyetçilerinden ve Türk varlığını tehlikeye sokan Abbasi hanedanının Arap emperyalizmine karşı mücadele vermiş olduğu halde, ona bile komünist demişlerdir. Babek'in görüşlerinde insanların, bilhassa Türklerin "*Müslümanım*" diyen Araplardan aşağı olmadığı, herkesin eşit olduğu, böyle kabul edilmesi; derebeylere ve aristokratlara karşı mücadele verilmesi, fakir ve yoksul olanların zenginliklerden gereken payı alacakları, ekip biçmek, ürün meydana getirmek için ortaklaşa çalışmalarının gerektiği; bütün bu fikirler yok değil, vardı. Oysa bu fikirler yüzyıllar öncesinde bile Türk milletinin ruhuna yerleşmişti. Babek de bir Türk olduğuna göre başka bir fikri veya görüşü vaaz edemezdi. Onun bu davranışı çok normaldi.

M. Ş. Yaltkaya'nın son sözü itibariyle; Şeyh Bedrettin fikirlerini sırf düşüncenin hayâl ufkunda bırakmamış ve eylemlere geçmiş. Daha doğrusu hem yaşamış hem de yaşatmış. Prof. Dr. H. Z. Ülken, Şeyh Bedrettin'in bir doktrin sisteminin kurucusu olduğunu belirtiyor ki, bunun üzerinde önemle ve hassasiyetle duruyoruz.

Şeyh Bedrettin ne demektir?

Şeyh Bedrettin, dini bağınazlığın ve yobazlığın karşısında aydın ve ilericiiliğin dile gelmesi, bu uğurda bir mücadele başlatmasıdır.

Şeyh Bedrettin ne yönden gelirse gelsin ister doğudan ister batıdan, isterse kendi milletinin bir diğer efradından; her türlü baskıya, dayatmaya, yaptırıma ve emperyalizme karşı dik durabilmek, onun karşısında baş eğmemektir.

En önemlisi

Şeyh Bedrettin üniversite öğretim üyelerinin baştaki iktidardan kaynaklanan her türlü tahakküm ve sindirme hareketine karşı, onun devrinde Otman Baba'lar, Balum Sultan'lar, Molla Fenari'ler, Akşemsettin'ler, Samuncu Baba'lar ve Hacı Bayram'lar nasıl ele ele verip dayanışma içinde bulunmuşlar ise, kendi aralarında ele ele verip çok güçlü bir dayanışma içinde bulunmaları gerekir.

Şeyh Bedrettin zulmün, istibdatın, tehdidin ve özgür düşüncüyü engellemenin karşısında sırf ilerisi için bir Sinan Ateş olup kendini bu uğurda feda etmektir, ak kefeni her an yanında hazır etmektir. Birinci Dünya Savaşı gibi bir yıkım ve felaketi görüp Yakup Cemil gibi barış çağrısı yapmak, bu uğurda can vermek de Şeyh Bedrettin demektir.

KAYNAKLAR

- Agacanov, S. G., Oğuzlar, Dördüncü Baskı, İstanbul 2004, Selenge Yayınları,
- Ahmet Eflaki; (Çev.; Tahsin Yazıcı); Âriflerin Menkıbeleri I. Kitap, Ankara 1964, Milli Eğitim Yayınları
- Ahmetbeyoğlu, Ali; Grek Seyyahı Priskos (V. Asır)'a göre Avrupa Hunları, İstanbul 1995, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
- Akdağ, Prof. Dr. Mustafa; Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi Cilt 1 (1243-1453), İstanbul 1974, Cem Yayınevi,
- Asena, Orhan; Simavnalı Şeyh Bedreddin, Ankara 1969, Toplum Yayınevi,
- Balivet, Michel, Şeyh Bedrettin (Tasavvuf ve İsyani), İstanbul 2005, Tarih Vakfı Yayınları
- Başar, Fehamettin; Evrenosoğulları (Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde, özellikle Rumeli'nin fethinde büyük hizmetleri görülen bir akıncı ailesi), İslam Ansiklopedisi, 11. Cilt, İstanbul 1995, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- Başta, Prof. Dr. Şerif; Bizans İmparatorluğu Tarihi, Ankara 1989, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 97, Seri; III, Sayı; A. 25
- Bilginer, Mahmut Sadettin; (Şerheden: Seyyit Muhammet Nur); Simavana Kadısıoğlu Şeyh Bedrettin Vâridât Şerhi ve 2-Ezânı Muhammedî Şerhi 3-Mürşid-ül Uşşâk (Aşıkların Mürşidi) 4-Risâle-i Sâlihîyye (Tevhid Mertebeleri), İstanbul 1979, Sena Matbaası.
- Bilgiseven, Prof. Dr. Amiran Kurtkan; Din Sosyolojisi, İstanbul 1985, Filiz Kitabevi
- Bingöl İrfan; *Düşünenlerin Düşüncesi*, *Milliyet Gazetesi*, 14 Şubat 1991
- Birch, Silver, Öte Alemden Gelen Hikmet -II, İzmir 1982, Sıhap Yayınları
- Bozkurt, Mahmut Esat; *Atatürk İhtilali*, İstanbul 1967, Altın Kitaplar

Burckhardt, Titus (Fahrettin Arslan); İslam Tasavvuf Dokrinine Giriş, İstanbul 1982, Ribat Yayınları

Büyük Larousse (Sözlük ve Ansiklopedi), 16. Cilt, İstanbul 1986

Cerrahoğlu, Abdullah, Bedreddin Meselesi, İstanbul 1966, Çığ Yayınları: 1

Ciachiır, Mihail; Besarabiealâ Gagauzlarân Istorieasâ, Cenzurat-Chişnau 1934, Moldove

Coşkun Kökel; Sarı Saltuk ve Balkanlarda Alevi Bektaşî Kültürü, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Sayı: 43, Ankara 2007

Çoban, Barış; Şeyh Bedreddin (Yaşamı-Felsefesi-İsyanı), İstanbul 2007, Su Yayınları

Çubukçu, Prof. Dr. İbrahim Agâh; İslâm Düşünürleri, Genişletilmiş 2. Baskı, Ankara 1983, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fak. Yay. No: 163

Danişment, İsmail Hamî; İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi 1. Cilt, İstanbul 1961, Türkiye Yayınevi

Diehl, Prof. Charles; (Terc.: Bıyıklıoğlu, Tefik); Bizans İmparatorluğu Tarihi, İstanbul 1938, Dün ve Yarın Tercüme Külliyyatı No: 66

Dindar, Prof. Dr. Bilal; Sayh Badr Al-Dîn Mahmud Et Ses Warıdat, Ankara 1990, Editions De Ministre De Culture/249, Series D'oeuvres Traduites/ 88

Duman, Oğuz Şaban, Doğu Batı Meselesi ve Sultan Galiyev, İstanbul 1999, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı

Eckhart, F.; Macaristan Tarihi, Ankara 1949, Türk Tarih kurumu Yayınları X. Seri-No: 3

Eğilmez, Savaş; Han-Alan Mücadelesi ve Yeni Bir Çağın Başlangıcı, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 2, Sayı 28-29, Haziran-Aralık, Erzurum 2002,

Engin, Refik, Şeyh Bedrettin, İstanbul 2008, IQ Kültür Sanat Yayıncılık. 235, Araştırma-İnceleme dizisi 288

Feher, Geza; Balkan Türkleri Tarihi, Ankara 1984, T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları

Fındıkoğlu, Ord. Prof. Dr. Ziyaettin Fahri; Sosyalizm, 2. Baskı, İ. Ü. Yay. No: 1125, İktisat Fak. Yay. No: 167, İstanbul 1961

Fransızca-Türkçe Büyük Sözlük (Français-Turc Dictionnaire), İstanbul 1990, Milliyet Gazetesi Yayınları

Gökbel, Yrd. Doç. Dr. Amhet; Kangal Yöresinde Ziyaret Yerleri, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3. sayı, Sivas 1999

Gökbilgin, M. Tayyip; XV-XX. Yüzyıllarda Merkezî ve Güney-Doğu Avrupa'da Köylü Hareketleri, *Belleten*, C. XXX, Sayı 117, Ankara 1966, Tarih Kurumu Basımevi

Gökbilgin, Prof. M. Tayyip; Osmanlı Müesseseleri Teşkilâtı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış, İstanbul 1977, İ. Ü. Edebiyat Fak. Yay. No. 2272

Gölpınarlı, Abdülbaki; Sınavna Kadısıoğlu Şeyh Bedrettin ve Menakıbı, İstanbul 2008, Elif Kitabevi, Milenyum Yayınları

Gürsel, Nedim, Şeyh Bedrettin (Yaşamı-Felsefesi-İsyanı), İstanbul 2007, Su Yayınevi

Hammer, Voseph Von; Osmanlı Devleti Tarihi 1. cilt, İstanbul 1991, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Öğretmen Kitapları Dizisi 179

Hristov, Hristo; Yankov, Doç. Georgi; (Çev.: Lilov, H.; Şarmanski, A.); Bulgar Tarihinden Sayfalar, Sofia T 989, Sofya Pres Ajans Y.

Hun İmparatorluğu, Vikipedi

İnbaşı, Mehmet; Rumeli Yörükleri (Anadolu ve Rumeli'de Yörükler ve Türkmenler Sempozyumu Bildirileri, Tarsus 2000, Yör-Türk Türkmen Yayınları: 3

Kakınç, Halit; Destansı Kuramcı Sultangaliyev (Yorumlu Külliyyat), İstanbul 2004, Bulut Yayın Dağıtım Tic ve San. Ltd. Şit. Yayınları

Karatay, Osman; Doğu Avrupa Türk Tarihi, Karadeniz Araştırmaları, Karam Araştırma ve Yayıncılık, Çorum 2004,

Kaya, Doğan; Karacaoğlan ve Dadaloğlu'nun Deliktaşlı Ruhsatı'ye Etkieri, II. Uluslararası Karacaoğlan-Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu, Adana 1993

Kayabalı, Prof. Dr. İsmail, Arslanoğlu, Cemender; Bulgar Türkleri, Ankara 1985, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları No: 19

Kaygusuz, Bezmi Nusret; Şeyh Bedrettin Simaveni, İzmir 1957, İhsan Gümüşayak Matbaası

Kaygusuz, İsmail; Şeyh Bedreddin (Yaşamı-Felsefesi-İsyan),, İstanbul 2007, Su Yayınları

Kıvılcımlı, Hikmet; Şeyh Bedreddin (Yaşamı-Felsefesi-İsyanı), İstanbul 2007, Su Yayınları

Kökel, Coşkun; Sarı Saltuk ve Balkanlarda Alevi Bektaşî Kültürü, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Bulgaristan Sayısı, Sayı: 43, Ankara 2007, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları

Köprülü, Ord. Prof. M. Fuat; Türk Edebiyatı Tarihi, 3. Basım, İstanbul 1986, Ötüken Yayınevi Nu. T57, Kültür Serisi: 28

Köprülü, Prof. Dr. Fuat, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, Ankara 1984,

Kurat, Dr Akdes Nimet; Peçenek Tarihi, İstanbul 1937, Devlet Basımevi

Kurat, Dr. Akdes Nimet. Rusya Tarihi (Başlangıçtan 1917'ye Kadar), Ankara 1948, Türk Tarih Kurumu Yayınlarından XIII. Seri, No 17

Kurdakul, Necdet; Sınavna Kadısıoğlu Diye Müştehir Abd-i Zaif Mahmut Bin İsrail, Bütün Yönleriyle Bedrettin, İstanbul 1977, Döler Reklam Yayınları, Araştırma Serisi I

Manof, Atanas; (Çev: Acaroğlu, Türker); Gagauzlar (Romanya ve Bulgaristan'da Oturan Hıristiyan Türkler Hakkında Tarihî ve Etnolojik Bir Etüt), 2. Baskı, Ankara 1940, Varlık Neşriyatı

Memişoğlu, Prof. Dr. Hüseyin; Balkanlarda Pomak Türkleri, II. Baskı, İstanbul 2005, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı

Mevlana Celalettin-i Rumi, (Çeviren: Abdülbaki Gölpınarlı), Fihî Mâ Fih, İstanbul 1959, Remzi Kitabevi

Muhammedi, Renad; Sırat Köprüsü, İstanbul 1993, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı

Nemeth, Gyula; (Terc: Şerif Baştav,; Attila ve Hunları, Ankara 1982, A. Ü. Dil ve Tarih -Coğrafya Fak. Yay. Sayı: 318

Ocak, A. Yaşar; Balım Sultan (Bektaşiliği yeni baştan düzenleyip bilinen hüviyetine kavuşturan mutasavvıf), İslam Ansiklopedisi 5. Cilt, İstanbul 1992, Türkiye Diyanet Vakfı

Ocak, A. Yaşar; Barak Baba (Babai hareketi çevrelerine mensup Kalenderiye tarikatı şeyhlerinden bir Türkmen babası), İslam Ansiklopedisi 5. Cilt, İstanbul 1992, Türkiye Diyanet Vakfı

Ocak, A. Yaşar; Sarı Saltık (Popüler İslam'ın Balkanlar'daki Destani Öncüsü), Ankara 2002, Türk Tarih Kurumu Yayınları VII. Dizi, Sayı 203

Orhonlu, Cengiz; Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskanı. İstanbul 1987, Eren Yayıncılık ve Kitapçılık Ltd. Şti.

Orkun, Hüseyin Namık; Peçenekler, İstanbul 1933, Remzi Kitabevi

Öztoprak, Fahrettin; "Sınavna Kadısıoğlu Şeyh Bedrettin'de Sosyal Düşünce ve Ekonomik Yaklaşım-1, Türk Dünyası Tarih Dergisi, C. 9, Sayı 49, İstanbul 1991, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı

Öztoprak, Fahrettin; "Sınavna Kadısıoğlu Şeyh Bedrettin'de Sosyal Düşünce ve Ekonomik Yaklaşım-2, Türk Dünyası Tarih Dergisi, C. 9, Sayı 50, İstanbul 1991, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı

Öztoprak, Fahrettin; "Sınavna Kadısıoğlu Şeyh Bedrettin'in Fıkıhî ve Tasavvufî Görüşleri-1, Türk Dünyası Tarih Dergisi, C. 9, Sayı 53, İstanbul 1991, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı

Öztoprak, Fahrettin; "Sınavna Kadısıoğlu Şeyh Bedrettin'in Fıkıhî ve Tasavvufî Görüşleri-2, Türk Dünyası Tarih Dergisi, C. 9, Sayı 54, İstanbul 1991, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı

Öztoprak, Fahrettin; Avrupa Türkleri ve Bu Kıtada Kurulmuş Türk Devletleri, My Blog, 1 Ekim 2011,

Öztoprak, Fahrettin; İlk Kaynaklara Göre (1412-1481) Şeyh Bedrettin ve Onun Hakkında Yazanlar, İstanbul 1994, Kamer Yayınları,

Öztoprak, Halil; Kur'anda Hikmet (Tarihte ve İncilde) Hakikat, İstanbul 1990

Öztürk, Dr. Necdet; "Çakan Bey (İlk Türk Amiralî, İzmir Beyliği'nin Kurucusu ", Türk Dünyası Tarih Dergisi, C. 7, Sayı 39, İstanbul 1990, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı

Rasonyî, Prof. Dr. Laszlo (Hazırlayanlar: Ş. K. Seferoğlu, A. Müderrisoğlu); Türk Devletinin Batıdaki Varisleri ve İlk Müslüman Türkler, Ankara 1983, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları

Rasonyî, Prof. Dr. Laszlo; Tarihte Türklük, 2. Baskı, Ankara 1988, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 83, Seri: III -Sayı. A 22

Say, Yağmur; Şeyh Bedreddin (Yaşamı-Felsefesi-İsyanı, İstanbul 2007, Su Yayınları

Sümer, Prof Dr. Faruk; "Gagauzların Aslı -II-" Türk Dünyası Tarih Dergisi, C. 9, Sayı 53, İstanbul 1991, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı

Sümer, Prof. Dr. Faruk; "Gagauzların Aslı" Türk Dünyası Tarih Dergisi, C. 9, Sayı 52, İstanbul 1991, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

Sümer, Prof. Dr. Faruk; Tarihleri, Boy Teşkilatı ve Destanı ile Oğuzlar (Türkmenler) 5. Baskı, İstanbul 1999, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı

Şeyh Bedrettin-Azap Ortakları-Roman, 24 Mart 2010, <http://arzununincileri.blogspot.com.tr/2010/03/azap-ortaklari-erol-toy-roman.html>

Taner, Timur, Osmanlı Toplumsal Düzen, Ankara 1979, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No: 428

Tekin, Abdullah; Babalılar Ayaklanması (Hacı Bektaş'ın Ayaklanmadaki İşlevi ve Babalığı Bektaşiliğe Dönüştürmesi, Ankara, Karacan Matbaası

Tez, İbrahim, Düşünenlerin Düşünceleri, 18 Kasım 1990, İstanbul, Milliyet Gazetesi

Timuroğlu, Vecihi; Sınavna Kadısıoğlu Şeyh Bedrettin ve Varidat, İstanbul 1982, Ağaoğlu Yayınevi Tesisleri

Turan, Prof. Dr. Osman; Selçuklar Zamanında Türkiye -Siyasi Tarih, Alpaslan'dan Osman Gazi'ye (1071-1328)-, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2002

Turan, Prof. Dr. Osman; Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti, Dergah yayınları, İstanbul 1980

Turan, Prof. Dr. Osman; *Selçuklular ve İslamiyet*, İstanbul 1980, Nakışlar Yayınevi, No: 24

Uludağ, Süleyman, İslam Düşünce Yapısı, İstanbul 1979, Dergah Yayınları: 37, Çağdaş İslam Düşüncesi 5

Uzunçarşılı, Ord. Prof. İsmail Hakkı; Osmanlı Tarihi, I. Cilt, 4. Baskı, Ankara 1982, Türk Tarih Kurumu Yayınları XIII. Dizi-Sa. 163

Ülken, Ord. Prof. Hilmi Ziya, İslam Felsefesi, 3. Baskı, İstanbul 1983, Ülken Yayınları

Ülken, Ord. Prof. Hilmi Ziya, *Türk Feylezoflar Ansiklopedisi, Cilt 1*, İstanbul, 1935, Yeni Kitapçı

Ülküsal, Müstecip; Dobruca ve Türkler, 2. Baskı, Ankara 1987, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 64, Seri: III, Sayı: A. 16

Üren, Umut; İrnek'in Hunları ve Bulgarlaşma Hadisesi, Tarih Okulu Dergisi, Sayı VII, Mayıs-Ağustos, İzmir 2000, İstanbul 1995,

Werner, Ernst; Bedrettin Hareketi, Şeyh Bedrettin (Yaşamı, Felsefesi, İsyanı), İstanbul 2007, Su Yayınları, www.alevileriz/showhread.php?t:522

Werner, Ernst; Büyük Bir Devletin Doğuşu: (Ayaklanmaları ve Askeri Feodalizm), 2. Kitap, Çeviren: Yılmaz Öner, İstanbul 1988, Alan Yayıncılık: 91, Bilim Dizisi: 20

[www. Barikatlar.de/Barikat/28/Tarih28.htm](http://www.Barikatlar.de/Barikat/28/Tarih28.htm)

Yakubosky, A. Yu.; Altınordu ve Çöküşü, Ankara 1992, Türk Tarih Kurumu Yayınları

Yalçın, Aydın; İktisadi Doktrinler Tarihi, Ankara 1976, Ekonomik ve Sosyal Yayınlar A.Ş. Bilim Yayınları serisi No 1

Yaltkaya, M. Şerefettin; "Şeyh Bedrettin'in Varidatı" İnsan Mecmuası, C. I, Sayı 3, İstanbul 1938, H. Z. Ülken

Yaltkaya, M. Şerefettin; Sınavne Kadısıoğlu Şeyh Bedrettin, İstanbul 1994, Kitabevi

Yeğin, Abdullah; İslami, İlmî, Edebi, Felsefi Yeni Lügat, İkinci Baskı, İstanbul 1973, Yeni Asya Yayınları

Yener, Cemil; Şeyh Bedrettin-Varıdat, İkinci Baskı, İstanbul 2008, Milenyum Yayınları (Elif Kitabevi)

Yetkin, Çetin; Türk Halk Hareketleri ve Devrimler, İstanbul 1984, Say Kitap Pazarlama

Yüce, Yrd. Doç. Dr. Kemal; Saltukname'de Tarihi, Dini ve Efsanevi Unsurlar, Ankara 1987, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 822

Zekiyev, Mirfatih Z.; Türklerin ve Tatarların Kökeni, İstanbul 2007, 2. Baskı, Selenge Yayınları

Zelyut, Rıza; *Ünlü Bilge ve Eylem Adamı Şeyh Bedrettin*, İstanbul 1992